

ATT SE FRAMTIDEN I HISTORIEN

*- att utforska platsers tidsdjup och låta historiken
motivera fortsatt utveckling och gestaltning,
med fallstudie av Björnsnäs säteri*

Johanna Trozelli

Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2022

Att se framtiden i historien - att utforska platsers tidsjup och låta historiken motivera fortsatt utveckling och gestaltning, med fallstudie av Björnsnäs säteri
To see the future in the history - how the history of a site can play a key role in the future development and design, with a case study of Björnsnäs manor

Johanna Trozelli

Handledare: Åsa Ahrland, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning

Examinator: Åsa Klintborg Ahlklo, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur,
planering och förvaltning

Biträdande examinator: Anna Jakobsson, SLU, Institutionen för
landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Independent Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0846

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2023

Omslagsbild: fotograf okänd, Björnsnäs gårdsarkiv

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: landskapsarkitektur, trädgårdshistoria, gestaltning, Björnsnäs, Rudolf
Abelin, Trozelli, kulturmiljö, kulturvärde

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

FÖRFATTARENS TACK

Tack till Henning och Gabrielle Trozelli, för era öppna sinnen och möjligheten att få finkamma Björnsnäs gårdsarkiv i jakt på material till uppsatsen.

Tack till Lars Magnus och Anita Trozelli, för all den kunskap ni delat med er av om parkens utveckling tillsammans med era minnen från alla år på Björnsnäs - dessa har onekligen bidragit till att levandegöra historiken.

Tack till Johan Adelswärd, det var en ynnest att få spendera en dag med dig på Adelsnäs och diskutera Rudolf Abelin, Isak Gustaf Clason, trädgårdshistoria och arkitektur, och inte minst att få kika i ert spännande gårdsarkiv.

Tack till Lotta och Christer Ehrenborg för dagarna hos er i Divonne och möjligheten att få ta del av era fotografier av Björnsnäs, dess omgivning och människorna som levt där. Tillsammans med Lottas berättelser om sitt barndoms Björnsnäs var det en oväntad skatt.

Tack till min handledare Åsa, som väglett mig i avsmalningen av arbetets ämne och i val av källor. Utan dina råd hade det varit svårt att knyta ihop all trådar.

Och tillslut ett stort tack till min man Lars Magnus, och mina föräldrar, för allt stöd och peppande till att avsluta arbetet.

SAMMANFATTNING

Förestående arbete har syftat till att utforska hur landskapsarkitekten kan arbeta med platsers tidsdjup och historiska kontext utifrån sin gestaltande roll. Grunden för arbetet är tesen att platsers historik kan utgöra en resurs och resultera i mer välgrundade utvecklingsförslag. Om förmågan att utläsa platsens tidsdjup istället brister riskerar element som fyller en värdefull roll som historieberättare och bidrar till platsens karaktär att försvinna.

I arbetets första del *Att arbeta med en plats tidsdjup - utforskande av metoder utifrån landskapsarkitektens gestaltande roll* utforskas hur landskapsarkitektens arbetsprocess skulle kunna se ut i arbetet med en miljöns historiska tidsdjup för att nyttja informationen i utvecklingen av platsen. Arbetsprocessens fyra delar är inspirerad av vedertagna modeller som modifierats med utgångspunkt i hur varje moment bäst skulle kunna bistå landskapsarkitekten i sin gestaltande roll. Målet har varit att få fram en så pass enkel arbetsprocess att den kan utgöra en naturlig del av arkitektens gestaltungsarbete, och fokus har legat på processens tillämpbarhet.

De två första momenten handlar om insamlande av information om platsen genom historisk dokumentation och nulägesbeskrivning vilken främst baseras på fältinventeringar. Det tredje momentet handlar om att analysera och värdera framtagen information för att identifiera om anläggningen innehar några kulturhistoriska värden. Analysresultatet används sedan i processens fjärde och sista moment - att formulera utvecklingsförslag för platsen.

Som en metod för att få fram arbetsprocessen testades den kontinuerligt genom att appliceras i arbetets fallstudie som presenteras i del 2 - *Fallstudie Björnsnäs*. Studieplatsen Björnsnäs är ett säteri beläget

utanför Norrköping i Östergötland. Fokus har legat på parkmiljön kring mangårdsbyggnaden från mitten av 1800-talet men även godslandskapet i sin helhet har berörts eftersom det även bedöms relevant att diskutera tidsdjupet i storskaliga landskap. I fallet med Björnsnäs utgör godslandskapet en viktig kontext för parken och mangården.

Säteriet i sig har en rik kulturhistoria som sträcker sig tillbaka till åtminstone 1500-talet, och har även en personhistoriskt intressant bakgrund kopplat till trädgårdspersonligheten Rudolf Abelin liksom arkitekterna Isak Gustaf Clason och Agi Lindegren. Parken är idag mycket förenklad men den framtagna arbetsprocessen möjliggjorde utläsandet av element med historisk koppling som annars varit svåra att identifiera för någon som är oerfaren i uppgiften.

En god kännedom om den plats som ska omgestaltas är viktigt generellt för att kunna ta fram välförankrade utvecklingsförslag, och en av slutsatserna från studien är att ett nyttjande av en miljöns historik som underlag för en plats fortsatta utveckling kan bidra till ytterligare en dimension i utvecklingsförslaget. Detta kan bidra till miljöer med en tydligare kontinuitet och en inbyggd kulturhistorisk pedagogik.

Den framtagna arbetsprocessen med fyra moment som studien resulterat i har sammanfattningsvis potentialen att bidra till landskapsarkitektens inläring av platsen och dess historik med en rimligare arbetsinsats utifrån sin avskalade form jämfört med studerade metoderna.

ABSTRACT

This work's premise is to explore how landscape architects and other similar careers can explore the history and historical context of places. Valuable elements that work as intrinsic story tellers run the risk of disappearing if the landscape architect doesn't succeed in deciphering and interpreting them. One of the ideas of this essay is that a place's history can result in a more well-grounded development proposal.

This work's first section *To work with a place's history - the exploration of methodologies and developments of models* has brought forth a process consisting of four parts. The first two parts handle the gathering of information about a place through historical research and examinations in the field, while the third part is focused on analysing and evaluating said information; which leads to the final part of formulating the development proposal.

Other sources delve into how the different parts of the process can be done. Information from these sources has been compiled and simplified with the goal to create a method for gathering a historically focused basis for developmental proposals simple enough to become a natural part of the architect's design process.

The workprocess was tested by applying it to a case study presented in this work's second section. Björnsnäs is an estate situated just north of Norrköping in Östergötland. The focus has not just been on the park/gardens around the manor house built in mid 1800s, but even on the grander landscape in its entirety since it has been deemed relevant to discuss the history of large-scale landscapes. In the case of Björnsnäs, the context of the grander landscape plays an important role in the gardens and the manor house.

The estate has its own rich cultural history stretching back to

at least the 1500s, and famous individuals such as Rudolf Abelin, Isak Gustaf Clason och Agi Lindegren have ties to the place.

Today the park exists in a much-simplified version and it has been quite informative to witness how the working process conducted within this thesis has made it possible to glean elements with a historical connection that wouldn't otherwise have been identified.

Having sufficient knowledge about the place to be designed is important in order to bring forth developmental proposals that has a sound foundation. One of the conclusions from this study is that the usage of a place's history as a basis for that place's continued development can contribute to an additional dimension in the developmental proposal. This enables environments with a clearer continuity and the built-in ability to tell about the cultural history of the place.

As a conclusion, it is believed that the methods for the four steps of the working process has the potential to contribute to the architects exploration of a place and its history with a more reasonable effort compared to existing methods.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	1	UTVECKLINGSFÖRSLAG	34
BAKGRUND	2	LANDSKAPSARKITEKTENS ARBETSPROCESS	38
SYFTE	3	FALLSTUDIE BJÖRNSNÄS	41
FRÅGESTÄLLNING	3	INLEDNING DEL 2	43
AVGRÄNSNING	4	BJÖRNSNÄS GODSMILJÖ	44
METOD	4	BJÖRNSNÄS GÅRDSKÄRNA & PARK	56
MATERIAL	5	PARKRUMMEN	81
STUDIENS DISPOSITION	7	FORTSATT UTVECKLING	103
ATT ARBETA MED EN PLATS TIDSDJUP	9	DISKUSSION & SLUTSATS	111
INLEDNING DEL 1	11	RESULTATDISKUSSION	112
EN FÖRÄNDERLIG SYN PÅ KULTURARVET	12	METODDISKUSSION	120
EN ARBETSPROCESS FÖR LANDSKAPSARKITEKTEN	14	SLUTSATS	121
HISTORISK DOKUMENTATION	16	KÄLLFÖRTECKNING	122
NULÄGESBESKRIVNING	20		
VÄRDEANALYS	24		

INLEDNING

BAKGRUND

Landskapet runtomkring oss är sällan opåverkat av mänsklig hand - såväl det urbana som det rurala landskapet har under lång tid brukats och formats av människan. De historiska referenserna är ibland uppenbara, exempelvis i en tydligt designad park, bostadsgård eller stadstorg, för att på andra platser vara mer subtila och svåruppfattade. Oavsett läsbarheten så utgör alla platser som påverkats av mänsklig hand *kulturmiljö*, enligt Riksantikvarieämbetets definition i sin plattform *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval*;

Kulturmiljö – avser hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. /.../ Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område.

(Génetay & Lindberg 2015, s.13)

Det är viktigt att inneha en förståelse för och arbeta aktivt med kulturmiljön eftersom dessa platser är möjliga berättare av sin egen liksom människans historia. Kulturmiljön är en del av vårt kulturarv (Génetay & Lindberg, 2015). Om förmågan att utläsa platsens tidsdjup brister finns risken att viktiga kulturhistoriska element, av exempelvis hortikulturell eller arkitektonisk art, som skulle kunna utgöra en värdefull resurs går om intet.

Landskapsarkitekterna är en yrkesgrupp som ständigt omgestaltar utemiljöer - ett mångfasetterat arbete som kräver bred kunskap för att kunna tillvarata värden på platsen så att slutresultatet blir bra. Ett av dessa värden som jag upplever inte arbetas så aktivt med är just det kulturhistoriska. Det (om)gestaltande arbetet innebär att landskapsarkitekten skulle kunna ha en nyckelroll i att uppmärksamma, ta tillvara och bygga vidare på platsens

historia - eller tidsdjup - när miljön vidareutvecklas. Arbetet grundar sig i tanken att en plats tidsdjup kan utgöra en resurs och ett hållbart förhållningssätt till platsen och dess vidareutveckling, eller rentav utgöra ett nyckelverktyg för att motivera ett utvecklingsförslag.

Platsers tidsdjup och hur man kan arbeta med det är något som under landskapsarkitektens utbildning endast berörs genom en kortare introduktion i trädgårdshistoria under utbildningens inledning och i en valbar masterkurs som jag själv läste 2017 men som dessvärre få landskapsarkitektstudenter tycks välja. Detta gör att yrkesgruppen sällan besitter någon djupare kunskap i ämnet, en problematik som har lyfts tidigare (Ahrlund 1996).

Det finns en rad publikationer som behandlar antikvariska principer liksom dokumentations- och värderingsmetoder i kulturhistoriska miljöer av olika slag. På senare tid har även en del skrifter tagits fram speciellt inriktade på det gröna kulturarvet. Ingen av publikationerna riktar sig dock till landskapsarkitekten i sin gestaltande roll. Här är förestående arbete tänkt att kunna fylla en lucka.

I arbetet har en fallstudie genomförts, i vilken den östgötska gården Björnsnäs med anor från åtminstone 1500-talet ingått. Här bedrivs idag ett modernt jord- och skogsbruk i en miljö med stort tidsdjup. Trots att miljön är representativ för liknande anläggningar i bemärkelsen att den med tiden förenklats så är tidsdjupet fortfarande tydligt manifesterat. Inte minst gäller det herrgårdsmiljön och tillhörande park med intressanta trädgårds- och arkitekthistoriska kopplingar. Björnsnäs valdes just utifrån detta, liksom god möjlighet till dialog med ägarna och tillgång till material i form av skriftliga källor, bilder och kartor. Trots att en parkanläggning i en godsmiljö är ett tämligen smalt segment för landskapsarkitekten har det ändå bedömts utgöra ett praktiskt exempel för att studera hur landskapsarkitekten kan arbeta med platsers tidsdjup mer generellt.

*Ortofoto som visar Björnsnäs läge vid Bråviken (Norrviken) utanför Norrköping.
Copyright Lantmäteriet.*

SYFTE

Arbetets övergripande syfte är att belysa landskapsarkitektens möjliga roll i arbetet med vår kulturmiljö genom att synliggöra hur en plats kulturvärden kan ses som en resurs i gestaltungsarbetet. Arbetet syftar även till att ge landskapsarkitekten redskap för att arbeta med tidsdjupet hos platser utifrån sin gestaltande yrkesroll. Målet har varit att få fram en så pass enkel arbetsprocess att den kan utgöra en naturlig del av landskapsarkitektens gestaltungsarbete oavsett typ av anläggning.

FRÅGESTÄLLNING

Utifrån arbetets syfte formulerades två frågeställningar, där den första fokuserar kring landskapsarkitektens arbetsprocess;

Hur skulle en ändamålsenlig arbetsprocess för landskapsarkitekten att bygga upp en kunskap om tidsdjupet hos en plats kunna definieras?

Den andra frågeställningen knyter an till hur den framtagna historiken kan bidra till utvecklingen av en plats;

Hur kan landskapsarkitekten ta stöd i platsens historia vid utvecklingen av miljön?

Den första frågeställningen studeras i arbetets båda delar men presenteras framför allt i del 1. Den andra frågeställningen behandlas främst genom att informationen som framkommer i del 1 appliceras i arbetets fallstudie.

AVGRÄNSNING

Arbetet med miljöer som påverkats av mänsklig hand, och därmed omfattas av begreppet kulturmiljö, kan innefatta många saker och professioner. Det här arbetet har avgränsats till att fokusera på just landskapsarkitekten utifrån sin gestaltande roll i arbetet med dessa miljöer.

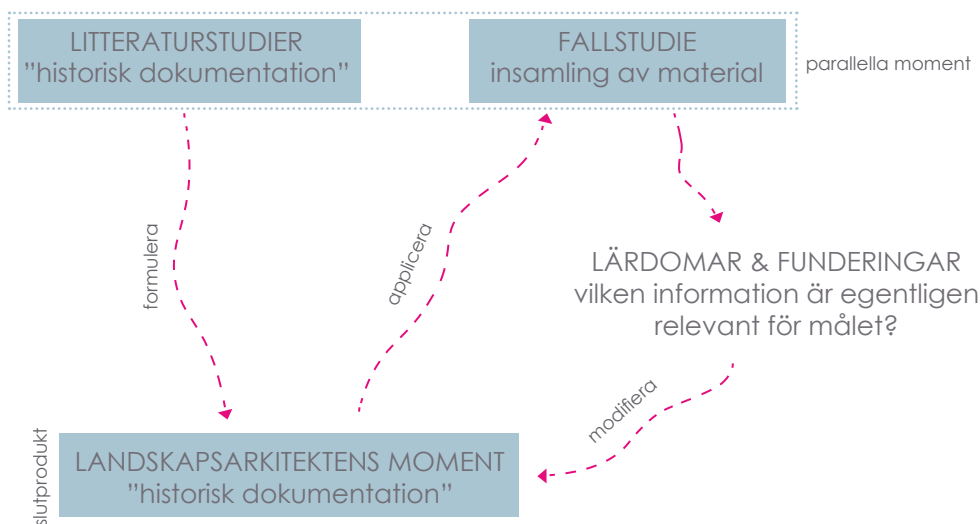
Normalt sett behöver en mängd aspekter inkluderas för att skapa välgestaltade miljöer. Exempel på sådana aspekter behandlas endast kortfattat i arbetet eftersom fokuset ligger på hur landskapsarkitekten kan utforska en anläggnings tidsdjup och låta det utgöra en grund för platsens fortsatta utveckling.

Inledningsvis var det lockande att utforma mer detaljerade gestaltningsförslag för parken men utifrån tidsramen för arbetet utgörs de framtagna utvecklingsförslagen framför allt av riktlinjer.

Diskussioner kring en anläggnings bevarandevärde eller skyddsbestämmelser behandlas inte i arbetet, och därmed heller inte lagstiftning kopplat till detta.

METOD

För att ta fram en arbetsprocess för landskapsarkitektens arbete med platsers tidsdjup har både en teoretisk och en praktisk metod använts. I en litteraturstudie studerades flera nyckelverk och etablerade metoder för att kartlägga vilka delar av dessa som kunde vara aktuella i landskapsarkitektens process. Parallellt genomfördes fallstudien där informationen från litteraturstudien kontinuerligt applicerades och modifierades utifrån de praktiska erfarenheter som fallstudien gav. Detta iterativa angreppssätt grundade sig i ett fokus på tillämpbarheten hos den slutliga arbetsprocessen.

Arbetets andra frågeställning som fokuserar på hur platsens tidsdjup kan vara en resurs i landskapsarkitektens gestaltungsarbete utforskades främst genom fallstudien där Björnsnäs utgjorde studieplats, men stöd för diskussionerna har även funnits i litteraturen.

Fallstudien fokuserar huvudsakligen på parken kring den mer sentida herrgården från mitten av 1800-talet, men inkluderar även

godslandskapet eftersom det bedömts bidra till att sätta parkanläggningen i ett sammanhang liksom möjligheten att testa processen på ett mer storskaligt landskap.

Kartläggningen av platsens utveckling utgick från en källpluralistisk metod, där flera olika källmaterial som gamla fotografier, skriftliga och kartografiska dokument, platsbesök liksom litteratur använts för att ge en rikare och mer riktig bild då varje enskild källa inte erbjuder tillräckligt med information i sig. Att lägga samman lösryckta ledtrådar och tillsammans låta dessa forma en berättelse har diskuterats under det så kallade begreppet *ledtrådsparadigmet* (Myrdal 2007);

Metoden jämförs med detektivens sökande efter ledtrådar; upplysningar som lämnas oavsiktligt. Den marginella och till synes irrelevanta detaljen, det förbisedda och triviala, lyfts fram som det avslöjande.

(Myrdal 2007, s.498)

En brevväxling om vardagliga företeelser kan exempelvis avslöja intressant information om tidigare innehåll i en trädgård eller parkanläggning, eller hur den nyttjades av sina brukare. Så länge källkritik appliceras kan slutsatser bidra till att levandegöra berättelsen kring en plats historia.

Även *indiciemetoden*, eller så kallade indirekta belegg, är något som kopplas till arkivsök och den källpluralistiska metoden. Källor som berättar om en sak kan även ge indikationer om något annat, ofta med stöd av flera källor (Myrdal 2007). Ett exempel från detta arbete är hur eftersökningar i husförhörslängder efter anställda trädgårdsmästare och trädgårdsdrängar kunde ge indikationer om gården följt en mer allmän trädgårdstrend. Här jämfördes material från arkivkällor med informationen i facklitteratur.

MATERIAL

Inför den här studien lades en grund om olika metoder och material som används i historiska undersökningar, vårdprogram och andra arbeten kring trädgårdar och parker under kursen *Bevarande av historiska trädgårdsanläggningar* (2017) vid Sveriges Lantbruksuniversitet. I kurslitteraturen ingick bland annat Maria Flincks då relativt nyutkomna bok *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv* som varit en viktig referens i det här arbetet.

För kopplingen mellan tidsdjupet hos en plats och det fortsatta gestaltungsarbetet har *To Design Landscape* skriven av Catherine Dee (2012) varit central. Ytterligare titlar som varit viktiga presenteras nedan.

LITTERATUR

Litteraturstudien var central både för arbetets första del liksom i fallstudien. Några titlar som varit särskilt viktiga utöver redan nämnda bok av Maria Flinck (2013) är *Kulturbeskrivning av bebyggelse* av Axel Unnerbäck (2002) och *En svensk restaureringstradition* av Viktor Edman (1999).

I *Libris* söktes litteratur relevant för ämnet genom sökord som *trädgårdshistoria* och *restaureringsteori*. Sökningar gjordes även med sökord relevanta för fallstudien, så som gårdens namn och kända personer med koppling till platsen.

Då vald studieplats är en herrgårdsmiljö med äldre anor återfanns information i verk som *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början* (Malmberg 1923) och *Slott och herresäten i Sverige (Östergötland)* (Nisbeth 1971). Även tidskriften *Lustgården* har bidragit med beskrivningar om parkens utseende under decennierna efter förra sekelskiftet.

Den utveckling som parken vid studieplatsen genomgick har kunnat sättas i en historisk kontext tack vare källor som *Trädgårdskonsten*

(Nolin 2000) i *Signums svenska konsthistoria 1849-1890*, och *Tusen år i trädgården* av Maria Flinck (1994).

En tillgång i litteraturstudierna har varit *Runebergsprojektet*, ett svenskt projekt som scannar in litteratur vars upphovsrätt löpt ut. Genom detta har svåråtkomlig äldre litteratur varit tillgängligt. Även litteraturlistan i andra studentarbeten inom liknande ämnen har varit behjälplig genom att leda vidare till nya källor.

HISTORISKA KÄLLOR & ARKIV

Historiska källor har framkommit genom efterforskningar i olika arkiv. I Riksarkivet gjordes sökningar via dem digitala funktionerna NAD (*Nationell Arkivdatabas*) och *Digitala forskarsalen*, vilket ledde vidare till ett fysiskt besök till *Östergötlands länsarkiv* i Vadstena liksom till digitalt tillgängligt material.

Två andra arkiv som besökts fysiskt är Björnsnäs gårdsarkiv och *Norrköpingsrummet* på Norrköpings stadsbibliotek. Dessa har varit en viktig källa för foton, kartmaterial och ritningar över parken och godsets underliggande gårdar, liksom bokkapitel och tidningsurklipp som berör Norrköpings lokala historia. Brevsamlingar från gårdsarkivet har bidragit till att levandegöra det mer kartografiska materialet.

FÄLTINVENTERINGAR

Fältinventeringar genomfördes vid flera tillfällen under alla fyra årstider för att täcka in studieplatsens olika kvaliteter och spår av äldre inslag i miljön. Speciellt fokus lades på vegetation, topografi och fasta liksom lösa föremål med målet att se vad som kunde kopplas till den historik som uppkommit i dem litterära och arkivbaserade efterforskningarna.

INTERVJUER

Intervju genomfördes med Anita och Lars Magnus Trozelli som utgör den femte generationen av familjen Trozelli på Björnsnäs och tidigare drev gården innan sonen Henning med sin fru Gabrielle tog över kring 2010. Syftet med intervjuerna var att fylla i kunskapsluckor om studieplatsens utveckling samt bekräfta och levandegöra information som hittats genom andra källor. Intervjuerna genomfördes som relativt öppna, där en del frågor förberetts men med utrymme för intervjupersonerna att även berätta fritt.

STUDIENS DISPOSITION

Arbetet är uppdelat i tre delar;

1 : ATT ARBETA MED EN PLATS TIDSDJUP - UTFORSKANDE AV METODER UTIFRÅN LANDSKAPSARKITEKTENS GESTALTANDE ROLL

I arbetets inledande del utforskas och diskuteras processen att arbeta med miljöer med historisk anknytning, bland annat med teoretiska diskussioner kring ämnen som restaureringsteori och arkitektens roll. Olika modeller för utförande av värdeanalyser jämförs och utvärderas, med målet att formulera moment som tillsammans utgör en arbetsprocess för landskapsarkitekten.

2 : FALLSTUDIE BJÖRNSNÄS

Del 2 utgör fallstudien där Björnsnäs gård ingått. Här presenteras den information och slutsatser som arbetsprocessen resulterade i. Gården presenteras med ett fokus på ”utifrån och in” - först behandlas gårdsmiljön mer översiktligt och därefter behandlas parken kring gårdens mer sentida corps de logis mer ingående.

3 : DISKUSSION OCH SLUTSATS

I arbetets tredje och avslutande del diskuteras hur väl metoden att få fram arbetsprocessen fungerade, liksom hur väl arbetsprocessen fungerade när den applicerades i fallstudien. Här diskuteras även hur platsens historik berikade utvecklingsförslagen.

ATT ARBETA MED EN PLATS TIDSDJUP

- UTFORSKANDE AV METODER UTIFRÅN
LANDSKAPSARKITEKTENS GESTALTANDE
ROLL

EN FÖRÄNDERLIG SYN PÅ KULTURARVET

Under 1900-talets andra hälft hände mycket i arbetet med vård och bevarande av kulturhistoriskt värdefulla miljöer i Sverige, inte minst genom att diskussionerna kring vikten av att bevara trädgårdar och parker tog fart först då (Flinck 2013). *Kulturminneslagen* som trädde i kraft 1989 innebar bland annat att historiska parker och trädgårdar kunde besitta ett självständigt bevarandevärde utan att vara kopplad till en byggnadsmiljö (Ahrland 1996). Ämnet är dock betydligt äldre än så - troligtvis har diskussionerna pågått åtminstone sedan 1600-talet då Sverige som ett av de första länderna i Europa drev igenom en förlaga till fornminneslagen - *Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter* (Riksantikvarieämbetet 2017). Detta visar att intresset för och arbetet med kulturarvet har en lång tradition i Sverige, även om fokus och begrepp skiftat.

Länge låg fokuset inom kulturmiljövården på byggnadsverk och fornlämningar. Under 1600-talet och ända fram till 1800-talet nyttjades fornlämningar som inslag när nya parker anlades men då dessa framför allt ansågs fylla en pedagogisk funktion lät man även nyttillverka ”fornlämningar” alternativt flytta in äldre lämningar från andra platser. *Autenticitet* var inte centralt varken sett till material eller proveniens utan blev ett viktigt begrepp inom kulturvården betydligt senare. Det pedagogiska fokuset höll i sig även under 1900-talet (Ahrland & Magnusson 1999).

I slutet av 1800-talet förändrades inställningen till historieämnet. En tidigare *idealistisk* historieuppfattning övergick allt mer till en *realistisk* syn på den historiska utvecklingen. Det innebar att från att ha tillhört samma sfär som filosofi och konst sågs historia som ett ämne som i likhet med naturvetenskaperna skulle bedrivas som en vetenskap. Den källkritik och de empiriska metoder som är en självklar del av forskning idag, är

krav som började ställas på historieforskningen under denna tid (Edman 1999). Detta fick också relevans för synen på restaurering - från att arkitekterna fått förändra relativt fritt, började man nu argumentera för att varje byggnads individuella historia och dess relation till den historiska utvecklingsprocessen var av största vikt. Den historiska processen över tid blev överordnad återskapandet av ett fruset ögonblick i förgångens tid. Att ta bort eller göra tillägg på en byggnad ansågs nu vara att förfalska en historisk källa (Edman 1999). Under decennierna kring förra sekelskiftet gick begreppet restaurering från att under 1800-talet varit kopplat till *återställande till något ursprungligt* till att under 1900-talet innebära ett fokus på *vård och bevarande* (Fredriksson 1996).

Under samma tid fördes även mycket diskussioner om nystilar inom arkitektur- och konsthistoria, vilket påverkade sättet att se på och arbeta med äldre miljöer. En av de starka frontfigurer som kom att spela en dominerande roll i debatten var arkitekten Sigurd Curman (1879-1966). Kring sekelskiftet och under 1900-talets första del formulerade han nya mål för kulturminnesvården med grund i en framväxande nationalistisk rörelse (Edman 1999). Curman ställde krav på att hänsyn skulle tas till originalet, och att åtgärds- och materialval, liksom val av metod, skulle utgå ifrån varje objekts unika förutsättningar (Unnerbäck 2002). Det blev viktigt att nya tillägg och förändringar av byggnader skulle gestaltas i sin samtids stilideal, istället för att försöka efterlikna arkitektur från äldre tider (Edman 1999).

Björnsnäs som utgör arbetets fallstudie är intressant i relation till diskussionen kring de ideologiska tankeströmningar som kulturvården genomgick under denna tid. En ny mangårdsbyggnad uppfördes 1848, vilken redan 1898 fick ett helt nytt utseende efter ritningar av arkitekten

Isak Gustaf Clason (1856-1930). Herrgården fick nu en tydlig prägel av nyklassicism från 1700-talet, en stil som i sin tur hämtade inspiration ur antikens arkitektur. Projektet hyllades i samtida skrifter, och trots en stark debatt under denna tid som fördömde försök att efterlikna äldre tiders arkitektur var Isak Gustaf Clason flitigt anlita för att bygga om och rita nya herrgårdar och andra framträdande byggnader i landet (Fredriksson 1996). Även trädgårdspersonligheten Rudolf Abelin (1864-1961) som omgestaltade parkanläggningen vid Björnsnäs under samma tid ska ha haft en liknande inställning - stället för att skapa anläggningar utifrån sin samtids ideal ska han ha känt sig "*fri att arbeta med de stilhistoriska uttrycksmedel som bäst passade den förelagda uppgiften*" (Waern 2003, s.145). Detta visar att det trots dem tongivande nytänkarna i debatten fanns olika strömningar och uppfattningar samtidigt. Rudolf Abelin var en av de första att lyfta vikten av att bevara trädgårds- och parkanläggningar i Sverige (Flinck 2013).

Under mitten av 1900-talet blev arkitekten och historikern Erik Lundberg (1895-1969) en tongivande personlighet i debatten när han införde något av en ny dimension i restaureringsideologin. Han utförde många restaureringar av byggnader med djärva nytolkningar och hade i sitt arbete en stark personlig prägel (Edman 1999), något som inte verkar ha varit vanligt tidigare. Under samma tid arbetade trädgårdsarkitekten Walter Bauer (1912-1994) för att uppmärksamma vården av historiska trädgårdsanläggningar under en tid då intresset var svalt för ämnet i Sverige. Bauer arbetade både med restaureringar och rekonstruktioner där betydligt äldre förlagor kunde användas och anpassas så att den passade dagens behov (Ahrland 1997).

På 1970-talet kom ytterligare en person att påverka förhållningssättet till kulturhistoriska byggnader - arkitekten Ove Hidemark (1931-2015). Hans förhållningssätt var, till skillnad från Erik Lundbergs personligare

nytolkningar, istället grundad i en stark protektionism. Ove Hidemark fick efter en restaurering av Skokloster fortsatt många uppdrag att tolka historiska byggnader (Edman 1999). Det var först under 1900-talets senare del som kulturlandskapets roll som förmedlare av historien kring mänskligt användande och traditioner började lyftas fram (Unnerbäck 2002). Detta skedde inte minst genom överantikvarien Karl Alfred Gustawsson (1897-1997) som genom sitt arbete med att röja och "återskapa äldre landskap", exempelvis på Björkö, fick en stor inverkan på kulturmiljöarbetet under 1900-talets andra hälft (Ahrland & Magnusson 1999). Under denna tid genomfördes ett flertal restaureringsprojekt av parkanläggningar i Europa med utgångspunkt att återställa och återskapa tidigare utseenden. Projekt som *Het Loo* i Holland kritiserades bland annat för att man använt sig av för mycket moderna material, och i strävan att återskapa barockanläggningen revs en befintlig landskapspark (Ahrland 1997).

Den långa traditionen av diskussion kring bevarande och vård av kulturmiljöer som pågått parallellt i Europa har resulterat i flera internationella konventioner, fördrag och policydokument som ligger till grund för vårt kulturmiljöarbete idag (Unnerbäck 2002). Några exempel är *Världsarvskonventionen* (1972), *Florens-deklarationen* (1882) och *Nara-dokumentet* (1994).

Världsarvskonventionen, eller *Konventionen om skydd för världens natur- och kulturarv*, är UNESCOs mest kända konvention. De 190 medlemsländer som skrivit under konventionen ska ha lagstiftning för att skydda landets natur- och kulturarv, och kan nominera miljöer till *Världsarvslistan*. (UNESCO 2016).

Florens-deklarationen antogs av ICOMOS 1982 och utgör ett tillägg till Venedig-deklarationen från 1962 för att även omfatta trädgårdsanläggningar, parker och landskap. I deklarationen beskrivs

bland annat vad en historisk trädgård är liksom skötsel och restaurering, av dessa (ICOMOS 1982).

Nara-dokumentet togs fram 1994 under en konferens som hölls på initiativ från den japanska regeringen tillsammans med UNESCO, ICCROM och ICOMOS. Dokumentet fokuserar på *autenticitet*, där även ett ”stabil kunskapsunderlag” betonades vara av stor vikt. Autenticitet handlar i det här fallet om bevarandet av originalmaterial, och stor vikt läggs på det traditionella användandet av material och metoder. *Reversibilitet* var ytterligare ett begrepp som betonades (Unnerbäck 2002).

Idag tycks frågeställningen som behandlas i detta arbete - hur platsens historia kan bidra till den fortsatta utvecklingen vara något som lyfts fram allt mer;

Intresset för staden och kulturarvets kvaliteter för kunskap, upplevelser och bruk ökar i Norden och Europa. Aktörer som arbetar med stadsutveckling betraktar nu i allt högre grad stadens historiska och kulturella innehåll som värdeskapande resurser.

(Riksantikvaren 2009, s. 5)

Miljöers historik har således börjat lyftas fram som en resurs och det har tagits fram flera metoder för att analysera platsers kulturhistoriska värden under de senaste decennierna. Dessa mer beprövade metoder ligger i arbetet till grund för de kommande diskussionerna om hur en arbetsprocess skulle kunna se ut specifikt för landskapsarkitekten som yrkesgrupp.

EN ARBETSPROCESS FÖR LANDSKAPSARKITEKTEN

De diskussioner som förts inom kulturmiljövården har resulterat i att det under de senaste decennierna arbetats fram ett flertal etablerade metoder. De riktar sig till olika professioner i arbetet med kulturmiljöer och fokuserar delvis på olika saker, men ett flertal aspekter gör att ingen av dem är direkt tillämpbar i landskapsarkitektens gestaltungsarbete. Metoderna har generellt ett utpräglat *bevarandeperspektiv*, medan det för landskapsarkitekten i sin gestaltande yrkesroll snarare är *utvecklingsperspektivet* som är det centrala.

Ytterligare en aspekt som utmärkte sig är tidsaspekten. I många av metoderna som studerats förespråkas en detaljnivå som inte upplevs rimlig när landskapsarkitekten arbetar med framtagandet av ett gestaltungsförslag. Ofta är projekten begränsad både i tid och resurser, så för att arbetet med platsens tidsdjup ska få genomslagskraft behöver en arbetsprocess för landskapsarkitekten vara utformad utifrån rimliga förväntningar på tidsåtgång och kunskap, liksom ha ett fokus på slutprodukten vilket är gestaltungsförslaget. De etablerade metoderna har till stor del inspirerat det slutliga förslaget till arbetsprocess men med anpassningar utifrån dessa aspekter.

Urvalet av modeller som behandlas är troligen inte heltäckande, och det pågår säkerligen arbeten med att bearbeta befintliga eller framtagande av nya metoder kontinuerligt. De flesta utgör någon form av värderingsmetod - en vedertagen sådan är *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck (2002) för Riksantikvarieämbetet, vilken ofta modifieras för att passa det enskilda fallet (Johansson 2011). Som kan utläsas av namnet är modellen främst fokuserad på bebyggelse. För att kunna vara användbar även för värdering av kulturlandskap så menar Unnerbäck (2002) själv att systemet kan behöva kompletteras och justeras.

Det finns även modeller som är mer specifikt inriktade på värdering av parker och grönområden. Två sådana är Stockholm stadsmuseums *Kulturbistorisk bedömning av parker och grönområden - en metodutveckling* (Johansson 2011) samt en vidareutveckling av denna metod så som den presenteras i Maria Flincks bok *Historiska trädgårdar - att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013).

Vidare finns *DIVE*, vilken i *Kulturmiljöanalys: En vägledning för användning av DIVE-analys* beskrivs som ett hjälpmedel för utveckling av äldre miljöer. Där de andra metoderna har ett mer uttalat fokus på *bevarande* så hanterar just *DIVE* främst frågan kring *utveckling* av äldre miljöer (Riksantikvaren 2009). Avslutningsvis ingår Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering & Urval*, vilket är en utveckling av ämbetets vägledande arbete för urval och värdering av kulturhistoriska miljöer (Gény & Lindberg 2015).

Kulturhistorisk värdering utgör endast ett delmoment i hela den process som arbetet med tidsdjupet hos en plats innebär. För arbetsprocessen i sin helhet har *Historiska trädgårdar - att bevara ett föränderligt kulturarv* av Maria Flinck (2013) varit en central referens. Den anses bra men är samtidigt väldigt grundlig och riktar sig till en bredare målgrupp. En överblick har även gjorts av olika *vårdprogram*, ett vedertaget koncept som kan se olika ut men ofta har liknande ingående delar. Inget *vårdprogram* har direkt använts som källa men bidrog till en ökad förståelse för hur en arbetsprocess kan se ut.

Tre moment som genom litteraturstudien och den parallellt pågående fallstudien framträdde som centrala i arbetet med en plats tidsdjup var *historisk dokumentation*, *nulägesbeskrivning* och *värdeanalys*. Utifrån landskapsarkitektens gestaltande roll där fokus ligger på slutprodukten har momentet *utvecklingsförslag* adderats. Hur momenten inspirerats av etablerade metoder beskrivs under respektive rubrik på de kommande

sidorna, men här ges först en inledande presentation;

1. HISTORISK DOKUMENTATION

Syftar till att kartlägga anläggningens utveckling över tid. Här ingår framför allt eftersökningar i olika arkiv liksom litteraturstudier.

2. NULÄGESBESKRIVNING

Stämmer av anläggningens skick utifrån utseende, innehåll och kvaliteter. Nulägesbeskrivningen grundas på fältinventeringar och platsanalys. Intervjuer kan vid behov bidra med ytterligare förståelse för hur platsen används.

3. VÄRDEANALYS

Den historiska dokumentationen och nulägesbeskrivningen utgör grunden för värdeanalysen, vilken syftar till att identifiera särskilda värden i anläggningen. Analysen sker genom bestämda kriterier i en framtagen värderingsmodell.

4. UTVECKLINGSFÖRSLAG

Baserat på den samlade kunskapen om anläggningen från de föregående momenten identifieras och conceptualiseras grundprinciper, vilka utgör motiv till utvecklingsförslagen.

HISTORISK DOKUMENTATION - LITTERATURSTUDIE

Historisk dokumentation innebär en samlad kunskap om hur en plats utvecklats och använts över tid. Det finns olika typer av källor för information, och vilka som är aktuella kan variera något beroende på plats. Det är ofta nödvändigt att använda sig av ett flertal källor för att förstå utvecklingen över tid, se mönster och förmedla en berättelse. Tillsammans samverkar källorna och levandegör platsens historia (Myrdahl 2007). Kunskap om hur och var material kan inhämtas kommer främst från Maria Flincks bok *Historiska trädgårdar - att förvalta ett föränderligt kulturarv* från 2013.

Ytterligare en källa som använts är *Kulturmiljöanalys: En vägledning för användning av DIVE-analys* (Riksantikvaren 2009). I den lyfts att det insamlade materialet ska presenteras på ett pedagogiskt och överskådligt sätt. Den historiska utvecklingen delas med fördel upp i perioder, vilka identifieras utifrån framtaget kunskapsunderlag. Det är bra om tidsindelningen inte är alltför detaljerad eftersom det snarare kan göra informationshanteringen för omfattande (Riksantikvaren 2009).

LITTERATUR OCH ANDRA TRYCKTA KÄLLOR

Inledningsvis undersöks med fördel om något redan är publicerat om platsen. Exempelvis beskrivs många herrgårdsanläggningar i kända samlingsverk (Flinck 2013), om än det huvudsakliga fokuset generellt är på byggnaderna. Litteratur kan även ge tips på vidare källor att utforska.

ARKIV & BILDMATERIAL

Generellt är det svårare att hitta arkivmaterial om trädgårdar och parker än för byggnadsverk eftersom det inte bedömts lika väsentligt att spara som

annat material. Därför har mycket rensats bort och slängts från arkiven under årens lopp, men Maria Flinck ger ändå i sin bok från 2013 en mängd tips på olika arkiv och tryckta källor som kan vara värda att utforska beroende på vilken typ av anläggning det gäller. Det kan bland annat handla om kungliga arkiv, statliga eller lokala arkiv, trädgårdsföreningars tidskrifter, skriftserier eller bibliotekets samlingar (Flinck 2013).

En av utmaningarna med att söka information i arkiv är att skriftliga källor kan vara svårtydda utan ett tränat öga för äldre handstilar. Detta gäller exempelvis gamla växtlistor - utöver skribentens handstil påverkas läsbarheten även av att växter ofta bytt namn. 1753 hade Carl von Linnés binära namnsystem börjat användas internationellt (Flinck 2013), så är listorna yngre än så kan det underlätta även om det lär ha tagit ett tag innan systemet slagit igenom helt. Äldre växtnamn inom Linnés system kan stämmas av i SKUD - Svensk kulturväxtdatabas, för att se vad växten heter idag.

Bildmaterial kan vara en mycket tacksam källa till information om hur en anläggning sett ut under olika skeden. Tillgången kan variera beroende på typ av anläggning, från vilken tid som information eftersöks och kanske även hur offentlig den varit eller status den haft. Det var i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet populärt att dokumentera sin herrgård både exteriört och interiört av en professionell fotograf (Fredriksson 2000) och från 1960-talet ökade intresset för att ta fotografier med just trädgårdsmotiv (Flinck 2013). Färgbilderna började komma på 1920-talet, så kallade autokroma, och från 1950-talet kom färgdian. Flygfoton kan vara en tacksam källa för att få en bättre helhetsbild över hur en anläggning varit rumsligt upplagd med förhållandet mellan dess olika delar, och dessa blev mer vanliga från 1920- och 1930-talen (Flinck 2013).

INTERVJUER

Information från intervjuer kan fungera för att fylla luckor i kunskapsunderlaget eller styrka osäker information. Framför allt kan den levandegöra berättelsen kring en plats. Då minnet kan vara selektivt och att händelser kan ha uppfattats olika för olika människor är det viktigt precis som med andra källor att applicera källkritik. Beroende på vad för typ av anläggning det rör kan olika personer vara aktuella att intervjua. Det kan vara nuvarande eller föredetta ägare, brukare, upphovsperson eller anställda som sköter anläggningen, för att nämna några (Flinck 2013).

För att väcka minnen till liv för den som intervjuas tipsar Maria Flinck (2013) i boken *Historiska Trädgårdar - Att bevara ett föränderligt kulturarv* om att under intervjun planera in ett besök till anläggningen eller visa fotografier och kartmaterial. Beroende på hur lätt informanten har för att berätta kan det räcka med en lista med stödpunkter med ämnen som ska avhandlas. I annat fall kan det vara bra att ha en mer strukturerad lista med frågor. Om intervjun hålls med ägaren är det alltid bra att få med frågor kring hur trädgården såg ut när ägaren tog över, vilka ändringar som skett liksom vilken funktion anläggningen fyllt liksom hur den skötts (Flinck 2013).

VAD SOM TAS MED FRÅN LITTERATURSTUDIEN

Det som tas med från litteraturstudien är att bra källor för att undersöka och förstå en plats tidsdjup är litteratur och andra tryckta källor, arkiv och bildmaterial. Oftast behöver en källpluralistisk metod användas där information från flera olika källor samverkar för att tillsammans berätta om platsens utveckling. Intervjuer är ett bra verktyg för att fylla i kunskapsluckor och levandegöra platsens berättelse. Att förbereda frågor är ett bra sätt att säkerställa relevant information, vilka kan ställas mer öppna om informanten har lätt för att berätta.

HISTORISK DOKUMENTATION - ERFARENHETER FRÅN FALLSTUDIEN

I fallstudien som pågick parallellt med litteraturstudien påbörjades efterforskningar om Björnsnäs tidsdjup genom arkivsökningar och i litteratur och andra tryckta källor. Dessa skedde inledningsvis digitalt via *Riksarkivet*, liksom via *Libris* där en relativt snäv sökning gjordes först med sökord som *Björnsnäs* och namnen på de tidigare ägarna. I takt med att platsen lärde kännas identifierades nya sökord. Så småningom breddades sökningen till ett mer lokalt och regionalt fokus, med sökord som *Malmölandet*, *Kolmården*, *Östergötland* och så vidare. Sökningarna fokuserade även på personer med koppling till Björnsnäs, så som *Rudolf Abelin* och *Isak Gustaf Clason*. Detta gav relativt många träffar på källor som fanns tillgängliga digitalt, men även tips på arkiv som kunde vara relevanta att besöka. Sökningarna ledde till flera titlar som gick att låna via biblioteket.

Vid ett besök till Norrköpings stadsbibliotek upptäcktes en riktig skatt för arbetet - *Norrköpingsrummet*, där all tänkbar information kopplad till trakten var samlad. Här återfanns bland annat kopior på både tidningsurklipp och bokkapitel med fotografier och beskrivningar som varit betydande för kartläggningen av närmiljöns utveckling.

När det som för Björnsnäs funnits ett lokalt, regionalt eller till och med nationellt intresse för anläggningen kan den även vara omskriven i andra tryckta källor, så som artiklar i lokala tidningar eller i mer nischade medlemskrifter så som *Lustgården*, utgiven sedan 1920 av *Föreningen för Dendrologi & Parkvård*. Föreningen har digitaliserat alla tidigare utgivna nummer vilka ligger tillgängliga som PDF på hemsidan www.dendrologerna.se, och när detta arbete skrevs gick det att söka på ord för att få fram eventuella relevanta utgåvor.

För tillgång till äldre tryckta källor användes *Runebergprojektet*

(www.runeberg.org), en hemsida som varit verksam sedan 1992 och publicerar verk vars upphovsrätt gått ut. Detta ökar tillgängligheten på äldre publicerat material eftersom informationen är sökbar och går att läsa digitalt.

Parallellt med detta började Björnsnäs gårdsarkiv systematiskt gås igenom. Arbetet gav utdelning i form av kartmaterial, ritningar, fotografier och brevsamlingar vilka sammantaget bidrog till att berätta om godsets utveckling. Att söka i arkiv och använda sig av material därifrån är något av ett detektivarbete, möjligen lite extra så när arkivet är mer eller mindre ostrukturerat vilket kan vara fallet med exempelvis gårdsarkiv. Om allt är okatalogiserat och papper och ritningar ligger lösa utan beskrivningar eller sammanhang kan en handling först tyckas ovidkommande, eller misstänkas ha ett värde men svårbedömt utan ytterligare ledtrådar. Sammanhanget som krävs kan bestå av någon ytterligare ledtråd som hittas vid ett senare skede.

I gårdsarkivet fanns en bildsamlingen av den mer sentida herrgården och dess parkanläggning från förra sekelskiftet vilket utgör en viktig dokumentation av miljöns utveckling. Vissa av dessa bilder är även publicerade i *Svenska slott och herresäten*, ett samlingsverk utgivet under 1930-talet. Just fotografier har varit en tacksam källa eftersom de underlättar möjligheten att följa platsens utveckling. Även fotografier som inte huvudsakligen porträtterar anläggningen kan ge värdefull information, så exempelvis familjealbum ska inte förkastas som möjliga kunskapskällor. I det här arbetet har många av fotografierna som använts för att analysera förändringar i parken främst andra objekt än landskapet i fokus - det har gått att utläsa mycket intressant genom att fokusera på det som utgör bakgrunden.

I jakt på information om hur det sett ut med trädgårdsmästare vid säteriet gjordes ett besök på Vadstena Kloster som inhyser Östergötlands

länsarkiv. Genom sökningar i ”Quillinge Sockens” husförhörslängder och folkräkningar hittades information om ägare, arrendatorer samt anställda trädgårdsmästare och trädgårdsdrängar. Besöket bidrog bland annat till att identifiera några trädgårdsmästare som verkade under mycket lång tid på gården under några av perioderna då miljön genomgick stora ändringar.

För att fylla i kunskapsluckor intervjuades Lars Magnus och Anita Trozelli som utgör den femte generationen Trozelli på Björnsnäs. De lämnade över driften av gården för drygt ett decennium sedan, och intervjun ställdes med öppna frågor vilket resulterade i många berättelser om gården och parken från mitten av 1900-talet och framåt.

Överlag var det lätt att fastna i detta stadiet av informationssök genom att snöa in sig på detaljer. Momentet att kartlägga platsens utveckling började till slut bli alltför långdraget vilket ledde till insikten om vikten av att prioritera och sälla bland informationen. För att momentet *historisk dokumentation* skulle kunna vara en rimlig del i landskapsarkitektens arbetsprocess behövde slutmålet ständigt vara i fokus - *att få en tillräckligt stor förståelse för platsens utveckling för att kunna utläsa platsens tidsdjup och hur det kan utgöra en resurs i gestaltungsarbetet.*

1.

LANDSKAPSARKITEKTENS ARBETSPROCESS

MOMENT : HISTORISK DOKUMENTATION

1. En källpluralistisk metod appliceras där information från flera olika källor nyttjas för att bilda en sammanhängande berättelse om platsen. Exempel på källor är litteratur och andra tryckta källor, arkiv, bildmaterial och intervjuer. En bra utgångspunkt är att bilda sig en uppfattning om hur stort allmänintresset varit för anläggningen och börja i litteraturen

2. Undvik att fastna i överväldigande informationsmängder genom att återkommande ställa frågan - är informationen relevant för förståelsen av platsens tidsdjup utifrån målet att det ska utgöra en resurs för platsens fortsatta utveckling?

3. Intervjuer hålls vid behov för att fylla eventuella kunskapsluckor liksom för att levandegöra platsens berättelse. Till eventuella intervjuer förbereds frågor som behöver bli besvarade men dessa ställs med fördel öppna för att lämna rum för informanterna att även berätta fritt. För att väcka minnet kan bilder tas med. Intervjun kan även genomföras på plats

4. Informationen presenteras så pedagogiskt som möjligt och delas med fördel upp utifrån tidsperioder som identifieras utifrån framkommen information om platsens utveckling

NULÄGESBESKRIVNING - LITTERATURSTUDIE

Nulägesbeskrivningen är en dokumentation av en anläggnings *aktuella* status och bygger på en sammanställning av information som huvudsakligen inhämtas genom fältinventeringar. Vid behov kan intervjuer bidra med information. Nulägesbeskrivningen utgör en viktig historisk dokumentation för framtiden genom att redogöra för anläggningens senaste status - hur miljön beskrivs idag kommer i takt med att den förändras över tid redovisa ett nedslag i platsens historia. Därmed är det viktigt att hitta en balans i hur resultatet av fältinventeringarna beskrivs så att nulägesbeskrivningen ger en tillfredsställande bild av hur det faktiskt ser ut idag utan att informationsmängden blir övermäktig.

Vid större och mer komplexa anläggningar presenteras informationen med fördel uppdelat utifrån ett övergripande perspektiv för hela anläggningen respektive mer ingående för anläggningens delområden, vilka identifierats inför eller under inventeringarna. Även övergången mellan de olika delområden bör beskrivas (Flinck 2013).

FÄLTINVENTERINGAR

Syftet med fältinventeringar är att insamla information om en anläggnings aktuella status för att kunna beskriva hur den ser ut, vad den innehåller liksom vilken funktion anläggningen har idag (Flinck 2013).

Maria Flinck lyfter i boken *Historiska trädgårdar - att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013) fram att det behöver läggas mer fokus på att utveckla fältinventeringsmetoder för trädgårdar. Att ha en välbeprövad metod som går att applicera på flera anläggningar blir troligen än viktigare när ett större antal ska inventeras för att exempelvis jämföra kulturvärden.

Det som påverkar en inventerings fokus, omfattning och

detaljeringsnivå kan enligt Flinck (2013) vara;

- anläggningens storlek
- komplexitet
- vegetationens karaktär
- Syfte med inventeringen
- vilka frågor inventeringen utgår ifrån

I Riksantikvarieämbetets underrättelse *Byggnadsminnesförklaring - Allmänna råd till 3 kap. lagen om kulturminnen m.m.* ges råd för vad fältinventeringar ska innehålla (Riksantikvarieämbetet 2002). Riktlinjerna är i första hand framtagna som råd för byggnadsminnesförklaringar med tillhörande skyddsföreskrifter, men har ändå bedömts kunna inspirera inventeringsmomentet för landskapsarkitekten. Enligt Riksantikvarieämbetets råd ska anläggningens olika beståndsdelar inventeras och redovisas. Exempel på sådana beståndsdelar är ”*övriga eventuella beståndsdelar i parken, t ex gångvägar, vattenkonster, dammar, trappor, terrasser, murar, hägnader, balustrader, broar, bänkar, grottor, lusthus och andra mindre byggnader, skulpturer, lykter, urnor, minnesstenar och monument.*” (Riksantikvarieämbetet 2002 s.50).

Både Riksantikvarieämbetets råd (2002) och Flinck (2013) lyfter fram fördelar med att strukturera fältinventeringen genom att dels inventera anläggningen i sin helhet, och dels dela upp anläggningen i flera mindre delområden som inventeras mer detaljerat. I helhetsinventeringen ligger fokus på större, rumskapande element som alléer, inhägnader, markmaterial och strukturer. Här identifieras riktlinjer och rumsrelationer. Inom varje delområde inventeras istället växtmaterial och innehåll, och här identifieras respektives delområdes rumskaraktär, funktion och skötsel. I båda fallen är fotografering, produktion av planer (situations- respektive

detaljplan), identifiering av växtmaterial och intervjuer de verktyg som används (Flinck 2013).

För att fånga så många kvaliteter hos en anläggning som möjligt är det positivt att utföra fältinventeringar under flera årstider (Flinck 2013). Exempel på saker som förändras med årets säsonger är vegetationen liksom mer indirekta kvaliteter som påverkas av vegetationen, så som skuggning och ljusinsläpp.

Ytterligare en likhet mellan råden från Riksantikvarieämbetet (1991) och Maria Flinck (2013) är ett detaljerat fokus på växter - vilka växter som finns och deras ålder, hur de mår och vilka mått de har. Riksantikvarieämbetet trycker på att det är angeläget att ”*./redovisa vegetationens tillstånd. Vidare bör taxa (arter, varieteter, former, kultivarer mm-namn på svenska och latin), antal och ålder anges. Måttuppgifter är många gånger viktiga, t ex häckars höjd eller boskéers omfång.*” (Riksantikvarieämbetet 2002 s.50).

VAD SOM TAS MED FRÅN LITTERATURSTUDIEN

Det som plockas med för landskapsarkitektens arbetsmoment *nulägesbeskrivning* är att den huvudsakligen baseras på fältinventeringar som bör utföras under flera årstider om projektet tillåter. Intervjuer hålls vid behov. Tipset att dela upp anläggningen i flera delområden, och att systematisera beskrivningen av dessa, tas med eftersom det bedöms göra dokumentationen mer hanterbar och överskådlig.

Inventeringens fokus, omfattning och detaljeringsnivå utgår i det här arbetet ifrån landskapsarkitektens perspektiv att ta fram ett gestaltningsförslag. Här bedöms det relevant att redovisa anläggningens beståndsdelar, däremot bedöms det inte nödvändigt med så detaljerade uppgifter om vegetationen. En utgångspunkt är att växtinventeringar kan läggas på en nivå som känns rimlig för det aktuella projektet, men

det bedöms generellt vara tillräckligt att beskriva karaktärsarter och att dokumentera större strukturer så som alléer och häckar. Här kan exempelvis antal och/eller avstånd eller längd dokumenterats eftersom det är mer beständiga inslag med rumsskapande karaktär.

NULÄGESBESKRIVNING - ERFARENHETER FRÅN FALLSTUDIEN

Eftersom arbetet sträckte sig över en längre tidsperiod var det möjligt att genomföra fältinventeringar under alla fyra årstider. Eftersom material kring anläggningens historia redan börjat insamlas så fanns en viss förkunskap om den utveckling anläggningen genomgått. Detta påverkade säkerligen uppfattningen av rumsindelning och karaktärer, men nödvändigtvis inte negativt eftersom det bidrog till en tydligare koppling mellan historiken och nulägesbeskrivningen - kunskap kring anläggningens utveckling gjorde det enklare för ett mer otränat öga att identifiera vilka äldre inslag och strukturer som helt eller delvis finns bevarade. Detta bidrog troligen till att nulägesbeskrivningen inkluderade fler aspekter vilket i sin tur påverkade analysen av anläggningens kulturvärden positivt eftersom underlaget var mer komplett.

Inventeringen utfördes under olika delar av året 2018. Detta möjliggjorde att fånga parkens karaktär och värden som årstidsväxlingarna bidrog till, som vårflor, sommarblomning, höstfärger och vinterkaraktär. För godsmiljön skedde inventeringen istället sporadiskt under arbetets gång - strukturerna i den storskaliga miljön bedömdes generellt ha en mer beständig karaktär som inte påverkas i samma utsträckning av säsongens växlingar. Exempel på sådana strukturer är vägar och byggnader men även levande element som alléer. Inventeringen av godsmiljön behövde heller inte vara lika omfattande eftersom syftet skilde sig från inventeringen av parken. Hur godset som kulturlandskap tar sig uttryck idag beskrivs utifrån fokus på hur den används, bevarad bebyggelse och andra element. Speciellt fokus har lagts på delar som under arbetet med godsets historik bedömts extra intressant att lyfta fram, bevara och utveckla. För parken var syftet med inventeringarna istället att utgöra ett underlag för utvecklingsförslag

i form av riktlinjer.

Anläggningen besöktes igen vid behov för att kunna besvara någon uppkommen fråga så som hur många träd av lindallén som finns kvar. På så sätt genomfördes alltså mer riktade inventeringar mellan de planerade.

Vid första inventeringstillfället besöktes alla delar av parken utan något specifikt mål eller förbestämd ordning. Den slinga som promenerades vid första tillfället dokumenterades och fick utgöra en förbestämd slinga för de andra tre tillfällena. Metoden upplevdes förenkla inventeringsarbetet genom att bidra med struktur.

Utifrån möjligheten att studera platsen grundligt på egen hand genom den historiska dokumentationen och många platsbesök upplevdes inget behov av intervjuer med de boende. Detta steg är troligen viktigare för projekt där det behöver fås en snabbare inblick i miljöns status.

Resultatet av fältinventeringarna har dokumenterats med fotografier som dels tagits på delar som bedömts vara representativa för det samlade intrycket, liksom av specifika föremål som bedömts viktiga att lyfta fram. Ett urval av dessa har inkluderats i nulägesbeskrivningen av godsmiljön och parkanläggningen.

En utmaning med nulägesbeskrivningen är att presentera informationen på ett lättförståeligt sätt. I studien strukturerades informationen genom att presenteras utifrån skala - godsmiljön respektive parken och dess delområden.

MOMENT : NULÄGESBESKRIVNING

2.

1. Nulägesbeskrivningen baseras huvudsakligen på fältinventeringar
 - om möjligt görs åtminstone ett besök per säsong för att täcka in olika värden. Extra besök görs vid behov för mer riktade inventeringar
 - vid första tillfället promeneras en oplanerad eller förbestämd slinga som täcker in hela anläggningen
 - vandringen upprepas på samma sätt vid varje tillfälle som vid det första besöket för att uppnå en systematik och säkerställa att ingen yta missas
2. Fokus för inventeringarna kan styras utifrån tid och resurser, men bör åtminstone inkludera;
 - större strukturer (alléer, gångar, topografi, byggnader)
 - innehåll (karaktärsväxter, vatteninslag, lösa och fasta föremål)
 - identifiering av eventuella rumsliga sammanhang (delområden)
 - siktlinjer, genomsiktighet och täthet/väggar av vegetation
 - upplevelsekvaiteter (ljud, vind, ljus, lukter)
3. Vid större och komplexa anläggningar identifieras delområden genom att anläggningen lär kännas under inventeringstillfällena. Eventuell förkunskap om platsens historik kan bidra till en lämplig indelning
4. Inventeringarna kan vid behov kompletteras med intervjuer för att exempelvis svara på hur anläggningen används idag
5. Resultatet dokumenteras genom fotografier, skriftlig text liksom framställande av situationsplan

VÄRDEANALYS - LITTERATURSTUDIE

En kulturhistorisk värdering utförs generellt för att utreda bevarandevärdet av en fysisk miljö (Unnerbäck 2002). Som underlag för värderingen bör den historik som tagits fram liksom nulägesbeskrivningen ligga som grund (Flinck 2013). Ett exempel på en situation där det kan vara viktigt att analysera och lyfta fram en miljöns kulturhistoriska värden är när det finns motsatta intressen så som mellan exploatering och bevarande. Många gånger kan prioriteringar behöva göras, varför de miljöer med störst bevarandevärde behöver identifieras och lyftas fram. Det är då inte tillräckligt att poängtera att något är värdefullt utan det behöver även argumenteras för *varför* en anläggnings olika delar bedöms vara av vikt för miljöns bevarandevärde. Värdeanalysen syftar på så sätt generellt till att leda fram till ett slags urval av miljöer eller element som är viktigare än andra att bevara, vilket är ett komplext arbete;

Idag är urvalet inte lika självklart, ens för experterna. Uppgiften gäller att behysa en äldre situation i stort, att bevaka kontinuitet och mångfald i den byggda miljön, att ta till vara estetiska och upplevelsemässiga värden och att se till att urvalet blir sådant att det kan levandegöras i dagens och framtidens samhälle. Det gäller dessutom att underbygga med en argumentation som ger möjlighet för allmänhet och beslutsfattare att förstå och engagera sig i urvalet och bevarandet.

(Unnerbäck 2002, s. 19)

För syftet att göra prioriteringar och urval är en av de viktigaste delarna i en värdeanalys alltså att *motivera* varför något är av vikt att bevara. Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) reglerar tydligt att något av värde *ska* vara skyddat, men specificerar inte *varför* eller *hur*. Det är för att kunna

besvara dessa frågor som olika metoder under åren arbetats fram.

Att göra en värdering är inte helt enkelt eftersom begreppet *kulturhistoriskt värde* i sig är komplext och sällan går att basera på ett enskilt kriterium - värdet motiveras snarare ofta av både upplevelsevärden liksom faktabaserad historik (Unnerbäck 2002).

Något som kan påverka resultatet av en värdeanalys är värderarens tidigare kunskaper, liksom i viss mån intresseområden. På så sätt blir en värdeanalys alltid något subjektiv (Flinck 2013, Génety & Lindberg 2015). Det är därför alltid till fördel att diskutera kulturhistoriska värderingar med människor som tillsammans utgör en grupp med bred kompetens och erfarenhet om möjlighet finns (Unnerbäck 2002).

Det finns idag ett flertal etablerade metoder för värdeanalys, och på kommande sidor diskuteras ett urval av de mer kända utan att hävda att vara en allomfattande redogörelse.

RIKSANTIKVARIEÄMBETETS/UNNERBÄCKS METOD

Troligen den mest etablerade värderingsmetoden togs fram 2002 av Axel Unnerbäck för Riksantikvarieämbetet. Metoden beskrivs i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* och Unnerbäck syftar med boken till att skapa dialog kring, och fungera som stöd i ”/.. / ett aktivt samtal om kulturarvet som en resurs i samhällsutvecklingen.” (Unnerbäck 2002, s.5).

Metoden är uppdelad i två steg. I *Steg 1* definieras *bevarandemotiven*. Det är dessa som ligger till grund för hur dokumentationen, levandegörandet och fortsatt vård utförs. Bevarandemotiven handlar om utifrån vilken aspekt något är motiverat att bevara. Det kan exempelvis handla om att identifiera om en trädallé är värd att bevara för dess personhistoriska koppling till en specifik arkitekt eller annan upphovsperson, eller för att

växtslaget i sig är viktigt att bevara, eller annat.

De viktigaste bevarandemotiven kallas i modellen för *grundmotiv*, och är uppdelade i två huvudgrupper - *dokumentvärde* respektive *upplevelsevärde*.

Dokumentvärde

Byggnadshistorisk

Byggnadsteknikhistorisk

Patina

Arkitekturhistorisk

Sambällshistorisk

Socialhistorisk

Personhistorisk

Teknikhistorisk

Upplevelsevärde

Arkitektonisk

Konstnärligt

Patina

Miljöskapande

Identitet

Kontinuitet

Tradition

Symbol

Dokumentvärdet visar på platsens *historiska egenskaper* medan upplevelsevärdet visar på de *estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaperna* (Unnerbäck 2002).

Det finns nästan alltid fler än ett kriterium bakom ett kulturhistoriskt värde, och att endast utgå ifrån ett riskerar att förenkla den komplexitet som miljön besitter. Det ska däremot framgå i den samlade bedömningen vilket eller vilka kriterier som väger tyngst (Unnerbäck 2002).

I Steg 1 lyfter Unnerbäck särskilt fram att det är viktigt att endast fokusera på dem kulturhistoriska värdena. Andra faktorer som berör exempelvis ekonomi, teknik och så vidare, ska inte tas med i värderingen utan ingår i en senare bedömning;

Den kulturhistoriska värderingen skall göras helt fristående från andra faktorer som påverkar bevarandet. Resultatet skall vara en renodlad kulturhistorisk

analys och ambitionsredovisning.

(Unnerbäck 2002, s. 18)

Utöver grundmotiven finns ytterligare kriterier, och efter att grundmotiven identifierats sker en kompletterande bedömning utifrån något som kallas *övergripande* eller *förstärkande* kriterier. Dessa utgörs av *kvalitet, autenticitet* och *pedagogiskt värde* och fungerar endast i relation till ett grundmotiv. För att bedöma bevarandevärdet av en byggnad eller anläggning sorteras den ytterligare genom att bedömas utifrån *sällsynthet och representativitet* (Unnerbäck 2002).

Medan motiven i steg 1 svarar på frågan *varför* något ska bevaras, hanterar modellens *steg 2* vilken *ambitionsnivå* arbetet bör läggas på med fokus på bevarande och skydd. Ambitionsnivån avgör vilka åtgärder för dokumentation, säkerställande och vård som är aktuellt och har följande uppdelning;

1. *Musealt bevarande, konservering, lagskydd;*
2. *Hög ambitionsnivå, lagskydd;*
3. *Kulturhistorian som positiv tillgång, skyddsbestämmelser enligt PBL;*
4. *Utan särskilda krav, allmänna varsambetsbestämmelser enligt PBL.*

(Unnerbäck 2002, s.25)

STOCKHOLMS STADSMUSEUMS METOD

Klara Johansson utförde under 2011 en pilotstudie för Stockholm stadsmuseums räkning; *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden - en metodutveckling*. Arbetet gick ut på att hitta en metod för att arbeta med kulturhistorisk värdering av grönytor och parker. Studien tar avstamp i

Stockholmsregionen och har ett fokus på offentliga ytor men riktar sig samtidigt till alla som arbetar med fysisk planering och kulturmiljöer. En ambition med metoden var att den skulle vara så pass enkel att fler yrkeskategorier med mindre förkunskap kopplad till kulturhistoria skulle kunna använda sig av den. Ett återkommande ställningstagande verkar dock vara att en bredare kompetens bidrar till att slutresultatet av en kulturhistorisk bedömning blir mer trovärdig (Johansson 2011).

Den ursprungliga anledningen till studien var att hitta bättre argument för att bevara kulturmiljöns värden jämte andra intressen i stadsplaneringssammanhang samtidigt som ett uttryckligt mål var att metoden skulle vara allmängiltig och möjlig att applicera på olika typer av anläggningar (Johansson 2011).

I modellen delas kriterierna upp i *delvärden* och *förstärkande delvärden*, varav de senare är helt knutna till de förstnämnda - de förstärkande delvärdena syftar till att stärka och motivera identifierade delvärden.

Delvärdena har ingen inbördes hierarki eller rangskillnad. Inget delvärde är mer värt än något annat, utan det är hur tydligt respektive delvärde uttrycks i kombination med förstärkande delvärden som parkens eller grönområdets kulturhistoriska kärnvärden kan preciseras.

(Johansson 2011, s. 11)

Kriterierna är tänkta att fungera som ett hjälpmedel i form av en checklista. Det är dock själva *motiveringen* och *beskrivningen* som preciserar miljöns kulturhistoriska värde - används delvärdena utan eftertanke i varje projekt urvattnas dess legitimitet allt eftersom (Johansson 2011).

Värdebegreppen som ingår i Stadsmuseumets modell är följande;

Delvärden

Markhistoria

Samhällshistoria

Parkarkitektur

Kontinuitet

Tradition

Personhistoria

Förstärkande delvärden

Symbol

Autenticitet

Pedagogiskt värde

Sällsynthet

Representativitet

Upplevelse

Johansson (2011) skriver att en kulturhistorisk bedömning inte är möjlig utan att platsen sätts i relation till andra miljöer - först då kan ett urval ske.

Precis som Unnerbäck (2002) förespråkar stadsmuseumets metod att endast fokusera på de historiska aspekterna i analysens inledningsskeden. Värden så som sociala aspekter, rekreativa värden, ekologi, naturvärden och så vidare, lyfts inte fram i detta skede. Dessa ses i metoden som separata delar, intressen om så vill, som i slutänden vägs samman till en samlad bedömning som motiverar utveckling av miljön (Johansson 2011).

Ett värde som Johansson tar upp som inte finns i andra modeller är *markhistoria*, vilket ”Skildrar hur människans aktiviteter satt avtryck på marken. Inbegriper även agrarhistoria, arkeologi samt biologiskt kulturarv och ortnamns historia.” Johansson 2011, s. 24).

MARIA FLINCKS BEARBETNING

Maria Flinck beskriver i *Historiska trädgårdar - att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013) olika modeller för kulturhistorisk värdering. Ett sammanhängande tema för boken är hur ett bra vårdprogram tas fram och Flinck fokuserar mindre på officiella skydd än andra metoder och mer på hur värderingen kan nyttjas för ändamål så som fortsatt skötsel och åtgärder i anläggningen.

Maria Flinck redogör för både Stockholms stadsmuseums och Unnerbäcks metod vilka precis beskrivits. Hon presenterar en bearbetad version av den senare och översätter flera av värdena rakt av för att istället fungera för trädgårdsanläggningar. I övrigt behålls metodens struktur med grundmotiv uppdelat i dokumentvärde respektive upplevelsevärde;

	Dokumentvärde	Upplevelsevärde
<i>Tex</i>	<i>Trädgårdshistoriskt</i>	<i>Trädgårdsarkitektoniskt</i>
	<i>Anläggningsteknikhistoriskt</i>	<i>Konstnärligt</i>
	<i>Patina</i>	<i>Patina</i>
	<i>Trädgårdsarkitekturhistoriskt</i>	<i>Miljöskapande</i>
	<i>Sambällshistorisk</i>	<i>Identitet</i>
	<i>Socialhistoriskt</i>	<i>Kontinuitet</i>
	<i>Personhistoriskt</i>	<i>Tradition</i>
	<i>Odlingshistoriskt</i>	<i>Symbol</i>

Precis som i Unnerbäcks modell inkluderar Flinck de förstärkande/övergripande motiven *kvalitet, autenticitet/äktethet, pedagogiskt värde/tydlighet, sällsynthet*, och *representativitet* som endast kan kopplas till något av grundmotiven. I hennes omarbetning syns ingenting av Stockholms stadsmuseums modell men flera saker därifrån lyfts ändå fram som viktiga. Ett exempel är upplevelsevärdet;

Det är ett viktigt upplevelsevärde om en trädgård har gett rika sinnesupplevelser i form av doft, smak, ljud, värme, svalka, vind, lä, rörelse, ljus och skugga. Bevarad variation av sinnesupplevelser ger dagens besökare en direkt ingång till trädgårdens historia/.../.

(Flinck 2013, s.157)

Flinck beskriver inte vad de olika värdebegreppen innefattar. Här lämnas den nyfikna att korsreferera till den ursprungliga modellen.

Oavsett om det kallas grundmotiv och förstärkande motiv eller delvärden och förstärkande delvärden är uppdelningen relativt liknande mellan dem tre modellerna. Skillnaden är att Unnerbäck och Flinck delar upp grundmotiven eller delvärdena i två kategorier, medan Johansson inte gör det i Stockholms stadsmuseums modell.

Flinck lyfter fram att det egentligen inte hör till själva värderingen om en anläggning är sällsynt eller inte. Däremot kan det spela in när det i nästa steg behöver motiveras att bevara något (Flinck 2013).

DIVE

En annan analys som varit intressant att titta på är *DIVE* som togs fram med utgångspunkt att vara behjälplig i plan- och stadsutvecklingsprocesser där en miljö ska utvecklas. Här lyfts kulturarvet fram som ”*en kvalitativ och funktionell utvecklingsresurs*” (Riksantikvaren 2009 s. 3), ett synsätt som genomsyrar hela metoden.

DIVE är resultatet av ett samarbete mellan Norge, Sverige, Finland och Litauen, med Norge som huvudansvarigt land. Analysen beskrivs såhär;

Analysens beskrivande, tolkande, värderande och aktiverande eller möjliggörande steg baseras på de gängse förhållningssätt som används inom arkeologi,

landskaps- och bebyggelseanalys. Analysen kan fungera både som integrerat planeringsunderlag och som en självständig kunskapsprocess.

(Riksantikvaren 2009, s. 3)

DIVE tar inte anspråk på att vara någon utarbetad metod utan förklaras snarare som ”ett hjälpmedel för att sortera, diskutera och bearbeta information i såväl plan- och stadsutvecklingsprocesser som kulturmiljöanalyser.” (Riksantikvaren 2009, s. 5). Den beskrivs däremot som en arbetsprocess som hållits enkel för att göra den så flexibel som möjligt.

Arbetsprocessen består av fyra steg som representeras av en varsin bokstav i akronymen DIVE - *Describe* (beskriva), *Interpret* (tolka), *Value* (värdera), *Enable* (aktivera). Knutet till varje steg av processen presenteras frågor som ska besvaras;

- D: *Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?*
- I: *Varför har vissa element och karaktärsdrag haft speciell betydelse i sambället?*
- V: *Vilka historiska delar och karaktärsdrag har speciellt värde, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?*
- E: *Hur kan områdets utpekade historiska karaktärsdrag och resurser förvaltas och utvecklas?*

(Riksantikvaren 2009, s. 6)

Dessa fyra steg föregås av ett förberedande steg där ett arbetsprogram tas fram med ramar för arbetet. Likaså tillkommer ett avslutande steg där

analysens innehåll, resultat och rekommendationer sammanfattas.

Förutom att DIVE är ett akronym anspelar även själva namnet på hur det första steget (D) tacklas då utgångspunkten är nutiden för att sedan *dyka* ned i historien - arbetet med att kartlägga platsens historiska utveckling startar i anläggningens aktuella status för att sedan gå bakåt (Riksantikvaren 2009). För att beskrivningen av nuläget ska kunna utgöra utgångsläge för dem historiska efterforskningarna genomförs fältinventeringar som en del av steg D (1), parallellt med kartläggning av historiken (Riksantikvaren 2009). På så vis utgörs steget av en sammanslagning av den historiska kartläggningen och nulägesbeskrivningen vilket skiljer sig från andra modeller där dessa generellt utgör två separata moment. Steg D (1) utgör kunskapsunderlag till steg I (2), där informationen diskuteras i ett större sammanhang med syftet att presentera på vilka sätt anläggningen varit betydelsefull historiskt.

Att DIVE är fokuserad på förändrings- och utvecklingsprocesser blir särskilt tydligt i steg V (3) som utgörs av värderingen där miljöers *förändringskapacitet* bland annat identifieras. Förändringskapacitet är en sammanvägd konsekvensbedömning av anläggningens kulturhistoriska värde, sårbarhet, tålighetsgräns och utvecklingspotential - hur mycket kan förändras innan värden helt eller delvis går förlorade (Riksantikvaren 2009). I värderingen vägs kunskaps- upplevelse- och bruksmässiga egenskaper in liksom mer praktiska genomförande- och förvaltningsfrågor. Detta görs för att kartlägga vad som är och har varit mer eller mindre viktigt för miljöns utveckling (Riksantikvaren 2009).

Autenticitet, läsbarhet och *integritet* är begrepp som delvis känns igen från de tidigare diskuterade modellerna och lyfts i DIVE fram som viktiga i värderingen för att beskriva hur väl en anläggning eller miljö förmedlar sin historia (Riksantikvaren 2009).

Det sista och fjärde steget (E) fokuserar kring att definiera

förändringsmöjligheter. I detta steg diskuteras tillvaratagandestrategier och utvecklingsstrategier med målet att ta fram rekommendationer (Riksantikvaren 2009).

I DIVE lyfts systematiserandet fram som ett sätt att uppnå transparens och öppenhet. Motiveringen är att systematisering förenklar spårningen av bakgrunden till tagna ställningstaganden (Riksantikvaren 2009). Detta känns särskilt aktuell för arbeten som utförs med målet att tillskapa formella skydd eftersom det då är viktigt att kunna spåra på vilka grunder besluten är fattade. Transparensen är dock en viktig aspekt i de flesta arbeten, och kan uppnås genom att den bearbetade informationen presenteras på ett så pedagogiskt sätt som möjligt (Riksantikvaren 2009) eftersom informationen på så sätt bättre tillgängliggörs för mottagaren.

PLATTFORM KULTURHISTORISK VÄRDERING & URVAL

Sedan Unnerbäcks modell från 2002 har Riksantikvarieämbetet fortsatt utveckla sitt arbete med att ta fram vägledningar för kulturhistorisk värdering och urval. 2015 släpptes rapporten *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval - Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet* med Cissela Génétay och Ulf Lindberg som författare.

Plattformen lägger fokus på själva *processen* att värdera och göra urval, och poängterar att redovisningen av denna process bidrar till en mer transparent kulturvärdesanalys. Detta är särskilt viktigt eftersom värderingsarbetet alltid påverkas av utföraren och därmed blir mer eller mindre subjektiv (Génety & Lindberg 2015), vilket lyfts i flera modeller.

Författarna poängterar att plattformen inte är någon utarbetad modell eller metod, och heller inte är tänkt att ersätta vedertagna metoder (här nämns Unnerbäck 2002, liksom DIVE 2009). Målbilden är snarare att komplettera dessa vid behov (Génety & Lindberg 2015).

Bakgrunden till den framarbetade plattformen är att synen på vårt kulturarv förändrats med åren;

De senaste decennierna har ett vidgat perspektiv på kulturarv vuxit fram, där kulturarvets betydelse för människor står i centrum. Kulturarvet ses därmed som en självklar del i samhällsutvecklingen och som en förutsättning för hållbar utveckling. Det innebär ett förhållningssätt där bevarande och utveckling inte står i motsats till varandra, utan ses som integrerade delar i kulturarvsarbetet. Värderingar, perspektiv och prioriteringar har omprövats. Därmed har också inriktningen i det offentliga kulturarvsarbetet förändrats, från en tonvikt på den fysiska kulturmiljövården till en helhetsyn på kulturarvet som en tillgång i samhällsutvecklingen.

(Génety & Lindberg 2015, s.7)

Författarna lyfter att en fast modell aldrig kan täcka in den komplexitet och variation som värdering av olika miljöer innebär, och menar att värdeanalysen inte bör utgå ifrån en fast uppsättning värderingsbegrepp eftersom dessa många gånger är mångtydiga och samlingskategorierna grova. Istället för en fast lista med begrepp förespråkas istället att centrala begrepp förklaras i sitt sammanhang. Ett exempel är att det inte går att säga att något har ett personhistoriskt värde endast för att någon känd person ägt anläggningen - det krävs ett beskrivande sammanhang som förklarar varför det utgör ett värde (Génety & Lindberg 2015).

I plattformen lyfts ett förhållningssätt till värderingar av kulturmiljöer fram utifrån fem aspekter; *kulturhistoriska, estetiska, sociala, ekologiska* och *ekonomiska*. Särskilt den estetiska liksom sociala aspekten är nära knuten till den kulturhistoriska aspekten och utgör tillsammans en sammanvägd bedömning av en plats eller ett elements kulturvärde.

Begreppen kan även inrymma kvaliteter som inte anknyter till kulturmiljöfrågan. Författarna lyfter fram att det kulturhistoriska värdet

hos en anläggning inte bör påverkas av andra aspekter så som om anläggningen är välbesökt eller inte, innehåller hög biologisk mångfald eller anses vara vacker. Dessa aspekter kan vara viktiga i en sammanlagd bedömning av en anläggnings kvaliteter, men bör särskiljas från värderingsarbetet för att minimera otydlighet (Gény & Lindberg 2015).

Processen förklaras i plattformen som fyra moment - det *beskrivande*, det *analyserande*, det *planerande* och det *beslutande* momentet. Det är egentligen bara det analyserande momentet som kopplar till värderingsarbetet. I det analyserande momentet görs en bedömning av hur och i vilken utsträckning de identifierade uttrycken speglar det kulturhistoriska sammanhanget. Frågor som besvaras är *Vilka är värdena?* respektive *Vilka är de höga värdena?*

Bedömningen görs utifrån tre kategorier - *möjlighet till kunskap och förståelse* (informationsinnehåll och läsbarhet), *kulturhistorisk helhet* (hur mycket är bevarat) och *kulturhistorisk relevans* (hur pass betydande roll för sin tid). På sätt och vis har de tre kategorierna som ingår i det analyserande momentet likheter med den uppdelning av värdebegrepp som ses i de andra värderingsmodellerna. Samtidigt skiljer sig plattformen från övriga metoder genom att det beskrivande förhållningssättet är särskilt tydligt.

VAD SOM TAS MED FRÅN LITTERATURSTUDIEN

Huvudfokus i flera av de presenterade värderingsmodellerna är att motivera bevarande av byggnader och anläggningar. Då detta arbete utgår ifrån landskapsarkitektens perspektiv att ta fram gestaltningsförslag behöver värderingsanalysen snarare utgöra ett utforskande verktyg för att identifiera viktiga inslag i den fysiska miljön som berättar om anläggningen historia och som utgör en resurs för platsens fortsatta utveckling. Här har *DIVE* (Riksantikvaren 2009) med sitt synsätt på kulturarvet som resurs för platsens utveckling bidragit med inspiration kring själva målet för analysen

och vilka frågeställningar som analysen ämnar besvara. Tillsammans med processtänket i Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk Värdering & Urval* (Gény & Lindberg 2015) bidrog den till att forma mycket av strukturen och processen kring metoden som togs fram för arbetet.

Maria Flinck (2013) poängterar i sin bok att nulägesbeskrivningen tillsammans med den historik som tagits fram måste ligga som grund för värdeanalysen vilket är något som tas med för landskapsarkitektens värdeanalys. Att den historiska dokumentationen och nulägesbeskrivningen med fördel utförs parallellt enligt *DIVE* (Riksantikvaren 2009) tas också med.

I Riksantikvarieämbetets plattform kritiserar användandet av värdebegrepp, bland annat för att de är mångtydiga och ofta riskerar överlappa varandra samt att indelningen är för grov (Gény & Lindberg 2015). Det har för detta arbete bedömts att värdekategorierna ändå kan bidra med struktur i analysarbetet, samtidigt som indelningen och mängden värdebegrepp i presenterade modeller anses överflödiga. Att slå samman och därmed minska ned antalet värdekategorier skulle möjligen kunna bidra till att minska svårigheten att identifiera under vilken kategori ett värde tillhör men ändå ge stöd i form av en övergripande struktur. På så sätt skulle mer fokus kunna läggas på att *motivera* värdet och *sätta det i ett sammanhang*.

Med inspiration från bland annat Riksantikvarieämbetets plattform bedöms värden fokuserade på estetiska, sociala eller ekonomiska kvaliteter bättre ingå som del i framtagandet av utvecklingsförslagen än i värdeanalysen. Begrepp som då väljs bort är de som går under kategorin *upplevelsevärden* respektive *förstärkande delvärden* i de tidigare diskuterade modellerna.

Författarna till Riksantikvarieämbetets plattform menar att sällsynthet inte är ett kriterium för kulturhistorisk relevans (Gény &

Lindberg 2015), vilket kan relateras till värdebegreppen *sällsynthet* och *representativitet*. Dessa begrepp återfinns i flera av värderingsmodellerna. Begreppen har inte bedömts vara relevanta för landskapsarkitektens gestaltungsprocess eftersom de främst ämnar bidra till en urvalsprocess mellan olika anläggningar.

VÄRDEANALYS - ERFARENHETER FRÅN FALLSTUDIEN

Processen att ta fram en värdeanalys för landskapsarkitekten skedde genom att litteraturstudien och fallstudiens värdeanalys pågick parallellt där praktisk erfarenhet och litteraturstudien var helt avhängd varandra.

Målet för värdeanalysen i fallstudien var att utifrån landskapsarkitektens perspektiv identifiera inslag som berättar om platsens historia och därmed kan utgöra en kulturhistorisk resurs i platsens fortsatta utveckling. För detta låg den historiska dokumentationen och nulägesbeskrivningen som grund vilket sammantaget gav en god förståelse för Björnsnäs utveckling och gjorde det möjligt att identifiera vilka inslag som vittnar om anläggningens historiska utveckling. Värdeanalysen följde samma uppdelning mellan det storskaliga landskapet och parkmiljön som växte fram under dem två tidigare arbetsmomenten för att hålla en röd tråd. Även i värdeanalysen behandlades godsmiljön mer översiktligt medan parken och dess delområden genomgick en mer ingående analys.

Med inspiration från litteraturstudien användes värdebegrepp för att strukturera analysarbetet vilket underlättade att sortera och analysera informationen. Det bedömdes dock snart att det stora antalet värdeord som flera av modellerna innehöll blev överflödigt för uppgiften att identifiera kulturvärden som en utvecklingsresurs. Målet var att hitta en lagom nivå som underlättade en strukturerad analys utan att komplicera analysarbetet. Under arbetet med fallstudiens värdeanalys identifierades tre värdekategorier att utgå ifrån - *markhistoriskt*, *arkitekturhistoriskt* samt *personhistoriskt värde*. Dessa bedömdes kunna inrymma en bredd av relevanta aspekter för att beskriva platsens och de ingående elementens kulturhistoriska värden. Inget begrepp värderas högre än något annat.

Markhistoriskt värde är en bred kategori där värden som visar på

hur människor nyttjat och levt i landskapet. Det inrymmer värden som i dem andra modellerna kopplats till samhällshistoriska och socialhistoriska delvärden, liksom teknik- och industrihistoriskt värde. Det kan exempelvis handla om arkeologi, markanvändning, bebyggelsestruktur och ortnamnshistoria.

Arkitekturhistoriskt värde är en sammanslagning av flera begrepp, men förklaras tydligt genom definitionen att värdebegreppet Parkarkitektur i Stockholms stadsmuseums modell; ”Parkarkitektur berättar om en medveten gestaltad grönyta, hur parker, trädgårdar och landskap har gestaltats under olika tider, ibland också beskrivet som en viss ”stil”. /.../ Det biologiska kulturarvet i form av växtmaterial är ofta en indikator på en parkarkitektonisk gestaltning. Parkarkitektoniskt värde kan även vara förknippat med platsens arkitekt eller upphovsman.” (Johansson 2011, s.14).

Personhistoriskt värde syftar, till skillnad från parkarkitekturhistoriskt värde, inte på en specifik upphovsperson av en anläggning, utan snarare på vad en miljö kan berätta om en speciell person eller grupp av personer och dennes eller deras liv.

Att motivera värdet hos ett visst inslag genom att beskriva det historiska sammanhanget utgjorde en viktig hjälp genom att förtydliga det kulturhistoriska värdet.

MOMENT : VÄRDEANALYS

Värdeanalysen ämnar beskriva platsens *kulturbistoriska helhet* genom att besvara frågan - *vilka inslag vittnar om miljöns historia och på vilket sätt.*

Grunder för analysen är att;

1. den fysiska miljön idag ställs mot den samlade kunskapen om miljöns historiska utveckling

2. beskrivningen av kulturvärdet hos platsen eller ett inslag kan underlättas med stöd av att placeras under något av de övergripande värdebegreppen:

Markhistoriskt värde

Spår av mänsklig aktivitet i landskapet och vad de säger om hur människor lev. Inkluderar exempelvis fornlämningar, alléer, markanvändning och ortnamnshistoria

Arkitekturhistoriskt värde

Inrymmer värden kopplade till en anläggnings arkitektur, gestaltning och stil under en eller flera perioder. Här ingår även kopplingar till anläggningens arkitekt eller uppbovsman

Personhistoriskt värde

En miljö eller ett element som förknippas med någon speciell person eller flera, som tydligt kan berätta något om denne eller dessa

3. värdet hos en anläggning eller ett inslag förtydligas genom att sättas i ett sammanhang

4. estetiska och andra upplevelsevärden ingår inte i den kulturhistoriska värdeanalysen utan vägs in i utvecklingsförslagen

3.

UTVECKLINGSFÖRSLAG - LITTERATURSTUDIE

Det finns många olika angreppssätt för att arbeta med utvecklingen och gestaltningen av en miljö. Ett av målen med detta arbete har varit att hitta argument för att en god kunskap om platsens historiska utveckling kan resultera i mer välgrundade gestaltungsförslag. Landskapsarkitektens process att ta fram utvecklingsförslag är i detta arbete därför avgränsat till att fokusera på detta. Ett flertal frågeställningar genomsyrade den inledande fasen av arbetet - finns det något rätt eller fel när det kommer till att arbeta med en miljö med ett tydligt tidsdjup och identifierade kulturvärden? Bör målet vara att i så hög grad som möjligt återskapa ett tidigare utseende utifrån vad som bedöms ha varit anläggningens glansperiod? Bör man tvärtom tänka helt nytt och forma fritt efter tidens ideal och ägarnas önskemål?

I boken *To Design Landscape* skriver Catherine Dee (2012) i kapitlet *Context is everything* att just historiska och kulturella kontexter, bland andra, är bra utgångspunkter för design. Detta eftersom nya användningsområden och behov för ett landskap kan motiveras genom att titta på platsens tidigare funktioner. Dee (2012) lyfter fram att det vid skapandet av en design som är anpassad efter moderna behov behöver ta hänsyn till platsens historia för att kunna vara ett ytterligare tillägg till den. Att endast titta på och efterlikna tidigare utformning och ideal riskerar däremot att resultera i en design som rimmar illa med det moderna behovet eller försvårar möjligheterna för designen att passa in i sitt nutida sammanhang. Detta antyder en insikt om att det inte handlar om att bibehålla landskapet som det är, eller att försöka återskapa det som tidigare varit. Vikten läggs istället vid att *ta hänsyn* till platsens kultur och historiska sammanhang (Dee 2012).

Att titta tillbaka på, och värdesätta, en miljöns historia är inget nytt. I början av 1900-talet förespråkade exempelvis trädgårdsarkitekten Ester Claesson (1884-1931), inspirerad efter en arbetsperiod i bland annat Tyskland, för ett nytt arkitektursynsätt som speciellt värdesatte kunskap om historien: *“En arkitekt måste kunna sin historia, ansåg man, för att kunna behärska och förvalta hantverket.”* (Waern 2003, s.173). Detta var under samma tid som Arts and Crafts-rörelsens idéer spreds som en reaktion mot industrialismens och masskulturens upplevda negativa inverkaner (Waern 2003). Även den mer sentida Dee (2012) lyfter fram att en god kunskap om tidigare stilar är viktigt vid skapandet av gestaltungsförslag men att den kunskapen bör extraheras, där de viktigaste idéerna i arkitekturstilen kokas ihop till ett koncept (Dee 2012).

Just *upplevelsevärdet* är något som inte bör glömmas. Vanligen anses den historiska autenticiteten eftersträvansvärd vid arbeten i miljöer med kulturhistoriska referenser, liksom att belysa och respektera årsringarna. Enligt Unnerbäck (2002) handlar det dock även om en avvägning mellan dessa två perspektiv och upplevelsevärdet. För att stärka upplevelsevärdet bedöms både materiella och immateriella inslag och värden vara centrala för utvecklingsförslagen.

En viktig aspekt att ta i beaktande vid utformningen av utvecklingsförslag som Maria Flinck (2013) lyfter fram är skötsel, eftersom det är en viktig del av bevarandet av historiska trädgårdar - genom rätt skötsel kan växtmaterial leva kvar under mycket lång tid. En viktig faktor som möjliggjort innehållsrika parkanläggningar i privat ägo vid exempelvis gods och gårdar var tillgången på personal. Det krävdes dessutom att personalen var mycket kompetent för att klara av det varierande arbete som en sådan anläggning innebar. Den ökande

kostnaden för arbetskraft tillsammans med en sjunkande kunskapsnivå hos trädgårdsmästarna var något som exempelvis Rudolf Abelin menade bidrog till att parkanläggningar allt mer förenklades, och därmed förlorade sin forna glans (Abelin 1922).

Den senaste tiden tycks trädgårdsintresset ha upplevt en renässans (Ahrland 1997, Flinck 2013). Att trädgårdskulturen återigen sett ett ökat intresse och därmed getts en ökad status, motiverar troligen att utvecklingen av olika anläggningar ges större ekonomiskt utrymme. Samtidigt ser förutsättningarna att ha trädgårdspersonal för privata anläggningar helt annorlunda ut idag. Därför behöver det finnas någon form av rimlighet i förslagen som lämnas, både utifrån anläggningskostnader men kanske framför allt just skötseln.

Åsa Ahrland lyfter i en artikel i Kulturmiljövård 1997 fram att det vore positivt om man inom kulturmiljövården för trädgårds- och parkanläggningar utgick ifrån ett *varsamt bevarande* eftersom ”Med ett sådant perspektiv skulle de förändringar en anläggning genomgår över tiden bli en naturlig del av dess historia.”. Utvecklingen av anläggningar som fortfarande brukas behöver kunna kompletteras med nya inslag, men att detta ska göras varsamt (Ahrland, 1997 s.35). Det finns ytterligare begrepp som återkommer i källor kopplade till denna diskussion. Begreppet *restaurering* kan enligt Edman (1999) idag anses på ett övergripande sätt beskriva åtgärder av arkitektonisk karaktär i äldre miljöer. Var gränsen går för att åtgärderna kan ses som restaurering eller rentav en *omgestaltning* är inte helt tydlig. Enligt Maria Flinck (2013) handlar det om *varsam omgestaltning* när en omgestaltning utförs utifrån en anläggnings befintliga karaktär och innehåll, vanligen med målet att bevara en känsla eller karaktär. Ytterligare ett begrepp som användes av trädgårdsarkitekter under mitten av 1900-talet var *fri förnyelse*, vilket handlade om ”restaurering” utan hänsyn till formen utan snarare ”*värdigheten, den konstnärliga kvaliteten och*

upplevelserikedomen” (Ahrland, 1997 s. 31).

VAD SOM TAS MED FRÅN LITTERATURSTUDIEN

I litteraturen lyfts att en anläggning måste tillåtas fortsätta utvecklas med sin tid, och att en god kunskap om platsens historiska utveckling utgör en bra grund och stöd för detta så att utvecklingen kan ske varsamt. Samtidigt lyfts även att en mer generell kunskap om trädgårdsstilar är viktig, vilket kan tänkas vara något som byggs upp för varje anläggning som landskapsarkitekten arbetar med. Kunskapen om hur anläggningen utvecklats bör dock inte användas för att kopiera en äldre stil eller något tidigare inslag rakt av, utan snarare bör den förvärvade kunskapen nyttjas för att försöka identifiera grundidéerna med anläggningens gestaltning. Här utgör upplevelsevärdet en viktig del.

Det som tas med från dessa källor är att en kartläggning av en anläggnings utveckling ger ett bra underlag för att extrahera vilka stilar och kulturella uttryck som präglat gestaltningen. Denna kunskap kan vidare kokas ned och konceptualiseras. Kanske att denna process möjliggör ett närmande till vad som var gestaltningens grundidéer - vad upphovspersonen ville förmedla och hur anläggningen skulle *upplevas*.

Ytterligare en aspekt som tas med är att utvecklingsförslaget ska vara rimligt ur ett skötselperspektiv. Vilka resurser som finns för den kontinuerliga skötseln av anläggningen behöver tas i beaktning.

UTVECKLINGSFÖRSLAG - ERFARENHETER FRÅN FALLSTUDIEN

Det fjärde och sista steget att ta fram utvecklingsförslag för Björnsnäs belyste vikten av arbetsprocessens föregående moment, vilka alla bidrog till att lära känna Björnsnäs gård, både hur den historiska utvecklingen sett ut och hur den fysiska miljön ter sig idag. Det var huvudsakligen den kulturhistoriska värdeanalysen som bidrog med underlag för utvecklingsförslagen. Med stöd i värderingsmetoden identifierades ett antal värden både i godsmiljön och i parken att arbeta vidare med.

Resultatet av den historiska dokumentationen tillsammans med nulägesbeskrivningen möjliggjorde utläsandet av grundstrukturer och spår efter den omgestaltning parken fick för omkring 120 år sedan och gav en insikt i arkitektens visioner och idéer.

Precis som för tidigare arbetsmoment utgick utvecklingsförslagen från de två skalorna godsmiljö - park, där parken behandlades mer ingående. De parkrum som identifierades genom fältinventeringarna hade en fortsatt central roll i diskussionerna kring parkens utveckling eftersom parkrummen innehar skilda karaktärer att bygga vidare på. De element som tillskrevs kulturella värden visade sig generellt ha varit en bidragande faktor till parkens rumsindelning. Detta beror troligen på att de kulturhistoriskt värdefulla elementen många gånger är karaktärsskapande för miljön, vilket stärker tankarna att det är positivt att se kulturvärdet som en resurs för utvecklingsförslagen.

Aspekter som vägdes in var att utvecklingsdiskussionerna skulle vara rimliga utifrån tanke på budget och skötsel. Även att parken fortsatt kommer vara för privat bruk togs i beaktande eftersom en plats för privat bruk kan tänkas ha andra möjligheter än en park öppen för allmänheten - så som tålighet mot slitage och förekomst av lösa prydnadsföremål.

Momentet *utvecklingsförslag* är framtaget för att kunna stötta landskapsarkitekten i processen att ta fram detaljerade gestaltningsförslag för en miljö med stöd i dess kulturvärden. Utifrån arbetets begränsningar har dock diskussionen kring utvecklingen av Björnsnäs framför allt uttryckts som *riktlinjer*. Det togs alltså inte fram något konkret gestaltningsförslag för miljön i sin helhet, varken för det storskaliga landskapet eller för parken. Resultatet blev en uppsättning förslag på insatser i parkmiljön som tillsammans skulle kunna gynna upplevelsen av den. Även förslag på åtgärder för delar av godsmiljön gavs med utgångspunkt att stärka kulturvärdena.

4.

LANDSKAPSARKITEKTENS ARBETSPROCESS

MOMENT : UTVECKLINGSFÖRSLAG

Utvecklingsförslagen ska utgå ifrån;

1. att identifiera grundidéer utifrån platsens kultur och historiska sammanhang, och att dessa grundidéer försöker konceptualiseras
2. att de kulturhistoriska värden som identifierats genom värdeanalysen tas tillvara och utvecklas
3. att mervärden så som biologisk mångfald och upplevelsevärde - både genom materiella och immateriella kvaliteter - räknas in som ytterligare en dimension för att stärka och motivera ett förslag
4. målet att förslagen ska vara realistiska att genomföra, varför anläggningskostnad och skötsel aspekten vägs in

1. HISTORISK DOKUMENTATION

1. En källpluralistisk metod appliceras där information från flera olika källor nyttjas för att bilda en sammanhängande berättelse om platsen. Exempel på källor är litteratur och andra tryckta källor, arkiv, bildmaterial och intervjuer. En bra utgångspunkt är att bilda sig en uppfattning om hur stort allmänintresset varit för anläggningen och börja i litteraturen
2. Undvik att fastna i överväldigande informationsmängder genom att återkommande ställa frågan - är informationen relevant för förståelsen av platsens tidsdjup utifrån målet att det ska utgöra en resurs för platsens fortsatta utveckling?
3. Intervjuer hålls vid behov för att fylla eventuella kunskapsluckor liksom för att levandegöra platsens berättelse. Till eventuella intervjuer förbereds frågor som behöver bli besvarade men dessa ställs med fördel öppna för att lämna rum för informanterna att även berätta fritt. För att väcka minnet kan bilder tas med. Intervjun kan även genomföras på plats
4. Informationen presenteras så pedagogiskt som möjligt och delas med fördel upp utifrån tidsperioder som identifieras utifrån framkommen information om platsens utveckling

2. NULÄGESBESKRIVNING

1. Nulägesbeskrivningen baseras huvudsakligen på fältinventeringar
 - om möjligt görs åtminstone ett besök per säsong för att täcka in olika värden. Extra besök görs vid behov för mer riktade inventeringar
 - vid första tillfället promeneras en oplanerad eller förbestämd slinga som täcker in hela anläggningen
 - vandringen upprepas på samma sätt vid varje tillfälle som vid det första besöket för att uppnå en systematik och säkerställa att ingen yta missas
2. Fokus för inventeringarna kan styras utifrån tid och resurser, men bör åtminstone inkludera;
 - större strukturer (alléer, gångar, topografi, byggnader)
 - innehåll (karaktärsväxter, vatteninslag, lösa och fasta föremål)
 - identifiering av eventuella rumsliga sammanhang (delområden)
 - siktlinjer, genomsiktighet och täthet/vägg av vegetation
 - upplevelsekvaliteter (ljud, vind, ljus, lukter)
3. Vid större och komplexa anläggningar identifieras delområden genom att anläggningen lär kännas under inventeringstillfällena. Eventuell förkunskap om platsens historik kan bidra till en lämplig indelning
4. Inventeringarna kan vid behov kompletteras med intervjuer för att exempelvis svara på hur anläggningen används idag
5. Resultatet dokumenteras genom fotografier, skriftlig text liksom framställande av situationsplan

3. VÄRDEANALYS

Värdeanalysen ämnar beskriva platsens *kulturrehistoriska helhet* genom att besvara frågan - *vilka inslag vittnar om miljöns historia och på vilket sätt.*

Grunder för analysen är att;

1. den fysiska miljön idag ställs mot den samlade kunskapen om miljöns historiska utveckling

2. beskrivningen av kulturvärdet hos platsen eller ett inslag kan underlättas med stöd av att placeras under något av de övergripande värdebegreppen:

Markhistoriskt värde

Spår av mänsklig aktivitet i landskapet och vad de säger om hur människor levde. Inkluderar exempelvis fornlämningar, alléer, markanvändning och ortnamns historia

Arkitekturhistoriskt värde

Inrymmer värden kopplade till en anläggnings arkitektur, gestaltning och stil under en eller flera perioder. Här ingår även kopplingar till anläggningens arkitekt eller upphovsman

Personhistoriskt värde

En miljö eller ett element som förknippas med någon speciell person eller flera, som tydligt kan berätta något om denne eller dessa

3. värdet hos en anläggning eller ett inslag förtydligas genom att sättas i ett sammanhang

4. estetiska och andra upplevelsevärden ingår inte i den kulturhistoriska värdeanalysen utan vägs in i utvecklingsförslagen

4. UTVECKLINGSFÖRSLAG

Utvecklingsförslagen ska utgå ifrån;

1. att identifiera grundidéer utifrån platsens kultur och historiska sammanhang, och att dessa grundidéer försöker konceptualiseras

2. att de kulturhistoriska värden som identifierats genom värdeanalysen tas tillvara och utvecklas

3. att mervärden så som biologisk mångfald och upplevelsevärde - både genom materiella och immateriella kvaliteter - räknas in som ytterligare en dimension för att stärka och motivera ett förslag

4. målet att förslagen ska vara realistiska att genomföra, varför anläggningskostnad och skötsel aspekten vägs in

FALLSTUDIE
BJÖRNSNÄS

Björnsnäs historia sträcker sig åtminstone tillbaka till 1500-talet medan namnet Björnsnäs tillkom när den ursprungliga gården år 1634 byggdes om till säteri av ägaren Frans Crusebjörn (Ridderstad 1875). Platsen där säteriet är beläget utgjorde tidigare ett skärgårdslandskap där endast Kolmårdsförkastningen och andra höjdpunkter nådde över vattenytan (Nilsson 2015). I takt med landhöjningen frilades fruktbar sjöbotten bestående av lerjord ypperlig för odling (Franzén 1937).

Attlandskapethar en lång och rik historia av mänsklig aktivitet vittnar de många fornlämningar i området om, där de äldsta spåren går tillbaka till 9000-8000 f.Kr. (Arkeologikonsult 2005). I Björnsnäs gårdscentrum finns flera fornlämningar registrerade i Riksantikvarieämbetets databas *Fornsök*. En av dessa är en fast hållristning vid Torshagsån precis söder om mangårdarna. Hållristningen härstammar från medeltiden, alternativt järnåldern, och lyder ”*Harde och Sigrev läto hugga denna håll och gjorde denna bro efter Nan, sin broder*” (Riksantikvarieämbetet 1979a). Vägsträckningen genom Björnsnäs gårdscentrum anses vara en del av Eriksgatan som kungarna färdades på för att förankra sin position, och just denna hållristning sägs visa på vägens ursprungliga dragning (Östergötlands museum 2019), och var Torshagsån korsades.

Slättlandskapet som Björnsnäs delvis ligger på har i mer modern tid börjat kallas för *Malmölandet* och bestod tidigare av flera separata gårdar och byar med jordbruk. Från 1600-talet och under de följande århundradena dominerades Malmölandet av de fyra stora gårdarna Björnsnäs, Malmö, Krusenhof och Björnviken.

“N. delen [Kvillinge socken] ligger på Kolmården och upptages mest af sjöar, såsom

Ägelsjön, Näknen och Glottern, mossar och skog, samt har mager, bergig jordmån, men nedanför bergåsen breder sig en bördig slätt med talrika vackra större och mindre gårdar. Stadens närhet har äfven bidragit till att många industriella verk äro anlagda här. Särskildt äro att nämna Åby med tegelbruk och Hults jernbruk; Sten med Grafversfors masugn, Näkna och Ålsebo sågverk; Björnsnäs; Malmö; Krusenhof; Herrstadsberg; Björnviken; Loddby och andra herregårdar; vidare Torshags stora bomullsspinneri samt Qvarntorps kvarnar och ullspinneri.”

(Rosenberg 1882b s.371-372)

Flera av de större gårdarna som omnämns har tidigare samägts med Björnsnäs. Hit kan exempelvis Krusenhof, Herrstadsberg och Loddby (Malmberg 1933) liksom Björnviken (Ridderstad 1875) räknas.

Malmö säteri kom senare att ingå i Björnsnäs ägor, liksom de fristående gårdarna och byarna Ekeby, Össby (Ösby by) och Trönäs (Rosenberg 1882a). Bebyggelsen från gårdarna har i vissa fall helt försvunnit, medan andra kan ses som sporadisk bebyggelse längs med det vägnät som sträcker sig mellan odlingsfälten. Genom att gårds- och bynamnen ännu används levandegörs platsernas historia.

Sedan 1848 ägs Björnsnäs av familjen Trozelli, och idag bor de som utgör femte, sjätte och sjunde generationen på gården. Gården har två mangårdsbyggnader, varav grunden till den äldsta åtminstone lär sträcka sig tillbaka till säteribildningen 1634. I samband med att familjen Trozelli kom till Björnsnäs i mitten av 1800-talet uppfördes den nya herrgårdsbyggnaden närmare Bråviken, och till denna skapades en ny park. Redan i slutet av seklet byggdes herrgården om efter ritningar av arkitekten Isak Gustaf Clason.

Kollage av två delar av Häradsekonomiska kartan från 1868-77, skapad av författaren i februari 2018. Nedre delen för Norrköping (J112-56-11), och den övre för Graverfors (J112-56-6). De marker och gårdar som ingått i samma ägande under flera perioder, som Björnsnäs, Malmö, Össby, Trönäs, Ekeby, Loddby och Björnviken. Av dessa är idag Malmö, Össby, Trönäs, och Ekeby inkorporerad i Björnsnäs eller tillhör Bravikens sägverk, och majoriteten av byggnaderna är borta. Kulturlandskapet har förändrats på många sätt, bland annat genom dragningen av E:A:n rakt igenom gårdens marker. Copyright Lantmäteriet.

De vägstrukturer som idag ses på Malmölandet är i mångt och mycket rester från hur det sett ut sedan områdets gårdar etablerades. Samtidigt har förändringar så som E4:ans dragning på 60-talet liksom försvinnandet av gårds- och bybebyggelse gjort att tidigare kopplingar brutits och andra tillkommit eller förstärkts. Ett exempel är kopplingen mellan Björnsnäs och Åby som tidigare hade en väg från korsningen vid det som tidigare utgjorde Ekeby gård. Vid anläggandet av E4:an skars denna koppling av. Vägen mellan Ekeby och Björnsnäs ses i kartmaterial från 1800-talet som alléprydd vilket indikerar att detta historiskt varit en viktig väg och möjligen utgjorde säteriets huvudinfart. Att plantera alléer längs infarten till Sveriges gods och gårdar blev vanligt under 1700- och 1800-talet, och gjordes främst för att manifesteras makt (Olsson 2005).

Under århundradena som passerat har godsmiljön genomgått förändringar utifrån att samtida influenser lämnat spår på gårdsstrukturen, byggnadskonst, park och trädgårdar. Odlingslandskapet har förändrats dynamiskt i takt med att jordbruket utvecklats med nya tekniska framsteg, innovationer och regleringar. Den fysiska miljön mellan städerna har gått från ett lapptäckte av mindre odlingslotter till att med tiden bestå av större, sammanhängande fält - ett resultat av en utveckling mot en mer rationell och ekonomiskt fördelaktig drift. Även idag sker förändringar av kulturlandskapet. Norrköping kommun har börjat ta den livsmedelsproducerande marken i anspråk för att uppföra logistikcenter samtidigt som flera olika infrastrukturprojekt är i olika faser att påverka kulturlandskapet.

Två delar av godsmiljön som utmärker sig är Norrvikens trädgårdar och Malmö ladugård.

NORRVIKENS TRÄDGÅRDAR

Det går inte att prata om Björnsnäs utan att också inkludera den del av

Äldre bild av Björnsnäs mer sentida corps de logis, efter ombyggnationen 1898 av Isak Gustaf Clason, men innan en senare tillbyggnad av garage. Fotograf och årtal okänd. Tillgängligt genom Charlotta Ehrenborg.

gården där trädgårdspersonligheten Rudolf Abelin kom att anlägga sitt första *Norrvikens Trädgårdar* kring förra sekelskiftet. Abelin är onekligen en person som lämnat avtryck på Björnsnäs. Han bodde här under slutet av 1800-talet då hans föräldrar arrenderade den mer sentida herrgårdsbyggnaden. Därefter kom Abelin i sin tur att arrendera mark under godset i flera år kring förra sekelskiftet, där han anlade sitt första *Norrvikens Trädgårdar* - uppkallad efter Bråvikens norra vik. Här gjorde han stora förändringar genom att uppföra *Villa Abelin* efter ritningar av arkitekten Agi Lindegren liksom en trädgårdsmästarvilla, tillskapade

Utsikt över Bråviken, Malmölandet och Björnsnäs marker ifrån Kolmårdsförkastningen, innefattande både skog, odlingsmark och vatten. Fotografi av författaren 17 november 2018.

terrasseringar liksom park- och odlingsanläggningar. *Plankarta öfver Norrvikens Trädgårdar*, daterad 1887, återfinns i Björnsnäs gårdsarkiv, och i en sammanställning av en utställning om östgötsk trädgårdskonst på Östergötlands museum 1965 representerades Abelin med en egen del. Där beskrivs Norrvikens trädgårdar vid Bråviken som en av Skandinaviens största fruktodlingar vid 1900-talets början. Fruktträden i anläggningen ska till antal ha överstigit 3000 och där funnits mer än 150 meter långa vinkaster. Abelins frukter från sin anläggning vid Björnsnäs vann priser både i nationella och internationella fruktutställningar, vilket de talrika diplomerna och hedersprisen vid utställningen 1965 kunde vittna om (Cnattinger 1968). Abelin ska även ha varit upphovsman till den parkanläggning som skapades kring Björnsnäs nyare herrgårdsbyggnad under samma period som Abelin levde och verkade på gården.

MALMÖ LADUGÅRD

Malmö säteri, som senare kom att ingå i Björnsnäs ägor, ska ha varit

områdets äldsta gård och omnämns redan under 1400-talet (Ridderstad 1875; Månsson 1995). Det enda som återstår av Malmö idag är en ekonomibyggnad - Malmö ladugård. De andra byggnaderna revs efter att ha varit i ett annat företags ägor under flera decennier i mitten av 1900-talet. En del byggnadsdelar från Malmö säteris corps de logis räddades dock och lades till Björnsnäs äldre mangårdsbyggnad, så som den delade entrétrappen och en kakelugn (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

Malmö ladugård, generellt kallad *Malmö*, uppfördes kring förra sekelskiftet och är en L-formad byggnad bestående av en ladugårdslänga i karaktäristiskt grön slaggsten med dörr- och fönsterinfattningar i rött tegel, och ovanför portarna anges "1903" som byggår. Den andra ladugårdslängan är uppförd i rött trä, precis som den *rundloge* som binder samman dem båda längorna. Sammansättning av magasin, loge och ladugård blev ett vanligt sätt att bygga på efter laga skifte i mitten av 1800-talet - tidigare var olika funktioner vanligen uppdelade i separata

*Malmö säteri som länge samägdes med Björnsnäs, rivet sedan många årtioenden.
Privat fotografi, tillgängligt via Lotta Ehrenborg.*

*Flygfotografi av Malmö säteri. I övre högra hörnet ses den idag sista kvarlevan av gården - Malmö
ladugård med sin rundloge. Privat fotografi, tillgängligt via Lotta Ehrenborg.*

*Trädgårdsmästarvillan vid Rudolf Abelins Norrvikens Trädgårdar vid förra sekelskiftet.
Björnsnäs gårdsarkiv.*

*Övan: Utsikt mot Bråvikens norra vik och vad som måste förmodas vara en bit av den stora
fruktodlingen. I förgrunden en liten damm, troligen en bit av trädgården till Villa Abelin.
Björnsnäs gårdsarkiv.*

byggnader. Staten hade börjat förespråka virkesbesparande åtgärder, och att samla fler funktioner under samma tak var en lösning (Douglas m.fl. 2008).

Rundloggen var något som nästan uteslutande tillkom mellan 1895-1920 i just Östergötland under en tid då utvecklingen av jordbruket i Sverige sammanföll med industrialismen. Detta var en tid som präglades av rationalism, och rundlogarnas uppkomst var ett sätt att hantera större skördar när arealerna blev större efter skiftena, tillsammans med en större avkastningen tack vare flera nyheter så som konstgödsel, växelbruk och vallodling. Rundlogens storlek uppgick vanligen till 30 meter i diameter - det skulle rymma ett vändande ekipage med häst och vagn. Om än förevändningen med byggnaderna var rationella vinster var den virkeskrävande och kostsam, varför många menar att det blev en av tidens skrytbyggen (Douglas m.fl. 2008).

Valet av slaggsten i en av längorna berodde troligen på den stora tillgång på materialet som närheten till Graversfors bruk utgjorde. Mellan 1789 och 1850 ägdes Malmö säteri av samma familj som ägde Graversfors bruk (Ridderstad 1875), vilket förvisso var innan uppförandet av ladugården men som visar på en koppling mellan platserna.

Slaggstenen, även kallat slaggtegel, skapades av biprodukten som blev efter tackjärnsproduktion. Slaggen fick stelna till i former av tackjärn i måtten 15x15x30 eller 30x30x45 och kunde därefter användas som byggmaterial. På grund av sin goda tålighet mot väta användes materialet främst till grunder, exempelvis källare, växthus och förråd. Materialet har däremot en låg tålighet mot värme - trots det finns exempel på byggnader som helt uppförts i slaggsten (Douglas m.fl. 2008) varav Malmö är ett sådant.

GODSLANDSKAPET

Björnsnäs är idag ett modernt jord- och skogsbruk samtidigt som dess marker utgör en rekreativ kulturmiljö för dem boende på gården och för besökare. Man föder även upp kycklingar. Gårdens skogsmarker utgör del av Kolmårdsskogen och inrymmer flera olika karaktärer - i takt med höjdstegringen går den från lummig lövskog med frodig undervegetation till stenig barrskog med ett fältskikt av mossa och blåbärsris. På somrarna betar nötkreatur de gamla hagmarkerna och bidrar på så sätt till fortsatt höga naturvärden. Flyglar och fristående bostadshus på markerna hyrs ut som bostäder medan ekonomibyggnaderna ingår i den skogs- och livsmedelsproducerande verksamheten. Ekonomibyggnaderna i gårdscentrumet är fortfarande samlade i två separata kluster. Det ena ligger i slutet av den raksträckta infarten norrifrån och utgör besökares första möte med gårdsbebyggelsen innan de båda herrgårdsbyggnaderna nås. Här återfinns en stor ladugård som inrymmer gårdens skördetork och sammanbyggd med denna finns ett kycklingstall. Flera nya silos uppfördes under slutet av 2010-talet. Det västra klustret av ekonomibyggnader utgörs av ett större antal äldre och nyare byggnader. Här finns bland annat två kycklingstall uppförda under tidigt 2010-tal, ett gammalt häststall som idag nyttjas för förvaring och en vitputsad ekonomibyggnad som inrymmer både maskinhall och verkstad.

Slätten nedanför Kolmårdsförkastningen kontrasterar med sitt öppna landskap. De vida odlingsfälten kantas på flera ställen av kraftiga gamla ekar, och trädens påtagliga ålder förstärker känslan av platsens långa historia. Beroende på väder och vind kan miljön kring Björnsnäs

vara tyst och lugn, men under de flesta dagar hörs ett jämnt brus från den närliggande E4:an.

Längs med de grusvägar som skär genom odlingslandskapet återfinns enstaka byggnader och bebyggelsesamlingar - både fristående ekonomibyggnader liksom bostäder. Dessa är rester av äldre gårdar och byar som med tiden kommit att ingå i Björnsnäs ägor. Miljön kring byggnaderna präglas av det öppna odlingslandskapet, vilket kantas av skogsområden bestående av både äldre lövbestånd och planterad skog som del av skogsbruket. Gamla ekar är ett vanligt inslag och vittnar om tiden som gått liksom bidrar till höga naturvärden.

Utöver byggnaderna som fortfarande står kan via Fornsök läsas att det på Björnsnäs marker finns både lämningar av torp i form av husgrunder och skorstensstockar från medeltid eller senare, men även bosättningar som möjligen härstammar tillbaka till stenåldern. Här finns även gravsättningar från brons- alternativt järnåldern.

NORRVIKENS TRÄDGÅRDAR

Precis nedanför Kolmårdens branta sluttning finns resterna av Rudolf Abelins första Norrvikens trädgårdar. Det är framför allt byggnaderna och vissa större strukturer som bevarats och är tack vare den säregna arkitekturen omisskännliga från dem historiska fotografierna. Byggnaderna hyrs idag ut som bostäder.

Ytorna nedanför Norrvikens trädgårdsmästarvilla bär tydliga spår från den anläggning som Abelin anlade. Det bedrivs idag ingen odling här, utan gamla fruktträd kan ses i den höga gräset liksom spaljerade mot

VÄG TILL MALMÖLANDETS
TIDIGARE GÅRDAR (MALMÖ, ÖSSBY,
TRÖNÄS, KRUSENHOF M.FL)

REST AV EKEBY GÅRD

TIDIGARE VÄG TILL ÅBY

Av Ekeby, en av gårdarna som inkorporerats i Björnsnäs, står endast en ensam lada kvar i det öppna landskapet. Platsen markerar även ett vägskäl som tidigare ledde till flera viktiga målpunkter. Vägarerna finns kvar förutom den som tidigare ledde till Åby - den kopplingen skars av när E4:an drogs. Vägsträckan ska enligt äldre kartmaterial ha varit alléprydd fram till Ekeby vilket indikerar att vägen varit viktig. Fotografi taget av författaren.

terrasseringarna. Materialet som användes, naturstenblock och slaggsten, har hållit väl över tid. Slaggstenen har fått en något ruggig yta efter mer än ett sekel av eroderande väderföreteelser, men materialet är ännu prydande med sin speciella gröna färg och starka lokala anknytning.

De mycket gamla fruktträderna av både äpple och päron som delvis står tätt spaljerade kan på fotografier från tiden för anläggandet ses som nyplanterade små plantor.

Som en utbyggnad av trädgårdsmästarvillan går två södervända längor ut. Den östra av dessa ses på äldre bildmaterial ha varit glasförsedd och fungerade mycket troligt som växthus/orangeri. Idag finns de murade byggnadselementen kvar, och där putsen släppt på sina ställen syns tydligt att dörrbredda ytor i slaggstenen murats igen med tegel - möjligen vittnen om gamla dörröppningar. En skorsten från taket på denna odlingslänga vittnar om att det varit uppvärmt. En motsvarande länga finns på byggnadens västra sida, till skillnad från den östra längan, som är uppförd i slaggsten, består denna av rött tegel.

MALMÖ LADUGÅRD

En av kvarlevorna som vittnar om de många gårdar som tidigare funnits på markerna är *Malmö ladugård* - tidigare en ekonomibyggnad till Malmö säteri som var Malmölandets äldsta gård men där resterande byggnader revs under andra halvan av 1900-talet när den ägdes av ett annat företag. Ladugården ägs återigen som del av Björnsnäs och nyttjas i gårdsdriften. Byggnaden nyttjas idag för förvaring men är i stort behov av underhåll. Taken har börjat rasa in och och människor bryter sig in och vandaliserar då dem tycks uppfatta byggnaden som övergiven.

*De kvarvarande träden i allén ned mot Torshagsån. Till vänster ek och till höger hästkastanj.
Fotografi taget av författaren i november 2018.*

Stora ekar tronar utmed kanten till odlingsfälten. Fotografi taget av författaren 2018.

*Slaggsten användes om byggmaterial till många olika strukturer i Norrvikens trädgårdar.
Fotografi taget av författaren 2020.*

Gamla fruktträd med spår efter spaljering mot muren. Fotografi taget av författaren 2020.

Malmö ladugård uppfördes 1903. Delvis i slaggsten med tegel kring fönster, portar och under taket. En lanternin pryder och markerar entrén. I borte hörnet ses rundloggen med lanternintak i rött trä som förbinder slaggstensbyggnaden med en längre och högre ladugårdsbyggnad, även den i rödmålat trä. Fotografi taget av författaren november 2020.

GODSLANDSKAPET

Björnsnäs godslandskap innehar framför allt ett markhistoriskt värde. Den spridda bebyggelsen ute i godslandskapet vittnar om de tidigare gårdarna som legat där, och skapar därmed en länk mellan nutid och dåtid. Denna koppling förstärks genom att de äldre by- eller gårdsnamnen lever kvar - Ekeby, Össby, Malmö bland flera.

Utöver bynamnen och bebyggelsekvarlevorna, liksom de många fornlämningar i form av boplatser och gravlämningar vittnar även vägarnas sträckning genom odlingslandskapet om en lång kontinuitet av mänsklig närvaro liksom den tidigare kopplingen mellan gårdarna.

NORRVIKENS TRÄDGÅRDAR

Förutom Björnsnäs arkitekturhistoriska värde kopplat till Rudolf Abelin innehar Norrvikens trädgårdar även ett starkt personhistoriskt värde kopplad till honom utifrån det att Abelin levde och verkade här under flera decennier kring förra sekelskiftet.

Norrvikens trädgårdar med dess välbevarade bebyggelse och det stycke mark som ligger nedanför utgör en kvarleva från den tid då Abelin byggde upp sin första anläggning och började göra sig ett namn inom trädgårdsvärlden. Det är även en rest som vittnar om Rudolf Abelins starka anknytning till Östergötland, möjligen okänd för många då han troligen är mest känd för den anläggning han senare kom att skapa nere i Båstad, även den kallad Norrvikens trädgårdar.

Norrvikens trädgårdar kan även sägas ha ett markhistoriskt värde sett till det bevarade växtmaterialet liksom slaggstenen i terrasseringar och odlingsstrukturer.

Huvudbostaden *Villa Abelin* kan tillskrivas ett arkitekturhistoriskt värde utifrån att byggnaden ritades av arkitekten Agi Lindegren, bland annat slottsarkitekt vid Drottningholms slott.

MALMÖ LADUGÅRD

Av Malmö säteri finns som tidigare beskrivet endast en ladugård kvar. Byggnaden har dock flera starka agrar- och lokalhistoriska kopplingar som är värda att lyfta fram - den byggdes under en tid då svenskt jordbruk utvecklades och de ökade skördarna krävde större utrymme och mer rationell hantering. Rundloggen var en typisk östgötsk företeelse, och slaggstenen är en lokal produkt, vilken vittnar om brukens storhetstid i Sverige. Byggnaden är idag i stort behov av renovering vilket gör ett eventuellt bevarande av kulturvärdena mer akut.

Unnerbäck (2002) lyfter i *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse* fram att ”/.. / *Kulturmiljövården skall främja den lokala identiteten. Här påpekas att det gäller att bevara särpräglade traditioner i byggandet och synliga påminnelser om ortens historia, dess näringar och kulturella arv.*” (Unnerbäck 2002, s.15), vilket är relevant för Malmö ladugård.

Ju mer tid som passerar sedan resterande bebyggelse tillhörande Malmö säteri revs, desto större risk att dess historia faller i glömska. Att ladugården bevaras hjälper till att bevara och levandegöra platsens historia.

GODSLANDSKAPET

Längs med odlingsfältens kanter har medveten trädplantering liksom självföryngring bidragit till ett trädbestånd som bidrar till gårdens naturvärden. För att inte riskera att det uppstår ett glapp i beståndets succession, liksom för att anpassa odlingsmarkens nya gränser utifrån exploateringarna av logistikcentrum som beslagtagit delar av kulturlandskapet, bör en kontinuerlig nyplantering av träd med lång livslängd ske - både bland befintligt bestånd men även utse nya platser där nyplantering av träd och buskage skulle kunna bilda nya övergångszonplanteringar för biologisk mångfald och som livsmiljö för djur och insekter.

I takt med att träden åldras ökar deras naturvärden, vilket skulle kunna bidra till stärkta argument mot exempelvis Norrköpings kommun för att freda miljön mot ytterligare exploatering på jordbruksmark.

NORRVIKENS TRÄDGÅRDAR

Rudolf Abelin är en av Sveriges mer kända trädgårdspersonligheter, och Norrvikens trädgårdar vid Björnsnäs fyllde en viktig roll i Abelins tidiga karriär.

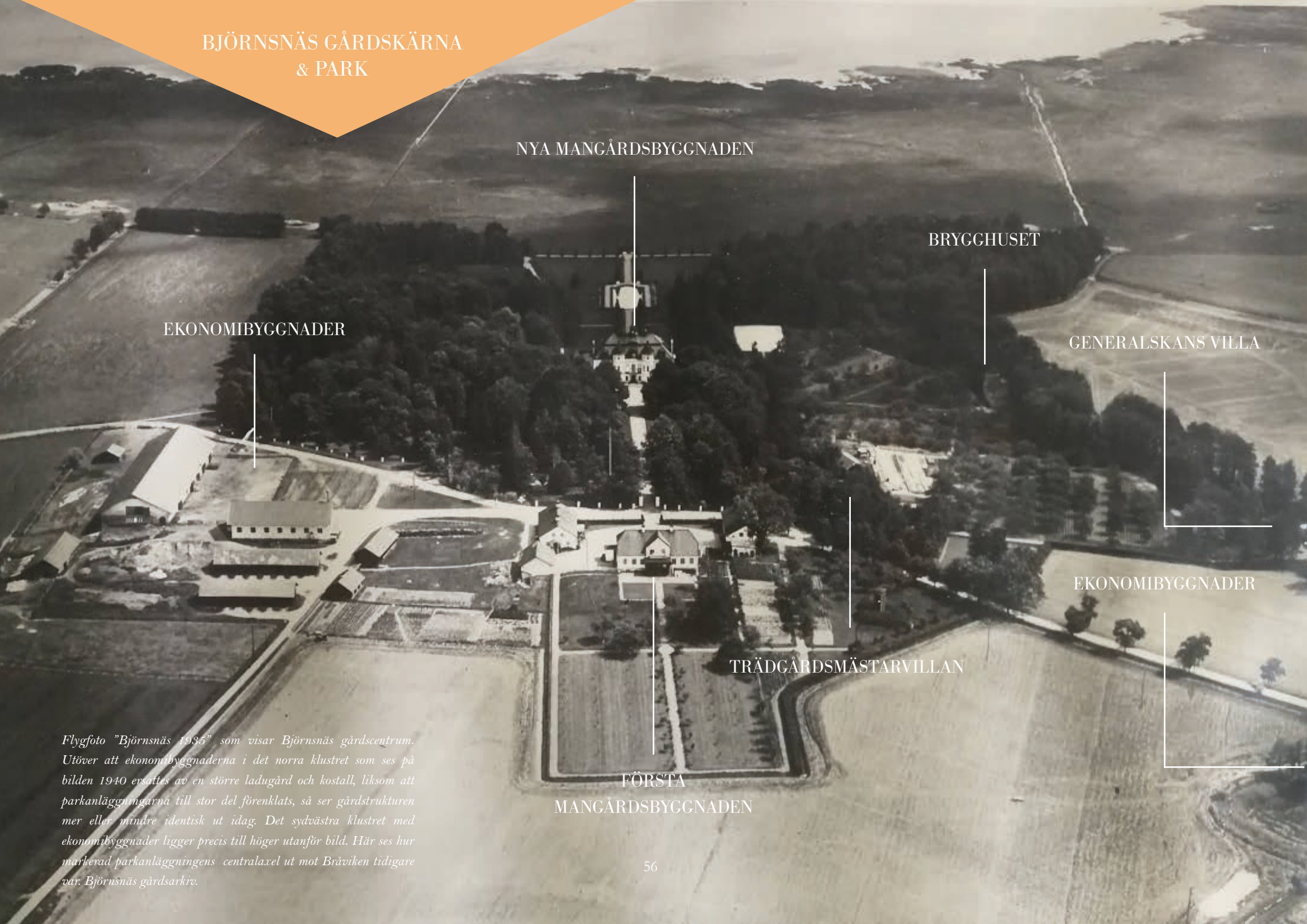
Utifrån platsen historiska användning som anläggning för odlingar har miljön stor potential att utvecklas i Abelins anda - både för att stärka platsen som en pedagogisk historieberättare liksom som ett tillskott till Björnsnäs livsmedelproducerande verksamhet. Ritningar och fotografier finns bevarade i gårdsarkivet vilket skulle kunna ligga som grund vid miljöns utveckling.

MALMÖ LADUGÅRD

Malmö ladugård har i och med rivandet av omgivande bebyggelse förlorat sitt sammanhang. Som historiebärare ur flera aspekter kopplat till Sveriges agrara utveckling både nationellt och lokalt har ladugården ett stort kulturvärde som är värt att bevara.

På en rationellt driven gård är det många gånger svårt att motivera bevarande för bevarandets skull. I fallet med Malmös ladugård gäller det troligtvis att identifiera nya möjliga användningsområden som kan motivera den investering som krävs för att skydda byggnaden från att förfalla ytterligare. Då detta faller utanför ramarna för arbetet lämnas inga vidare förslag.

BJÖRNSNÄS GÅRDSKÄRNA & PARK

NYA MANGÅRDSBYGGNADEN

BRYGGHUSET

EKONOMIBYGGNADER

GENERALSKANS VILLA

EKONOMIBYGGNADER

TRÄDGÅRDSMÄSTARVILLAN

FÖRSTA
MANGÅRDSBYGGNADEN

Flygfoto "Björnsnäs 1935" som visar Björnsnäs gårdscentrum. Utöver att ekonomibyggnaderna i det norra klustret som ses på bilden 1940 ersattes av en större ladugård och kostall, liksom att parkanläggningarna till stor del förenklats, så ser gårdstrukturen mer eller mindre identisk ut idag. Det sydvästra klustret med ekonomibyggnader ligger precis till höger utanför bild. Här ses hur markerad parkanläggningens centralaxel ut mot Bråviken tidigare var. Björnsnäs gårdsarkiv.

PARKENS SPATIALA ORDNING

Härifrån kommer arbetet fokusera kring gårdskärnan med huvudfokus på den park som ligger kring den mer sentida herrgården. Inledningsvis ges en nulägesbeskrivning och sedan presenteras hur gårdskärnan och parken utvecklats. Därefter behandlas respektive parkrum utifrån den ordning som de besöktes under fältinventeringarna. Indelningen av parkrummen växte fram under arbetets gång i takt med den ökade platskännedomen. Indelningen och namnsättningen är baserad både på de historiska efterforskningarna och resultatet av fältinventeringarna. Under fältinventeringarna identifierades de olika delarnas säregna karaktär, medan historiken gav kännedom om hur de olika platserna i parken använts och gestaltats tidigare.

Detta resulterade i en indelning i sju olika parkrum - *Västra parken, Södra terrassen, Frukträdgården, Brygghuset & Torshagsån, Japan, Parken åt Bråviken och Norra parken & Monumentholmen.*

I arbetet har indelningen nyttjats för att förenkla presentationen av den framtagna informationen. I slutänden är indelningen författarens egen och har endast som syfte att underlätta beskrivningen av parkens innehåll och karaktär. Den vitprickade linjen visar den ungefärliga slingan som gick vid varje tillfälle, och pilarna indikerar riktning.

Strukturen på Björnsnäs gårdscentrum är relativt oförändrad sedan den nya herrgården med park uppfördes. De två mangårdsbyggnaderna står ännu mitt emot varandra, den mer sentida inbäddad i sin park och den äldre som en front mot vägen tillsammans med sina flyglar, med trädgården på baksidan åt väster. Ekonomibygnaderna finns fortfarande samlade i två områden. Utöver ekonomibygnaderna består gårdskärnan av byggnader som hyrs ut som bostäder eller nyttjas till förvaring, så som Trädgårdsmästarvillan, arbetarbostäderna, Brygghuset och Generalskans villa.

Från den södra flygeln finns en liten rest av den allé som på äldre fotografier ses ha gått ned mot området med ekonomibygnader vid Torshagsån, liksom i äldre kartmaterial ända fram till den dåvarande gården *Ekeby*.

Parken kring den mer sentida herrgården utgör en ståtlig fond till byggnaden. I den västra delen som är det första som möter besökaren tronar stora parkträd över klippt gräs. Redan 1921 beskrevs träden som ramar in grusplanen framför huvudentrén som ”*Ovanligt stolta gamla lindar*” (Sylvén 1921, s. 144), och stolta är ett adjektiv som ännu i högsta grad är applicerbart. De vedartade inslagen i parken är generellt ett viktigt bidrag till att ge miljön en påtagligt anrik karaktär. De stora klippta gräsytona ger ett välskött intryck, och nya blomsterbäddar tillkommer kontinuerligt. Utöver blomstrande planteringar har det även anlagts odlingsbäddar för ätbara inslag.

Idag bor Henning och Gabrielle Trozelli i huvudbyggnaden, och vid besök i parken kan en del nyplanterade träd ses, bland annat längs

den norra infarten liksom nya fruktträd i Fruktträdgården. Exempel på nyplanterade träd är blodlönn och hängblodbok '*Purpurea Pendula*'.

De sinnliga intrycken varierar mellan dem olika parkdelarna liksom över årstiderna. Innan de mer sentida blomsterplanteringarna börjar blomma erbjuder de flertal fruktträden samlade söder om mangårdsbyggnaden ett rikt vårflor, och ännu tidigare under våren byter fältskiktet skepnad till en tätt vårblommande matta. I vissa parkdelar där det finns mer undervegetation och sly är sikten skymd och omvärlden känns långt borta, medan parken med landskapskaraktär är helt öppen mot omgivningen. Om vinden ligger på västerifrån gör sig E4:an påmind i den annars lugna miljön. Samtidigt finns andra ljud som kan ta över - surrandet från de stora lindarna kan nästan upplevas öronbedövande under sommarblomningen när nektarsugna insekter svärmar i kronorna. I den södra delen porlar vattnet i Torshagsån och reflekterar solens strålar in i den någon mörka parkdelen, och vinden får trädens kronor att rassla. I en pelarsal av bok vittnar avvikelser i topografin om att det tidigare funnits mer utmärkande parkinslag här.

På mangårdens baksida sträcker sig en öppen utsikt mot Bråviken, inramad av dubbla lindalléer. Den öppna ytan mellan alléerna består idag av en klippt gräsyta likt en pelouse. Parken är relativt artfattig och många inslag som gjort sig kända genom de historiska efterforskningar saknas efter att ha flyttats eller försvunnit. Det finns exempelvis idag inga anlagda promenadvägar men däremot klipps gångar i dem mer tätbevuxna miljöerna för att hålla undan sly. Detta möjliggör promenader även i de mer perifera delarna av anläggningen där inte gräset hålls kortklippt.

Västra parken och Björnsnäs corps de logis i vinterskrud. Här ses trädbeståndet med hemlockgranen i bakgrunden till vänster i fotot liksom dem två lejonerna i marmor precis där uppfarten övergår i grusplan. Huvudinfarten ses där fotspår i snön följer centralaxeln mot den äldre herrgården. Kapellet från 1788 som stått i parken sedan 1920-talet. Taget av författaren 2018.

Trots förenklingen kan ännu rumsliga sammanhang med tydliga särdrag i parkens olika delar skönjas, och i landskapet går att läsa många spår av den innehållsrikedom anläggningen tidigare innehade. Flera mer eller mindre fasta element, vilka ses i fotografier från förra sekelskiftet, återfinns i parken idag. Monumentet över General Abelin finns kvar i parken men är flyttat från sin ursprungliga plats till den nordliga infartsvägen. En stor del av parkens tidigare utsträckning mot Bråviken har ersatts med odlingsmark. Därmed har parken blivit blygsammare både till innehåll och utbredning jämfört med den park som anlades kring förra sekelskiftet och som sträckte sig ut mot Bråviken och landskapet. Samtidigt liknar parkens utbredning idag mer den ursprungliga anläggningen som anlades kring mitten av 1800-talet, vilken var än mindre till ytan än idag.

En av de nytilkomna blomsterplanteringarna i parkens västra del. Taget av författaren 2018.

Parken åt Bråviken karaktäriseras av de dubbla löndalléerna som växt sig mycket höga. Två planteringar kantade av gamla buxbomsplantor som breddat ut sig. Den övre terrassen ramar in av en ligusterhäck och bakom eredran leder en trapp ned till en öppen gräsyta innan åkermarken tar vid. Fotografi taget av författaren 2018.

1600-TALETS SÄTERI OCH TRÄDGÅRDAR

Den gård som ursprungligen fanns byggdes 1634 om till säteri och fick då namnet Björnsnäs efter ägarfamiljen Krusebjörn/Crusebjörn (Ridderstad 1875, Nisbeth 1971). 1719 brändes säteriets corps de logis ned av ryssarna, och den byggnad som ersatte den nedbrunna mangården ska ursprungligen ha stått på en gård ute på det närliggande Vikbolandet. Efter att ha fraktats över Bråviken med oxforor (Nisbeth 1971) uppfördes det på den gamla grunden. Vid en renovering under 1960-talet framkom att stockarna var märkta med romerska siffror, vilket troligen gjordes i samband med nedmonteringen och flytten till Björnsnäs på 1700-talet. Genom att analysera en av trästockarna kunde det konstateras att virket fällts under tidigt 1630-tal (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

Timmerbyggnaden är idag reveterad med gul puts. En frontespis samt två ytterligare flyglar åt väster, utöver dem äldre åt öster, har byggts till (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229). På äldre bildmaterial kan ses att byggnaden under perioder även varit vitputsad. Även på den geometriska avmätningsskattan från 1716 illustrerades byggnaden som vit (till höger).

Genom kartan från 1716 ges ledtrådar om hur säteriets närmiljö var spatialt ordnad under tidigt 1700-tal. Ytan märkt som nummer 1 ”*Wisar Björnsnäs mannegård*” enligt kartans *Explicatio Notarum*. Söder om och i direkt anslutning till denna låg ”*Trägården med små kåbl- och krjddeqwarter samt några päronträn*” (nr 3 på kartan), och ytterligare söder om denna var en liten humlegård om 40 stänger anlagd (nr 4 på kartan). År 1734, arton år efter den geometriska avmätningsskattan producerades, tillkom en lag som förordnade odling av 200 stänger humle per hemman. Lagen levde

Utsnitt ur karta över Björnsnäs Skatte – Frälse Säterie från 1716 (ej norrorienterad). Här syns Gama Björnsnäs med trädgårdar, beteshagar och ruddamm, innan ryssarna brände ned byggnaden och en ny byggnad uppfördes på den gamla grunden. (Lantmäteriet 1716).

kvar till 1860-talet men ska sällan ha efterlevts (Svala & Nyman Nilsson 1998).

Kartan är inte mer detaljerad än att vi genom textförklaringarna kan utläsa att man odlade i små kvarter, vilket var en odlingsteknik som började spridas från Sveriges klosterträdgårdar redan under medeltiden (Flinck 1994). Det ges således ingen detaljerad inblick i hur trädgårdarna var ordnade spatialt, men redan under 1600-talet hade generellt kopplingen mellan byggnad och trädgård ökat, vilka nu skulle ha en gemensam

mittaxel. Nivåskillnader löstes med terrasser och trappor. Detta kom att bli stilbildande för tidens trädgårdsideal och vägen för formspråket gick från kungsgårdarna och vidare till herrgårdarna (Flinck 1994). I en inägeskarta från 1862 ses trädgårdarna kring denna byggnad vara ordnade just på det viset, så det skulle kunna tänkas att anläggningen följde modet redan under 1700-talet.

Kartan vittnar även om att det ska ha funnits en ”*Rudedamb*” närmare Bråviken. Att odla matfisk i en ruddamm förekom redan under senmedeltiden men var som mest utbrett under 1700-talet (Waern 2015). Det är således möjligt att ruddammen hade sina anor från 1600- eller till och med 1500-talet precis som gården. Ruddammen hade generellt spelat ut sin roll som matförsörjare under 1800-talet (Waern 2015). När kartor från olika århundraden jämförts tycks ruddammens läge sammanfalla med platsen där en damm med ett japanskt tehus på en liten ö senare anlades i parken.

Det historiska materialet är sedan beskrivningen till avmätningsskarta från 1716 knapphändigt med information kring vad trädgårdarna på Björnsnäs innehöll, men i Björnsnäs gårdsarkiv fanns ett häfte med titeln ”*Förteckning å Blommor = 1841*”. Den nya mangårdsbyggnaden som kom att uppföras 1848 tillsammans med en ny park fanns ännu inte, så informationen ger möjligen en fingervisning om vad som kan ha prytt den ursprungliga trädgårdsanläggningen kring 1840. I häftet finns dels några svårtydda lösa dokument ”*Rechnung*” från Lübeck. Endast två sidor i häftet är fyllda, och dessa har titlarna ”*Nejlickor*” och ”*Törnrosor*”. För nejlikor listas 28 sorter med små anteckningar om utseende, så som *Kaufmann Stern*, *Scharlakansröd med purpur*. För ”*Törnrosor*” är listan uppdelad efter art, såsom *Alba nivea (elegans)*, *Centifolia* med sorter som *Drottning af Dannemark*, *Wellington*, *Spectabilis (Sultana)*, *Maxima* o.s.v. Andra rosor som listas är *Gallica*, *Hybrida* och *Muscosa* med sorter.

1848 - NYTT CORPS DE LOGIS OCH PARK

1848 blev familjen Trozelli ägare till Björnsnäs och i samband med det påbörjades uppförandet av en ny huvudbyggnad som stod klar 1855 (Östgötabygden 1930). Denna större byggnad lades öster om den gamla herrgården, mot Bråviken, och fick en stil i senempire med torn och detaljer i nygotik (Nisbeth 1971). Mellan de fyra uppstickande tornen var taket platt, något som senare kom att anses ”märkligt” och försvann under en ombyggnation i slutet av 1890-talet (Malmberg 1932). Byggnaden i dess ursprungliga skick beställdes av Henning Trozelli (Östgötabygden 1930) som kom att bo där fram till sin bortgång 1877 (Riksarkivet 1876-1880). I samband med uppförandet av den nya herrgården anlades en park på vad som tidigare varit betesmark för godsets djur (Lantmäteriet 1716).

Från denna tid låter sig anläggningen kännas genom fotografier och kartmaterial. Upphovspersonen bakom anläggningen är okänd, men det är inte helt omöjligt att godsets trädgårdsmästare var involverade i gestaltungsarbetet - under seklet hade trädgårdsmästarna generellt fått en högre status genom bättre utbildningsmöjligheter (Nolin 1999). Även innan skråtvångets avskaffande i mitten av 1800-talet var det dock möjligt att kalla sig trädgårdsmästare trots brist på utbildning eller medlemskap i stadens trädgårdsmästareämbete (Ahrlund 2005). Det har inte fastställts vilken utbildningsnivå trädgårdsmästarna vid Björnsnäs hade under denna tid, men genom en större tillgång till trädgårdstidskrifter spreds tidens tankar och ideal snabbare (Nolin 1999) vilket lär ha gett trädgårdsmästare vid herrgårdar som Björnsnäs bättre möjligheter att hålla sig à jour.

På tillgängligt bild- och kartmaterial från tiden ses parken kring säteriets nya corps de logis ha fått ett mjukt format gångsystem samtidigt som trädgårdarna väster om den äldre byggnaden hade kvar sin strikta geometri med tydliga kvarter och gångar. En av källorna är inägeskartan

från 1862, och genom foton har formerna som visas i stora drag kunnat styrkas. Kartan som finns på följande sida visar att anläggningen vid den nya huvudbyggnaden hade en viss symmetri, men saknade raka linjer. I parken förekom även organiskt formade gräs- och planteringskvarter.

Stilgreppet lär ha varit resultatet av en framväxande kritik i Europa mot den formella liksom den engelska stilen, som hittills influerat trädgårdarnas och parkernas utformning i Sverige. Kritikerna efterfrågade nu alternativ till dessa, och enligt Catharina Nolin (1999), professor i konstvetenskap, fanns bland dessa alternativ begrepp som *jardin mixte*, *gemischter stil* och *the gardenesque*, som inbördes skiljde sig något åt men även hade flera gemensamma nämnare.

I Sverige kallades den framväxande stilen bland annat *den tyska stilen* - ett begrepp myntat av Daniel Müller (1812-1857) under mitten av 1800-talet (Nolin 1999). Stilen beskrevs som ”*en förening av den formella trädgårdens symmetriska karaktär och landskapsparkens fritt formade gångar*” (Nolin 2000, s.245). Müller beskriver själv vad som utmärkte stilen på följande sätt: ”*Den tyska stilen skiljer sig, såsom jag redan nämnt, ifrån den engelska endast derigenom, att den äger symmetri*” (Müller 1858, s.63). Att stilen skulle härstamma från Tyskland verkar det däremot inte finnas några belägg för. Sverige hämtade visserligen inspiration till trädgårdskonsten från Tyskland under 1800-talet, men begreppet handlade möjligen om att ge stilen mer internationella associationer (Nolin 1999).

Müllers beskrivning stämmer relativt bra in på anläggningen vid Björnsnäs, men så gör även *jardin mixte*, eller blandad stil, så som den beskrevs av Magnus Martin af Pontin (1781-1858) - trädgårdsamatör och medgrundare till Svenska Trädgårdsföreningen. Precis som Müller talade Pontin om att landskapsparkens slingrande gångar levde kvar, men att de nu alltid hade en symmetriskt motsvarande sida. Denna symmetri kunde frångås för att kringgå en trädgrupp, eller för att bättre kunna se

planteringarna (Nolin 1999). I en skriftlig sammanställning av *Utställning av Östgötsk Trädgårdskonst 1965* beskriver Bengt Cnattingius de förslag som utarbetades för Björnsnäs park istället som *senromantisk stil* (Cnattingius 1968).

Förutom de slingrande gångarna var blomsterrabatter i fantasifulla former och gräskvarter i runda, ovala samt ellips- och droppformer populära under andra halvan av seklet (Flinck 1994). Några dokument i gårdsarkivet daterade (18)-69 skrivna av den dåvarande trädgårdsmästaren, vittnar om att det på Björnsnäs förekom blomsterrabatter med säsongsblommor (Björnsnäs gårdsarkiv 1869). Samtidigt växte ytterligare en trend allt mer under andra halvan av seklet - den ”naturligt gestaltade parken”, där man vände sig ifrån utplanteringsväxter som inte var härdiga. Istället skulle vegetationen se ut att ha växt just naturligt på platsen. Stora öppna gräsytor var heller inte något som eftersträvades i naturparken (Nolin 1999). Bilder från denna tid indikerar att parken vid Björnsnäs mer sentida *corps de logis* troligtvis innehöll en mix av flera stilar, där terrassen närmast huset pryddes av planteringar med sommarblommor medan parken nedanför hade en ganska vild och naturlig karaktär.

Något som ses för första gången i kartmaterial från 1862 är branddammen i parkens nordvästra hörn, i närheten av den ursprungliga herrgårdens norra flygel. Denna är, till skillnad från ruddammen, vattenfylld än idag.

ETT LOKALISERAT LUSTHUS?

I Björnsnäs gårdsarkiv finns skisser och ritningar på inslag som kan ha förekommit i parken. Det var till en början svårt att fastslå var i anläggningen som de olika inslagen skulle ha hört hemma, om de över huvud taget någonsin blev realiserade. Detta gäller bland annat en ritning över vad som tycks vara ett lusthus. På dokumentet står noteringen “Björnsnäs” uppe

Utsnitt ur Karta öfver inegorna till Säteri-egendomen Björnsnäs med derunder lydande hemman uti Kvillinge Socken, Bräbo Härad och Östergötland län upprättad 1862 av Axel W. Lodén, Kartan visar hur parken kring den mer sentida herrgården fick runda former och slingrande gångstråk medan trädgården vid den ursprungliga herrgården behöll sin strikta form. Björnsnäs gårdsarkiv (1862).

BJÖRNSNÄS.

3 Hld = 16,6 Kpald.

1 Hld 28,9 Kpald.

6 Hld 3,4 Kpald.

1 Hld = 22,3 Kpald.

till vänstra hörnet, men utan årtal eller vidare information avfärdades den tidigt som en orealiserad idé.

Vid ett senare tillfälle hittades i gårdsarkivet vad som tros vara ett underlagsmaterial till inägeskartan från 1862. Tack vare att den inte är färglagd upptäcktes något som ser ut att vara en byggd struktur i parkens sydöstra del - möjligen var ett lusthus placerat här.

Lusthus började bli ett inslag på kungsgårdarna redan under 1500-talet, och användes då som sommarsalar eller sommarbostäder. Lusthuset har sedan haft en fortsatt roll i Sveriges parker och trädgårdar, inte minst i den romantiska landskapsparken och anläggningar i ”den tyska stilen” (Flinck 1994, Müller 1858).

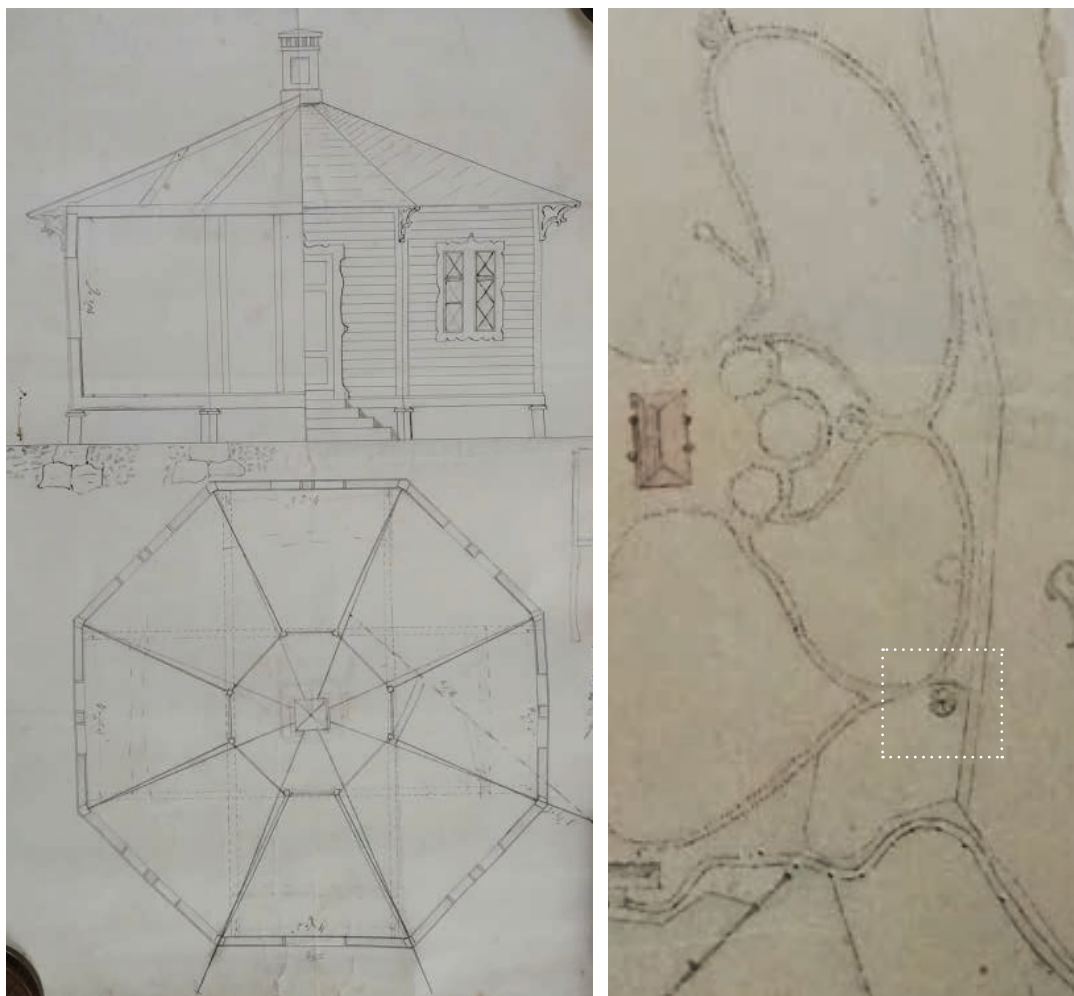
Om nu lusthuset verkligen uppfördes så antyder stilen som huset ritades i att det tillkom under 1800-talet. Detta var en tid präglad av vurm för nationalromantiken, och hus uppfördes gärna i schweizisk eller fornnordisk stil (Mårtensson 1999).

Lusthuset på ritningen är åttakantigt med ett sluttande tak i lika många sektioner, och en avslutande lanternin högst upp. Åtminstone en sida pryddes av spröjsade fönster med vad som ter sig vara romboida fyrkantiga glas på spets.

Ovan till vänster: Fotografi av det efter 1948 uppförda corps de logis i sitt ursprungliga utseende. Fotograf och årtal okänd, Björnsnäs gårdsarkiv.

Till vänster: Fotografi från 1895 där parken ut mot Bräviken ses med rundade gångar som väl överensstämmer med kartan från 1862. Mindre gräspartier kontrasterar mot stora trädplanteringar, möjligen inspirerat av tidens tankar om naturligt förekommande planteringar. Tack vare höjdskillnaden gentemot omgivande landskap ses de nedanförliggande betesmarkerna och Bräviken från mangårdsbyggnaden. Jämfört med hur parken under åren som följde kom att öppnas upp mot det omgivande landskapet var parken under denna tid relativt sluten till sin karaktär. Fotograf okänd. Björnsnäs gårdsarkiv.

Ovan vänster: ritning över vad som tycks vara ett lusthus, med anteckning "Björnsnäs" i övre vänstra hörnet. Årtal och arkitekt okänd. Björnsnäs gårdsarkiv.

Ovan höger: utsnitt av en karta, troligen underlagsmaterial till inägeskartan från 1862. Då träd ännu ej är utritade, framträder vad som tycks vara en byggnadsstruktur i parkens sydöstra hörn (vit rektangel är författarens markering). Samma struktur syns i kartan från 1862, men är där vid första anblick svårare att urskilja. Björnsnäs gårdsarkiv.

Om lusthuset uppfördes i parken var det troligen hantverksmässigt byggt, då sågverksindustrierna inte etablerades förrän mot slutet av seklet (Mårtensson 1999). Lusthuset lär ha försvunnit någon gång under de följande decennierna, då man började anlägga en ny park vid Björnsnäs.

TRÄDGÅRDSMÄSTARE LJUNGWALL

Husförhörslängderna vittnar om att det var aktivitet i trädgårdsanläggningarna vid Björnsnäs. I regel fanns på godset alltid en trädgårdsmästare anställd med en trädgårdsdräng under sig. Drängarna tycks ha avlöst varandra efter ett till tre år, medan vissa stannade upp till fem-sex år. Inte heller bland trädgårdsmästarna verkar det ha varit vanligt med längre anställningar.

Det finns däremot några namn som sticker ut. En sådan är Carl Erik Ljungwall som anställdes 1861 - således efter det att Björnsnäs nya corps de logis byggts. Han kom sedan att stanna som trädgårdsmästare i 15 år, men var kvar på Björnsnäs betydligt längre än så. Husförhörslängden för följande år uppger att "f.d. trädgårdsmästare" Ljungwall från och med 1878 bodde på Björnlund, ett torp under Björnsnäs. Ljungwall kom sedan att bo där fram till sin bortgång 1896, 83 år gammal (Riksarkivet 1861-1865; Riksarkivet 1876-1880; Riksarkivet 1896-1900).

Under Ljungwalls tid verkar det ha lagts vikt vid fruktodlingarna och säsongblommor. I Björnsnäs gårdsarkiv finns växtlistor signerade av Ljungwall (Björnsnäs gårdsarkiv 1869), uppdelade i fruktträd respektive sommarblommor och lökar. Listorna med fruktträd består till största del av äpple- och päronträd från Tyskland, men exempelvis även 8st. "Rosenäpple" från Säfstaholm, 2st. "Brukets päron" från Holmen, 5st. "Borgmästarpäron" från Norrköping och 15 st. "Grågylning" från bland annat Björnsnäs. Även "aprikosträd för friland" står antecknat.

Till sommarbloms- och löklistan hör penséer, "hvita" och röda

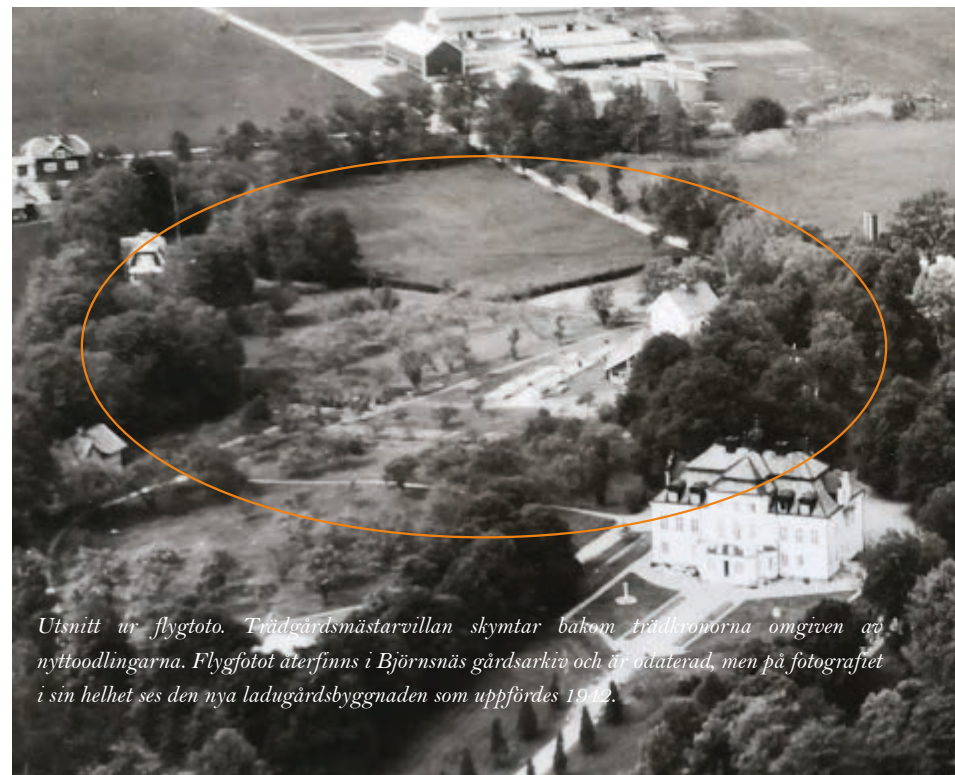
petunior, riddarsporre, ”scharlaksröda pelagonier” och lobelia med flera. De två senare lär ha rekommenderats av den samtida Daniel Müller som hade en stor inverkan på den svenska trädgårdskonsten under den här tiden. Blommorna skulle gärna planteras i tapetgrupper (Nolin 1999). Enligt löcklistan lär även 100 dubbla tulpaner och 50 crocus, alla ”utan namn” ha beställts (Björnsnäs gårdsarkiv 1869).

Ljungvall lär precis som andra anställda trädgårdsmästare ha bott i den fristående Trädgårdsmästarvillan. Att bygga en fristående trädgårdsmästarvilla var något som blev vanligt redan under 1700-talet (Ulväng 2008). Trädgårdsmästarvillan vid Björnsnäs ses för första gången på en karta från 1862 placerad precis så som det bland annat föreskrevs i boken *Oeconomia*, skriven omkring 1660 av adelsmannen Schering Rosenhane (1609-1663) - i anslutning till trädgården så att trädgårdsmästaren hade utsikt och ständig koll på vad som hände där (Ahrland 2005).

Till Trädgårdsmästarvillan fanns tidigare tillhörande växthus, vilket resterna av en grund vittnar om liksom dess skriftliga omnämnande;

Då led min lilla växtsamling en irreparabel skada, vilken sedan ännu mera ökades, då jag blev tvungen att flytta ned i det riktiga växthuset och låta mina blommor delvis vårdas av trädgårdsmästaren. Hans intresse räckte ej för dem, ty de gävo inga inkomster.

(Rudolf Abelin 1924, s.32)

Utsnitt ur flygtoto. Trädgårdsmästarvillan skymtar bakom trädkronorna omgiven av nyttoodlingarna. Flygfotot återfinns i Björnsnäs gårdsarkiv och är odaterad, men på fotografiet i sin helhet ses den nya ladugårdsbyggnaden som uppfördes 1942.

RUDOLF ABELIN OCH BJÖRNSNÄS

Henning Trozelli som stod för uppförandet av den nya herrgården var barnlös vid sin bortgång 1877, varför godset tillföll Philip Trozelli, son till Hennings avlidne bror med samma namn (Riksarkivet 1876-1880). Vid denna tidpunkt bodde Philip på Malmö säteri och valde att bo kvar där tills vidare. Därav kom det sig att mangården mellan 1878 och 1887 hyrdes ut till General Gustaf Rudolf Abelin och Generalskan Lotten, född Zethelius, med barnen Ninni och Rudolf (Abelin 1924, Riksarkivet 1876-1880).

Åren på Björnsnäs var början på en lång relation med gården för båda barnen Abelin. Ninni Abelin kom sedermera att gifta sig med Philip Trozelli, och brodern Rudolf Abelin (1864-1961) som kom att bli ett av Sveriges mest kända namn inom trädgårds- och odlingskonsten spenderade många år på Björnsnäs efter att föräldrarna flyttat därifrån. Enligt hans egna utsago så vaknade trädgårdsintresset mycket tack vare grannen vid Björnsnäs - industriidkaren Erik Swartz (1817-1881) på Stenkullen. Att herr Swartz själv var road av trädgårdskonsten vittnar, utöver Abelins utsagor, det faktum att han på eget bevåg gav i uppdrag, och bekostade, trädgårdsarkitekten Knut Forsberg (1829-1895) att upprätta en stadsplan för Norrköpings promenader och parker. Mycket av Forsbergs förslag realiserades, så som de alléprydda promenaderna och Karl Johans Park, även om förslaget aldrig godkändes i sin helhet (Nolin 1999).

Inspirationen som väcktes efter Abelins första besök hos herr Swartz på Stenkullen och som fick honom att vidare förkovra sig i trädgårdsyrket, beskriver Abelin såhär;

/.../ var jag snart, eburu blott en 14-års pojke, inne i trädgårdsarbetet. Jag

ville dock redan nu hava något, som kunde kallas mitt eget, och då föll jag, utan att begära lov, på den något djärva idén, att inrätta ett av tornen på Björnsnäs till mitt privata lilla växthus. /.../ Min mor fick reda på, att jag släpat upp en hel lår, en drivbänk med hästgödsel, och förstodigade mig att genast borttaga alltsammans. Jag var utom mig av ledsnad, men genom ingripande av adjutanten och pappa, som båda förklarade att, sedan nu bänken var täckt med jord och lagd under glas, flugorna snart skulle försvinna, vilket ju också skedde, lät min mor övertala sig att låta mig ha bänken kvar, /.../ inom kort var mitt lilla växthus där uppe i höjden en sevärdhet, till vilken föräldrarnas gäster både genom mitt och deras åtgöranden ofta fördes. Jag rent av specialiserade mig såsom ros- och begoniaodlare, och jag glömmer aldrig de doftande härliga La France-blommor, som jag åstadkom där uppe.

(Abelin 1924, s. 32)

Växthuset hade Abelin kvar i flera år, men företaget fick ett snöpligt slut sedan en ”cyklon” ska ha slitit av taket och utsatt hans kära växter för irreparabla skador (Abelin 1924).

Abelin blev enligt husförhörslängden ”Trädgårds-arrendator” på Björnsnäs 1883 (Riksarkivet 1886-1890). Sju år senare uppfördes *Villa Abelin* efter arkitekt Agi Lindegrens (1857-1927) ritningar. Agi Lindgren var även upphovsman till *Villa Skoga* på fastigheten bredvid, vilken idag utgör byggnadsminne (Nilsson m.fl. 2015).

Abelin var registrerad som bosatt på Björnsnäs med sin familj ända fram till 1909 - och namnet för platsen var *Norrviken* (Riksarkivet 1891-1895; Riksarkivet 1906-1910) - på denna bit mark på Björnsnäs anlade Abelin således sin första *Norrvikens trädgårdar* (Abelin 1924).

Läget nedanför Kolmården och vid Bråvikens norra vik bidrog till ett gynnsamt mikroklimat för trädgårdsodling. Här ska han även ha startat den första trädgårdsskolan för kvinnliga elever (Nilsson m.fl. 2015), vilket i sig är ett stycke trädgårds- och samhällshistoria.

Det är väl känt att Abelin efter sekelskiftet kom att skapa ytterligare en anläggning men denna gång utanför Båstad. Anläggningen fick dock samma namn - Norrvikens trädgårdar, och det är främst för denna nya anläggning som många känner till hans namn. Likheter med denna plats och hans gamla Norrviken lär ha varit slående;

Plötsligt stannade jag såsom fascinerad. Där låg ju för mig i den lättande dimman mitt eget gamla, kära Norrviken, ej såsom det under min omilda hand blivit, utan såsom jag såg det i mina gossår, obrutet och jungfruligt. Vattnet skvalpade nedanför, blott litet närmare här, skogsåsen löpte majestätisk, skyddande bakom, och en säkert bördig jord, genomskuren av muntra rännilar, låg nog däremellan. Ett Kolmårdslandskap i Skåne!

(Abelin 1922, s. 14)

Platsen för sin nya anläggning i Skåne lär han ha hittat tack vare ivriga påmaningar från Ellen Key och vännen Ludvig Nobel (Abelin 1922).

FÖRRA SEKELSKIFTET OCH FRAMÅT - I.G. CLASON OCH UTVIDGNING AV PARKEN

Philip och Ninni Trozelli (född Abelin), som sedan giftermålet 1889 bott på Malmö Säteri, gav under 1890-talet arkitekten Isak Gustaf Clason i uppdrag att rita om Björnsnäs mer sentida herrgårdsbyggnad (Nisbeth 1971). 1898 stod byggnaden färdig och exteriören hade nu fått en stark prägel av en äldre svensk stil som förde tankarna tillbaka till den karolinska slottsarkitekturen. Fasaden var reveterad i vit puts och prydd med hörnkedjor (Östgötabygd 1930).

Omvandlingen av Björnsnäs corps de logis kan säkerligen ha gett upphov till olika tankar och känslor i relation till den samtida restaurerings- och stildebatt som pågick kring slutet av 1800-talet och där stilarkitekturen kritiserades hårt (Edman 1999), men projektet mottogs också mycket positivt;

/.../ men slottsbyggnadens yttre omgestaltades fullständigt genom borttagandet av torn och vanprydande utväxter av allehanda slag. Den gamla, karolinska slottsstilen tjänade som norm vid omdaningsarbetet och särskilt fasaden åt sjösidan fick en ovanligt ståtlig och harmonisk verkan, vilket även gäller de av stilfull enkelhet präglade kortsidorna. Gårdsfasaden visar något av spåren efter gotiken med dess oroliga former, men också nämnda sida av byggnaden erbjuder en tilltalande anblick.

(Östgötabygd 1930, s.3)

Isak Gustaf Clason var en arkitekt som mellan 1888-1930 arbetade med flera stora restaurerings- och nybyggnadsprojekt i Sverige, däribland över 40 herrgårdar. Han ligger även bakom byggnader som Nordiska Museet och Hallwylska palatset i Stockholm (Fredriksson 1996). Clason hade utöver Björnsnäs flera projekt runt om i Östergötland, bland

annat Adelsnäs (Fredriksson 2000) och Hults bruk (Arbman, Erixon & Andersson 1958).

Mangårdsbyggnadens nya utseende beskrevs efter omgestaltningen som ”ett nyare tiders slott. På senaste åren mycket förskönat, ej minst genom byggnadens befrielse från mindervärdiga utsmyckningar” (Mörner 1915, s.166). Kommentarer vittnar om att den gotiska stil som tidigare utmärkte Björnsnäs arkitektur inte längre var önskvärd.

Kring sekelskiftet hade den stil som hittills präglat parken vid herrgården blivit passé och ansågs som ’mauvais goût’ - dålig smak (Waern 2003). I samband med ombyggnationen av mangården ska Philip Trozelli ha låtit sin svåger Rudolf Abelin utarbeta ett förslag för parken (Nisbeth 1971), och under 1900-talets början omskrivs Björnsnäs ofta med tillägget av den vackra parken och trädgårdarna.

Rudolf Abelins inblandning i parkens utformning blir tydlig genom skriftliga källor liksom i parkens formspråk som så väl stämmer in på hans tycke och smak. Däremot har ingen plan för Björnsnäs signerad Abelin återfunnits, det är därmed svårt att veta i vilken utsträckning som planerna blev realiserade, och om allt som sedan sågs i anläggningen var del av den ursprungliga visionen. Att det inte återfunnits ritningar är samtidigt inte särskilt märkligt då Abelin ofta ska ha varit ute och gett direktiv på plats snarare än ritat upp detaljerade planer. Ibland kunde enklare skisser användas, men sällan fullständiga ritningar (Cnattningius 1968). Parken blev dock onekligen omvandlad under åren kring sekelskiftet och decennierna som följde, och Rudolf Abelins estetik lyser otvivelaktigt igenom.

Ett av greppen som Rudolf Abelin arbetade med, förutom tydliga historiska referenser, var att bjuda in landskapet att spela en viktig roll i sina anläggningar;

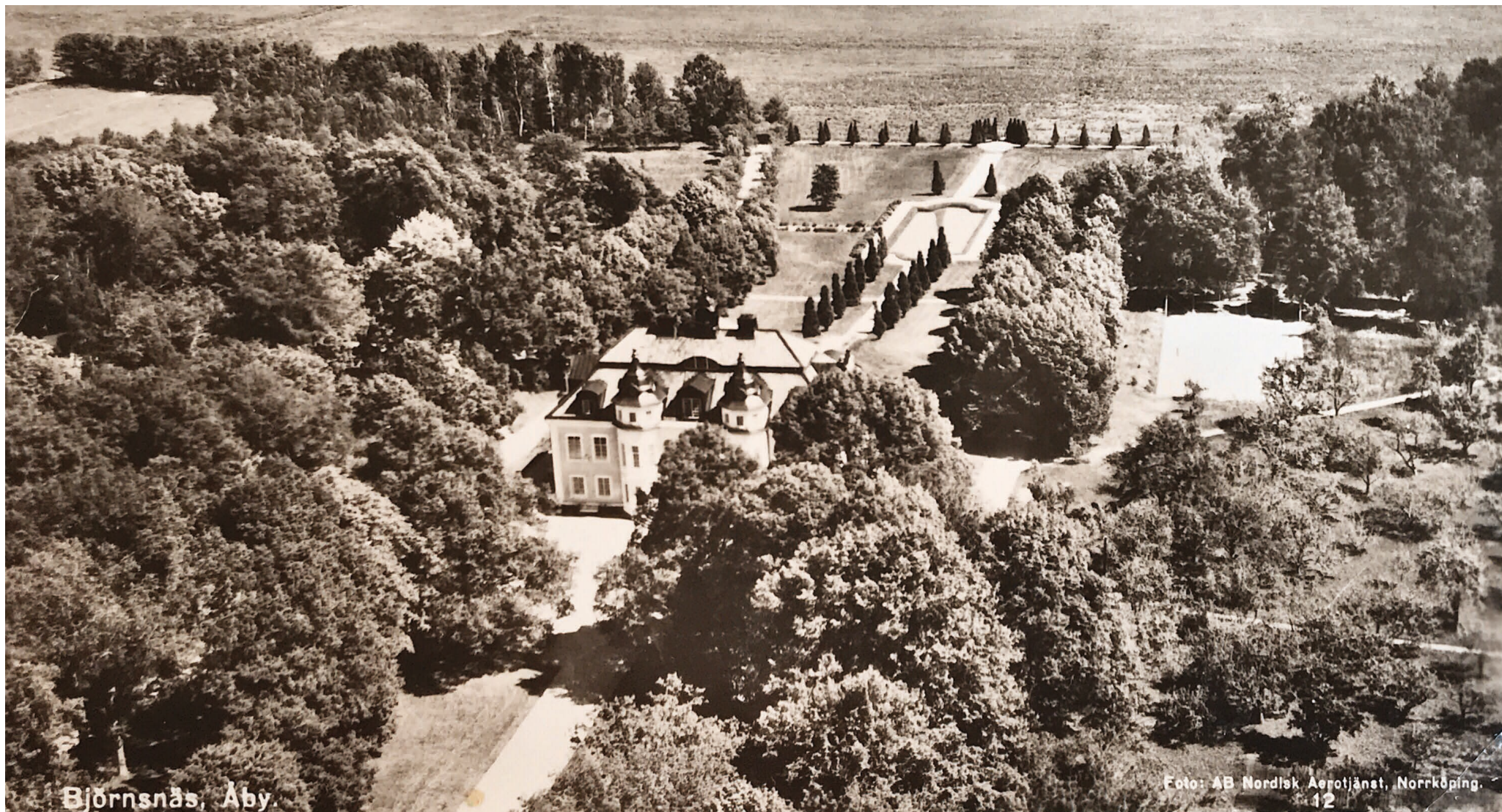
Genom slottsbyggnaden fördes vi ut på terrassen åt sjösidan; utsikten

Björnsnäs efter ombyggnationen 1898 sett från framsidan (västra fasaden), ritat av I. G. Clason. Fotograf och årtal okänt, men troligen kring sekelskiftet. Här syns exempelvis att den raka mittgången som senare anlades mellan de båda mangårdsbyggnaderna ännu inte tillkommit. Björnsnäs gårdsarkiv.

härifrån över Bråviken ända ut till Östersjön var storartad. De närmast liggande parkanläggningarna bildade en välavvägd förgrund till den härliga landskapstavlan.
(Sylvén 1921, s.143)

Abelin beskriver själv i årsskriften för *Föreningen Norrvikens Trädgårdar* 1924 om det motto som kom att bli norm för honom - ”*Naturen är konstens moder*” (Abelin 1924, s.31). Orden ska ha yttrats av Erik Swartz. Mer ordagrant ska han ha sagt till den då fjorton år gamla Abelin att ”*Naturen,*

Flygfoto årtal okänt men troligen från 1940-talet utifrån hur parken ser ut. På detta fotografi ses hur de mer organiska formerna bytts mot strikta linjer som skulle leda blicken ut mot det omgivande landskapet och göra det till en del av kompositionen. Skillnaden i ålder på lindarna i den dubbla allén, där träden närmast Björnsnäs corps de logis ser ut att vara betydligt äldre. Privat fotografi, tillgängligt genom Lotta Ehrenborg.

ser Du gosse, är konstens moder. Den som avlyssnar dess råd och följer dess vinkar, han kan komma långt, och det kan kanske också Du göra en gång.” (Abelin 1924, ss. 30-31).

Abelin var eftertraktad att skapa trädgårdsanläggningar vid flertalet herrgårdar utöver Björnsnäs, så som Krusenhof och Hults Bruk alldeles i närheten. Ytterligare en anläggning som både Rudolf Abelin och Isak Gustaf Clason var involverad i tillsammans var Adelsnäs. Att duon samarbetade på detta sätt ska ha varit en vanlig företeelse (Fredriksson 2000).

Början av 1900-talet var generellt en tid då trädgårdsarkitekturen genomsyrades av stilar som stämde dåligt överens med Abelins smak. Medan hans anläggningar var öppna mot det omgivande landskapet, lättöverskådliga och hade en klar distribution (Abelin 1922) var många av tidens anläggningar istället inspirerad av äldre engelsk trädgårdskonst i tudorstilen med inneslutna, osymmetriska anläggningar (Waern 2003). Även den så kallade ”tyska stilen”, eller jardin mixte, levde kvar med sina slingrande gångsystem och organiskt formade utplanteringsbäddar (Flink 1994, Nolin 1999);

Skall manne den kulturella uppgift, jag hoppats, att Norrviken en gång skulle få genom att mana till enkelhet i uppfattningen, komposition med och genom naturen, renhet i linjer och växtval /.../.

(Abelin 1922, s. 21)

Möjligen var det inte en självklarhet att Abelin skulle utforma parken vid Björnsnäs. I gårdsarkivet återfinns en ritning daterad ”18/7 1898” signerad G. Lindén - bland annat författare till *Allmän Trädgårdsskötsel - Lantbrukaren, den praktiske* (1906). Jämfört med den totala omgestaltning parken sedermera kom att genomgå visar Lindéns ritningen snarare på

en vidareutveckling av den befintliga stil anläggningen hade. Förslaget skiljer sig därmed markant mot Rudolf Abelins stil och det utseende som parken kom att få. Lindéns förslag kan ses på s. 75, liksom hur någon med en blå penna skissat något som i betydligt större utsträckning stämmer överens med hur det i realiteten blev. En rektangulär vattenspegel istället för den fritt formade dammen i Lindéns förslag, samt en rak mittaxel med utlöpande gångar.

Grundarbetet med den nya parken påbörjades direkt efter att mangårdsbyggnaden genomgått sin ombyggnation (Malmberg 1923) och fortsatte under den första halvan av seklet. Tack vare ett rikt bildmaterial liksom utförliga beskrivningar i olika skriftliga källor, bland annat av Ernst Malmberg (1923) i *Svenska Slott och Herresäten - vid 1900-talets början*, finns en god kunskap om den utveckling parken genomgick under 1900-talets första decennier. 1930 beskrivs anläggningen som välkött och rik på sommarblomster (Östgötabygden 1930) och har varken förr eller senare haft en större utbredning eller varit så innehållsrik sett till inslag och utformning.

Den ekonomiska kartan på nästkommande sida trycktes först 1966, men själva kartläggningen färdigställdes redan 1947. Här visas den färdiga anläggningen. De mörkgröna områdena på kartan anges som *Park med parkvägar*, och här syns tydligt hur gångarna sträckte sig ut i parken. De tidigare rundade formerna hade, med enstaka undantag, ersatts av raka gångar med en mittaxel mellan de båda mangårdsbyggnaderna och vidare ut mot Bråviken och det öppna landskapet. Parallellt med denna mittaxel löpte de två dubbla lindalléerna med promenadstråk. Strax i höjd med dammen ses på kartan hur promenadstigarna och alléträden viker av utåt - som för att bjuda in det omgivande landskapet vilket var ett grepp som Abelin favoriserade (Abelin 1922).

Möjligen ska 1700-talsanläggningen vid Sturefors, en herrgård

Ekonomiska kartan 1966 (kartlagd 1947). De mörkgröna fälten visar "park med parkvägar" och de ljusgröna prickade ytorna anges som "trädgård" vilket indikerar nyttoodlingar. Lantmäteriet.

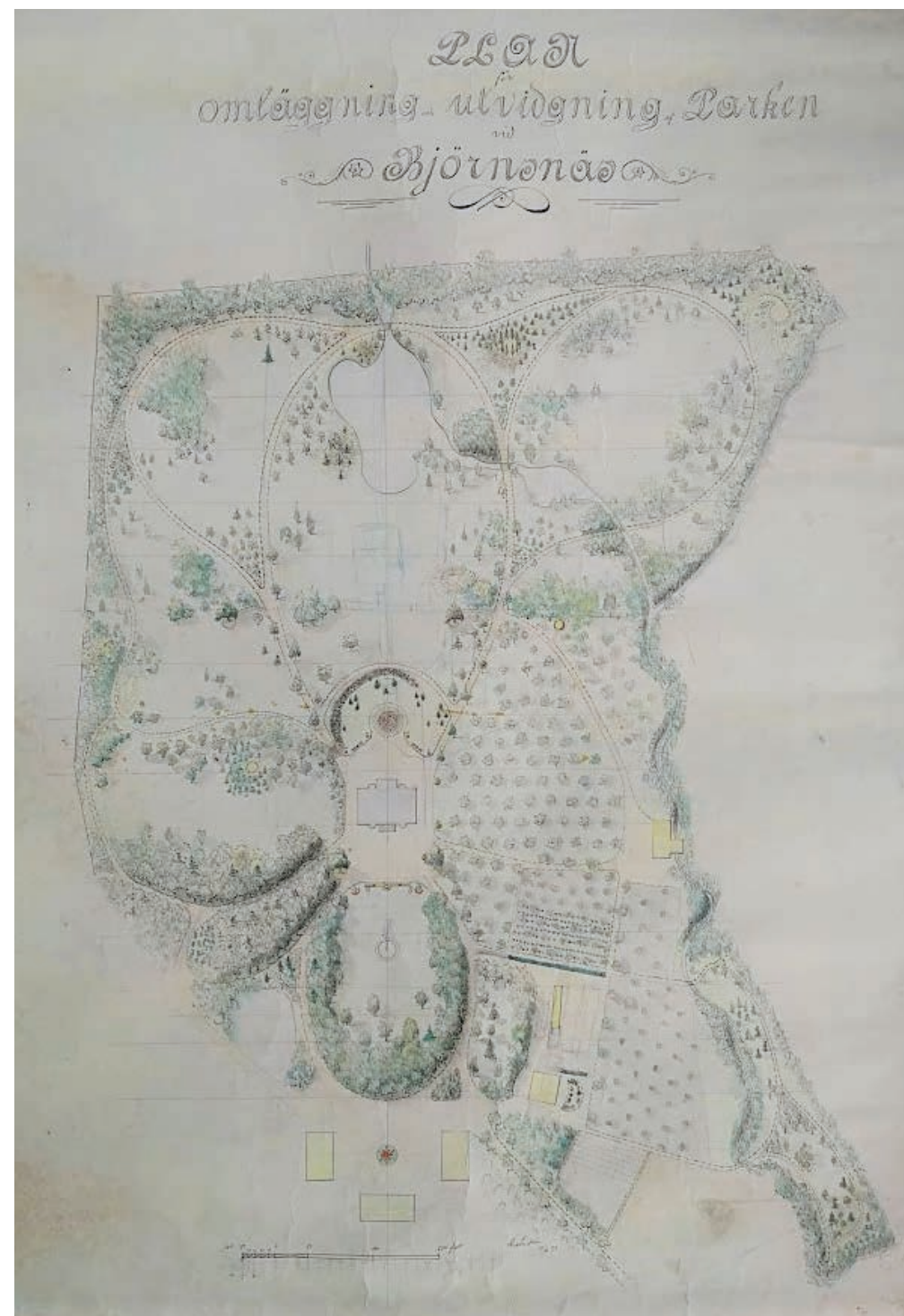
utanför Linköping, ha legat som förlaga (Cnattingius 1968). Detta kan tänkas stämma sett till den långsträckt spegeldammen i mittaxeln liksom de parallellt löpande lindalléerna som återfinns vid båda anläggningarna. Oavsett så flörtade den nya utformning av parken med sin symmetri, utdragna spegeldamm och långa perspektiv med idealen från barocken, om än i något förenklad form. Detta var den stil som Abelin själv menade var ursprunget till den svenska herrgårdsstilen (Abelin 1915).

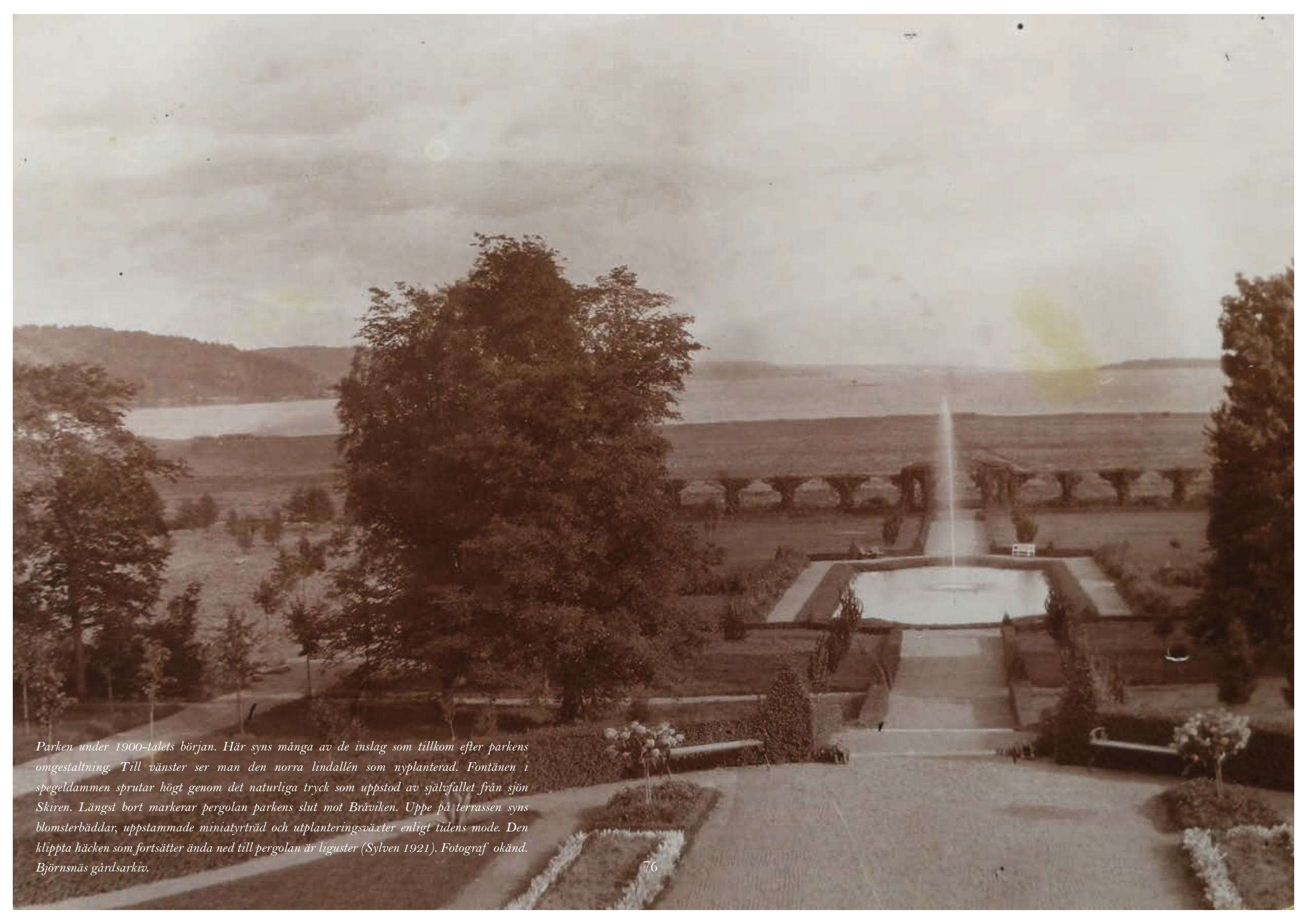
Ett nytt inslag som ses på den ekonomiska kartan är tennisbanan strax söder om alléerna. Denna var ett senare tillägg av Erik Trozelli som ska ha varit mycket road av att spela. Banan bestod av rött gruskross och försvann kring 60-talet, bland annat på grund av det omfattande underhåll den krävde (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

De prickade områdena som ses på kartan anges i teckenförklaringen som *Trädgård* och visar att mycket av ytorna kring Trädgårdsmästarvillan användes för nyttoodlingar. Trots skillnader i detaljeringsgrad så stämmer områdena för nyttoodlingarna väl överens med hur de illustreras i den tidigare inägeskartan från 1862. Nyttoodlingarna lär således ha varit en viktig del av gården under lång tid. I Björnsnäs gårdsarkiv återfinns bland annat beställningslistor från 1868-69 av fruktträd.

Under dessa år av stora förändringar var det återigen en trädgårdsmästare som skiljer sig från mängden - Karl Fredrik Fernström. Denne anställdes 1897 och var kvar i tjänst till 1910. Det kan tänkas att Fernström fick vara med och realisera en hel del av den nya anläggningen.

Till höger: Plan för omläggning och utvidgning af Parken vid Björnsnäs, Utformad av G. Lindén 1898, samma år som mangårdsbyggnaden stod färdig i sin nya skepnad. Denna plan samspelar mer med den tidigare utformningen från 1800-talet. På kartan har någon med blå penna skissat en central axel med vinkelrätt utlöpande gångar - jämför med hur den faktiska gestaltningen blev på nästkommande sida. Björnsnäs gårdsarkiv.

Parken under 1900-talets början. Här syns många av de inslag som tillkom efter parkens omgestaltning. Till vänster ser man den norra lindallén som nyplanterad. Fontänen i spegeldammen sprutar högt genom det naturliga tryck som uppstod av självfallet från sjön Skiren. Längst bort markerar pergolan parkens slut mot Bräviiken. Uppe på terrassen syns blomsterbäddar, uppstammade miniatyrträd och utplanteringsväxter enligt tidens mode. Den klippta häcken som fortsätter ända ned till pergolan är liguster (Sylvén 1921). Fotograf okänd. Björnsnäs gårdsarkiv.

Han uppges ha bott på gården tillsammans med sin fru och deras åtta barn, så det kan tänkas ha varit relativt trångt i den inte allt för stora trädgårdsmästarvillan (Riksarkivet 1896-1900; Riksarkivet 1906-1910).

Efter Fernström bytte två trädgårdsmästare snabbt av varandra fram till 1913, då trädgårdsmästare Johan August Jonsson anställdes och kom att arbeta på godset de nästkommande elva åren, fram till 1924. Under denna tid anges både trädgårdsdrängar och trädgårdselever ha stått trädgårdsmästaren till förfogande, men sällan fler än en under samma period (Riksarkivet 1910-1915; Riksarkivet 1915-1926).

Mellan 1932 och 1941 var ytterligare en trädgårdsmästare med längre tjänstgöring anställd vid Björnsnäs - Markus Teodor Andersson (Riksarkivet 1932-1941). Andersson ska ha varit mycket skicklig med nyttoodlingarna och höll hushållet med bland annat sparris odlade i speciella sparrissängar, persikor, meloner och vindruvor av en söt gammal herrgårdssort med tjockare skal. Förutom att försett gården med frukt och grönt ska han även ha ”torgat” inne på Nya torget i Norrköping (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

En liten inblick i parkens och självhushållningens roll ges i ett brev från Bride Trozelli till sin make Erik, daterat Björnsnäs den 2 maj 1940;

Här har varit den första varma vårdagen, visserligen stark blåst från sjön, men hemma hos oss lugnt och skönt. Jag har suttit uppe på balkongen och solat mig och hört barnens lek nere i sandhögen och så har jag vandrat i trädgården och tittat på träd och land. Det är nog en hel del fördärvat av den hårda vintern, jordgubbarna se ut att alldeles ha gått ut. Typiskt, i år blir väl ett år, när man om någonsin kommer att behöva trädgårdens produkter. Imorgon skall jag börja att gräva, Lars Magnus har lovat att hjälpa mig med sin nya spade.

(Bride Trozelli, 2 maj 1940. Björnsnäs gårdsarkiv)

År 1940 då brevet skrevs härjade andra världskriget, och Ryttmästare Erik var i tjänst i Skövde (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229). Lars Magnus som omnämns i brevet bor idag i den äldre herrgårdsbyggnaden tillsammans med sin fru Anita, och var 1940 blott 5 år gammal.

Strax efter andra världskrigets slut kom en Georg Grünwald att bli anställd som trädgårdsmästare på Björnsnäs efter att ha flytt från Riga. Där ska han ha arbetat som stadsträdgårdsmästare, men främst med teoretisk kunskap. Under hans år som trädgårdsmästare dog sakteligen de gamla vinplantorna, persikoträden och melonodlingen bort (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

Anläggningen började så småningom förenklas, vilket främst ska ha börjat ske under 50-talet (Anita och Lars Magnus 181229). Gångar lades igen, rabatter ersattes av gräs, vatteninlagen med undantag för en branddamm försvann och det skedde en allmän förenkling av vegetationen. Utöver ökade personalkostnader kan den förenkling som många anläggningar genomgick under mitten av 1900-talet diskuteras bero på att de tidigare påkostade anläggningarna och trädgårdskonsten överlag i mångt och mycket förlorade sin status under modernismen (Flinck 2013). Då trädgårdskonsten och landskapsarkitekturen i högsta grad är ett kulturuttryck (Dee 2012, Flinck 2013) kan förenklingen av parker vid gårdar som Björnsnäs med andra ord ses som att de anpassats efter samtida ideal och förutsättningar.

På nästa sida ses Lantmäteriets flygfoton till från 1959, 1974 och 1996-1998, vilka på ett överskådligt sätt visar hur parken successivt förenklades och minskade till storlek. Detta är inte något unikt för just Björnsnäs, förändrade förutsättningar och ideal bidrog till att många anläggningar kring landets herrgårdar genomgick denna process (Flinck 2013). 1959 ses parken fortfarande med vattenfylld spegeldamm och grusgångar, 1974 ses topografiska spår av dammen och enstaka bevarade

promenadvägar, och i slutet av seklet har del av parken blivit åkermark.

På nästkommande sida ses de tre kartor som använts som källor i arbetet för att studera hur parken lär ha sett ut under olika tider. Ett nutida ortofoto har inkluderats för att representera dagens anläggning. Dessa har lagts tillsammans för att på ett överskådligt sätt kunna jämföra hur gårdskärnan och parken utvecklats.

På nästkommande sida:

övre vänster: Lantmäteriet (1716) Geometrisk avmätning

nedre vänster: Björnsnäs gårdsarkiv (1862) Karta öfver inegorna till Säteri-egendomen Björnsnäs med derunder lydande hemman uti Kvillinge Socken, Bråbo Härad och Östergötland län

övre höger: Lantmäteriet (1966) Ekonomiska kartan (OBS! Kartlagt senast 1947)

nedre höger: Lantmäteriet (2018) ortofoto

Björnsnäs gårdscentrum besitter ett markhistoriskt värde sett ur fler aspekter. Bebyggelsestrukturen som ses idag med herrgård, bryggshus, arbetarbostäder och trädgårdsmästarvilla är intressant ur ett socialhistoriskt perspektiv och visar på en tid när flera sociala skikt levde tillsammans på gården och var beroende av varandra. Strukturen vittnar om en tid där många olika funktioner samlades i gårdskärnan och där människor och djur bidrog till en levande gårdsbild. Strukturen vittnar om en tid präglad av helt andra ekonomiska förutsättningar, både för arbetsgivaren och de arbetande, liksom en tidigare klasskillnad av stora proportioner.

I herrgårdarnas miniatyrsambällen finns en tydlig bebyggelsestruktur, där karaktärshyggningen i sin park utgör själva kärnan.

(Unnerbäck 2002, s. 64)

Och just ett miniatyrsamhälle är nog ett väl beskrivande ord för Björnsnäs, åtminstone historiskt sett när gårdens centrum var fyllt av en mängd funktioner.

Den mer sentida mangårdsbyggnaden är mer eller mindre oförändrad sedan den senaste ombyggnationen i slutet av 1800-talet. Kopplingen till Isak Gustaf Clason som arkitekt för ombyggnationen tillskriver herrgården ett arkitekturhistoriskt värde eftersom det är ett välbevarat exempel på hans verk.

Utöver den mer sentida herrgårdens koppling till en känd arkitekt innehar själva företeelsen av den ett markhistoriskt värde - den vittnar om en tid då jordbruket utvecklades och bidrog till en god ekonomi på

gårdarna vilket möjliggjorde att byggnader som den nya herrgården på Björnsnäs kunde uppföras.

Ytterligare ett inslag med markhistoriskt värde är fornlämningarna i Björnsnäs gårdcentrum, så som den fasta hällristningen vid Torshagsån. Den visar på att miljön har en lång kontinuitet som farled åtminstone sedan medeltiden, alternativt järnåldern (Riksantikvarieämbetet 1979a).

Resten av den tidigare allén längs vägen ned mot Torshagsån omfattas också av ett markhistoriskt värde då den vittnar om tidigare viktiga kopplingar mellan Björnsnäs och omgivande gårdar och andra målpunkter.

Parken i sin helhet kring den nyare herrgården kan tillskrivas ett arkitekturhistoriskt värde, framför allt kopplat till trädgårdspersonligheten Rudolf Abelin som anläggningens arkitekt. Det arkitekturhistoriska värdet kopplat till Abelin utgörs av ett allmänintresse sett till Abelins roll i svensk trädgårdshistoria. Även om många av inslagen i den anläggning han medverkade till att skapa är borta så bidrar den bevarande grundstrukturen till att berätta om dem stilgrepp han förespråkade.

Även kopplingen mellan parken och herrgårdsbyggnaden har ett visst arkitekturhistoriskt värde med allmänintresse sett till samarbetet mellan Isak Gustaf Clason och Rudolf Abelin, som ett exempel på en av dem anläggningar där de samarbetade.

De olika inslag i parken som bedömts besitta ett kulturhistoriskt värde beskrivs närmare under respektive delområde under rubriken *Parkrummen - nuläge, historik & kulturvärde*.

VÄSTRA PARKEN

NULÄGE

Västra parken utgör anläggningens framsida och är belägen mellan den nya och den gamla mangårdsbyggnaden. Staketet som sträckvis avgränsar parken mot omgivningen består av vitputsade pelare med mörkbrunt trästaket mellan. En svart järngrind markerar entrén till huvuduppfarten och parken.

Västra parken gränser i söder mot *Trädgårdsmästarvillan*, med ett mindre flerskiktat vegetationsbestånd som skiljer villan från parken. I sydost övergår parkdelen i *Frukträdgården* och i norr utgör den norra infartsvägen en gräns.

Karaktären är av en äldre parkmiljö, vilken nästan uteslutande utgörs av enskiktad vegetation bestående av ett blandat lövträdsbestånd av hög ålder. Artsammansättningen består främst av lind, ek, ask och lönn. En hemlockgran och några hassel bryter av. Mellanskiktet utgörs av ett fåtal buskar - ned mot Frukträdgården återfinns en forsythia som blommar i klart gult om våren. Det finns även en rad av chersminer i höjd med branddammen, vilka inte riktigt upplevs ha något sammanhang. Några individer ur trädbeståndet har dött och andra ser mindre pigga ut. På senare år har ett förnygringsarbete pågått där enstaka träd planterats längs med den norra uppfarten.

Fältskiktet utgörs av klippt gräs. I den norra delen av Västra parken är topografin böljande, medan den södra delen och området kring huvudinfarten västerifrån är plan.

Utmärkande element är den grusbelagda infartsvägen i centralaxeln mellan de båda herrgårdsbyggnaderna. Vid huvudbyggnaden övergår den i en stor grusplan. Vid detta möte välkomnar, alternativt vaktar, två lejonstatyer i marmor. Genom det historiska bildmaterialet har setts att dessa tidigare stått i den del av parken som i arbetet kallas *Monumentholmen*.

På var sida om den officiella västra infarten har två ovala perennbäddar under dem senaste åren anlagts, med bland annat revsuga 'Braunhertze', riddarsporre och kantnepeta 'Walkers Low'. På vår och försommar bidrar en lökplantering av påsklilja och tulpaner med vårblom. Vårlok har även planterats utmed kanten av grusplanen och längs norra infarten i mindre grupper.

Även den branddamm som ses på kartmaterial sedan 1862 finns intakt och utgör ett välkomnande vatteninslag vid parkens främre del. Här har gul svärdsilja etablerat sig så pass att den emellanåt behöver hållas tillbaka för att inte vattenytan ska växa igen. Ett antal björkar omger dammen, liksom salix.

I den västra parken återfinns även det kapell som flyttades till Björnsnäs från Kvillinge kyrka under 1920-talet (Bråbo hembygdsförening 1977). Vid kapellet finns planteringar med perenner och blommande buskar som hortensia och rhododendron.

HISTORIK

De historiska källorna behandlar inte parkens västra del och framsida i samma omfattning som parken ut mot Bråviken. En anledning kan vara att denna del inte förändrats i lika stor utsträckning. Genom kartmaterialet och fotografier har åtminstone kunnat utläsas att gångar och vägar gjorts om - uppfarten till herrgården gick ursprungligen som en oval mellan den gamla och nya mangården. Den raka infarten ses för första gången på fotografier från förra sekelskiftet.

Den klippta gräsmattan har en böjande form vilket lockar tankarna till den engelska landskapsparken. Fotografi taget av författaren under 2018.

I västra parken finns några hasselbestånd av större storlek. Även Hemlockgranen utmärker sig vid den norra infarten. Fotografi taget av författaren under 2018.

Genom fotografier på själva byggnaden ser vi i förgrunden en del vegetation, och de hittas även omnämnda i skriftliga källor: ”*Ovanligt stolta gamla lindar inramade gårdsplanen, några av dem med sina till marken nedhängande grenar bildande härliga, naturliga bersåer.*” (Sylvén 1921, s. 144). Dessa lindar står än idag, nästan hundra år senare, kring den halvcirkelformade gårdsplanen.

Det vita träkapell som står i denna del av parken byggdes ursprungligen 1788 som klockstapel till Kvillinge kyrka, som under denna tid saknade klocktorn. Efter att Philip Trozelli donerat medel till kyrkan som möjliggjorde uppförandet av ett nytt stentorn (Nisbeth 1971) fraktades den gamla klockstapeln till Björnsnäs 1927 (Bråbo hembygdsförening 1977). I Björnsnäs park har kapellet sedan sin invigning huserat både gudstjänster, dop och bröllop (Östgötabygd 1930; Anita & Lars Magnus Trozelli 20181229).

KULTURVÄRDEN

Västra parken besitter ett antal värden. Själva funktionen som entré och representationsanläggning till mangården med dess medvetna gestaltning har ett arkitekturhistoriskt värde. Framför allt den centrala huvudinfarten liksom trädbeståndet vittnar om en medveten gestaltning. Stenlejonen, om än inte på sin ursprungliga plats, har en lång historia i parken.

Branddammen fyller främst en estetisk funktion idag, men har nog snarare ett markhistoriskt värde sett till dess ursprungliga funktion. Kapellet har en stark lokallhistorisk anknytning, och vittnar om relationen som tidigare fanns mellan kyrkan och ägarfamiljen.

Västra parken och Björnsnäs corps de logis innan ombyggnationen 1898. Flera nyplanterade träd, vilket skulle kunna vara några av de lindar som idag tronar kring framsidans grusplan. Här fanns ännu inte den raka uppfarten, utan ytan mellan de båda mangårdsbyggnaderna bestod av en stor planterad oval. Privat fotografi tillgängligt genom Lotta Ehrenborg.

SÖDRA TERRASSEN

NULÄGE

Vid herrgårdens sydliga kortsida leder två stycken pardörrar ut till en uteplats av rött marktegel. Terrassen inramas åt söder av en rosabatt med den gula floribunda-rosen 'Friesia'. Därefter tar en frodig plantering vid med kantnepeta som kantväxt och blommande buskar som rhododendron, hortensia och rosor, liksom pioner. Nedanför planteringarna övergår den klippta gräsmattan i *Frukträdgården*.

Den här ytan upplevs som mer privat tack vare den mindre och mer intima skalan. Rabatterna bidrar till platsens karaktär, vilken rimmar bra med funktionen som en förlängning av bostaden i form av ett yttre rum.

Det är tydligt att uteplatsen utvecklats och förändrats över tid, med inslag från olika tider så som en putsad mur mot Västra parken och ett mer modernt vindskydd åt sjösidan, stenvägg i marktegel och markis.

Ovan till höger: Den vitputsade muren med ett krön av rött tegel. Den grusade slänten fångar upp höjdskillnaden och nedanför ligger planteringar. Fotografi taget av författaren 2018.

Till höger: Planteringarna sedda nedifrån. Här ses markisen som går att hissa ut som tak över uteplatsen. Fotografi taget av författaren 2018.

HISTORIK

Genom att jämföra platsen idag med fotografier tagna vid olika tidpunkter under 1900-talet ses att detta är en plats som återkommande anpassats utefter dem boendes behov.

Delar som ses ha förändrats är bland annat topografin som gått från terrasser i olika nivåer till att idag bestå av en stenlagd yta i sammanhängande nivå - höjdskillnaden fångas istället upp med en planterad slänt ned mot gräsytan.

Den vitputsade muren är ett mer sentida tillägg och verkar ha tillkommit samtidigt som det första garaget på byggnadens motsatta kortsida (ses på bilden ovan). I Björnsnäs gårdsarkiv finns en ritning från 1961 över denna garagetillbyggnad, liksom den till höjd och längd motsvarande muren på södra sidan. Det är tydligt att symmetri var något som eftersträvades. Senare kom garaget att byggas om, och troligen var det vid ungefär samma tidpunkt som muren gjordes om genom att murkrönet sänktes. I och med denna förändring försvann tillbyggnadernas symmetriska utseendet.

Utöver topografin vittnar fotografier om att platsen varit föränderlig sett till både inslag av växter och mer fasta strukturer. Under slutet av 1900-talet tillkom två pardörrar som numera möjliggör passage ut direkt till uteplatsen från herrgården.

KULTURVÄRDEN

Utifrån platsens föränderlighet är det svårt att tillskriva något kulturhistoriskt värde. Det som varit konstant under åtminstone andra halvan av 1900-talet är funktionen som en rekreativ samlingsplats. Muren utgör en form av årsring, som förändrats ytterligare sedan den tillkom.

På fotografiet ovan ses hur platsen var terrasserad och att man ordnat en vindskyddad uteplats på det nedre partiet. Muren var betydligt högre och en grönmålad dörr ledde från den grusade entréplanen till det mer privata uterummet. Där fönstret längst till vänster är på fotografiet är idag en av pardörrarna som leder ut till uteplatsen. Privat fotografi, tillgängligt tack vare Lotta Ehrenborg, född Trozelli.

Fotografi, troligen från slutet av 1960-talet, där symmetriska tillbyggnaderna i form av garage och mur. Privat fotografi tillgängligt genom Lotta Ehrenborg.

FRUKTTRÄDGÅRDEN

NULÄGE

Fruktträdgården har en öppen karaktär med ett flertal gamla fruktträd, glest placerade i en yta av klippt gräs. Ner mot det gamla *Brygghuset* övergår den öppna ytan till ett tätare bestånd med slutet krontak bestående av relativt unga exemplar av lindar och plommonträd planterade i tydliga rader utan mellanskikt - denna övergång har bedömts markera Fruktträdgårdens södra gräns.

Fruktträdgården karaktäriseras av växtmaterialet som utgör resterna av dem gamla fruktodlingarna mellan Trädgårdsmästarvillan, Brygghuset och den mer sentida herrgården. Trädens habitus visar på en lång tradition av beskärning, vilket bidrar till det upplevda tidsdjupet. Den mycket glesa placeringen av träden idag jämfört mot äldre flygfoton

vittnar om att det varit fler träd planterade.

Här är det de tuktade fruktträden som är utmärkande. Ett särskilt stort biggaråträd behövde dessvärre tas ned för en tid sedan. Fruktträden utgör ett estetiskt inslag i parken med sin vårblooming i vitt och rosa med stort prydnadsvärde. Även under somrarna bidrar deras paraplyliknande kronor över de klippta gräsytorerna med intresse och lockar till vistelse.

HISTORIK

Fruktträdgård vid Björnsnäs anlades strategiskt mellan mangården och Trädgårdsmästarvillan. På både äldre flygfotografier och kartmaterial kan ses att det fanns anlagda promenadstigar även genom denna del av parken. Något som det äldre materialet ytterligare visar på är att hela ytan mellan mangården och Brygghuset utgjorde en större sammanhängande yta med fruktodling jämfört med idag. Den tätare vegetationen ned mot

*En panoramabild över Fruktträdgården under våren.
Fotografi av författaren 2018.*

Flygfoto från 1935. På den högra sidan av mangårdsbyggnaden ses fruktträdgården och utbredningen av nyttoodlingarna kring Trädgårdsmästarvilla. Fotograf okänd, Björnsnäs gårdsarkiv.

Brygghuset skiljer sig dock så pass i karaktär att den idag upplevs tillhöra vegetationen längs Torshagsån mer än Frukträdgården.

Någon gång kring 1900-talets mitt anlades en tennisbana precis söder om lindallén. Banan med rött gruskross försvann redan under 60-talet, bland annat på grund av det omfattande underhåll den krävde (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

KULTURVÄRDEN

Kulturvärdet i denna del av parken utgörs av fruktträden - både till sorter och habitus. De har ett markhistoriskt värde eftersom de utgör ett pedagogiskt inslag som berättar om gårdslivets självhushållning liksom om trädgårdskonsten i form av den beskärningsteknik som användes och kunskapen hos trädgårdsmästarna som uppbyggnadsbeskar träden och sedan höll dem tuktade.

Erik Trozelli demonstrerar en bössa på huvudentréns trapp, troligen 1940-tal. I bakgrunden syns Frukträdgården, där det ser ut att finnas fler fruktträd än idag. En grusad promenadstig ses leda ned mot Brygghuset. Privat fotografi tillgängligt tack vare Lotta Ehrenborg.

BRYGGHUSET OCH TORSHAGSÅN

NULÄGE

Den mer vildvuxna delen av det som historiskt utgjort del av Fruktträdgården identifieras idag mer som en miljö med egen karaktär. Här ligger *Brygghuset* - en gul träbyggnad i två våningar som vilar på en kallmurad stengrund, och i direkt anslutning finns *Torshagsån* som utgör parkens södra gräns.

I Brygghuset finns spår av gamla tiders verksamhet i form av ett stort gjutet kar där vattnet från ån kunde värmas upp. I betonggolvet finns golvbrunnar för att leda bort vatten och på järnkaminerna står ännu dåtidens strykjärn som lär ha hettats upp mot den varma metallen.

Den gulmålade träfasaden består av liggande panelribbor. Fönstren med vit karm och spröjs liksom pardörrarna omges av grönt foder med snickarglädje. Det gamla blåglaslet har på enstaka ställen ersatts av träskivor, förmodligen när rutorna gått sönder.

Ovanvåningen är en så kallad torkvind - de liggande träribborna kan från insidan vinklas upp för att släppa in genomströmmande luft så att tvätten kunde torka. Där inne hänger fortfarande linor spända mellan väggarna. Runt Brygghuset och precis intill fasaden har det växt upp en del sly som börjar bli träd.

Trädbeståndet mellan Brygghuset och den öppna delen av Fruktträdgården består främst av lind och gula plommonträd. De raka trädraderna och hur tätt träden planterats förklaras av Lars Magnus Trozelli (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229). Han berättar att träden planterades för att fungera som trädreserv för gården. Skötseln av träden uteblev dock, och med tiden har de bildat ett tätt, igenvuxet bestånd.

Att planteringen något oplanerat lämnats att växa fritt har bidragit till en stark kontrast mellan Fruktträdgårdens öppenhet och ljus och den

*Parken längs med Torshagsån i bäddas ut i vackert ljus och färgspel under hösten.
Fotografi av författaren 2018.*

*Brygghuset är en detaljrik byggnad uppförd i trä. Ovanvåningen består av öppningsbara träribbor för att möjliggöra torkning av tvätt, torklinorna finns kvar.
Fotografi av författaren 2018.*

lummiga lövsal som trädbeståndet ned mot Brygghuset bildar. Denna kontrast bidrar till upplevelsevärde vid en promenad genom parken.

Från Brygghuset fortsätter skogsbeståndet längs med ån och vegetationen utgörs generellt av ett vildare och något yngre bestånd. Här har en promenadstig skapats genom kreativ skötsel där en åkergräsklippare används för att hålla ner vegetationen av främst kirskål som annars utgör ett dominerande fältskikt. Här finns värden under alla årstider - höstens slående färgspel och prasslande löv under promenaden liksom sommarens frodiga grönska som ger området kring ån en nästan trolsk karaktär. Speciellt under vintermånaderna kan här ses spår av diverse vilt - älgen som vadat genom ån, räven som försiktigt tassat över den smältande isen och klövspår av alla dess storlekar i snön.

Den porlande ån är en viktig bidragande faktor till parkdelens karaktär. Förutom ett vackert blickfång bidrar den med sitt porlande ljud. Solen som lyser över dem öppna fälten utanför parken på andra sidan ån bidrar med ett vackert ljusspel, dels genom blänk i vattenytan liksom genom att leta sig in mellan det relativt täta lövverket.

Längre österut övergår trädbeståndet i den parkdel som kallas *Japan*. Här förändras karaktären genom att vegetationen övergår i ett mognare trädbestånd med relativt lite mellanskikt.

HISTORIK

Den första dokumentationen av Brygghuset är i kartmaterial från 1862 (Björnsnäs gårdsarkiv 1862).

Brygghus användes traditionellt för olika ändamål som krävde ett betonggolv som kunde blötas ned - bland annat som tvättstuga men även för brygning och bränning, slakt och bakning. Att förlägga dessa sysslor till separata byggnader i stället för som tidigare i köket blev vanligt under 1700- och 1800-talet. Dessa förlades vanligen en bit ifrån övrig bebyggelse

utifrån den brandrisk sysslorna innebar. Exempelvis värmdes vattnet upp genom eldning, varför det var fördelaktigt att förlägga byggnaden i anslutning till vatten (Stockholm länsmuseum 2021).

Precis som beskrivits under Frukträdgården har ytan mellan Brygghuset och mangården varit betydligt öppnare än idag, planterad med fruktträd. Det har även funnits grusade promenadstigar.

KULTURVÄRDEN

Brygghuset berättar om hur människorna på gården tidigare levtt och har ett markhistoriskt värde. I övrigt har denna del av parken inga bevarade eller utmärkande element kopplade till platsens eller samhällets historia.

JAPAN

NULÄGE

Genom att följa Torshagsån från Brygghuset ned mot Bråviken nås parkens sydöstra del som idag kallas *Japan*. Denna del av parken skulle även kunna kallas bokskog, då den har en tydlig karaktär av pelarsal med träd av just främst bok. Andra centrala trädarter i beståndet är ek och al.

Pelarsalskänslan uppstår i och med avsaknaden av mellanskiktsvegetation, med undantag från en del boksly i utkanten. I fältskiktet sprider vitsippa frodigt ut sig som en vit matta om våren.

Relativt central i parkrummet utmärker sig topografin - här kan än idag tydligt urskiljas vad som en gång utgjorde en damm med en holme i mitten. Ovanpå holmen rymdes tidigare en tepaviljong.

Det är nästan svårt att föreställa sig sådana vattenmassor här som kan ses på äldre fotografier. Torshagsån en bit bort har idag en betydligt lägre ytnivå än det som tidigare utgjorde dammens botten. Samtidigt kan den rika förekomsten av al, liksom vetskapen om att Bråviken hålls på stång av en invallning, indikera att marken varit betydligt blötare förr.

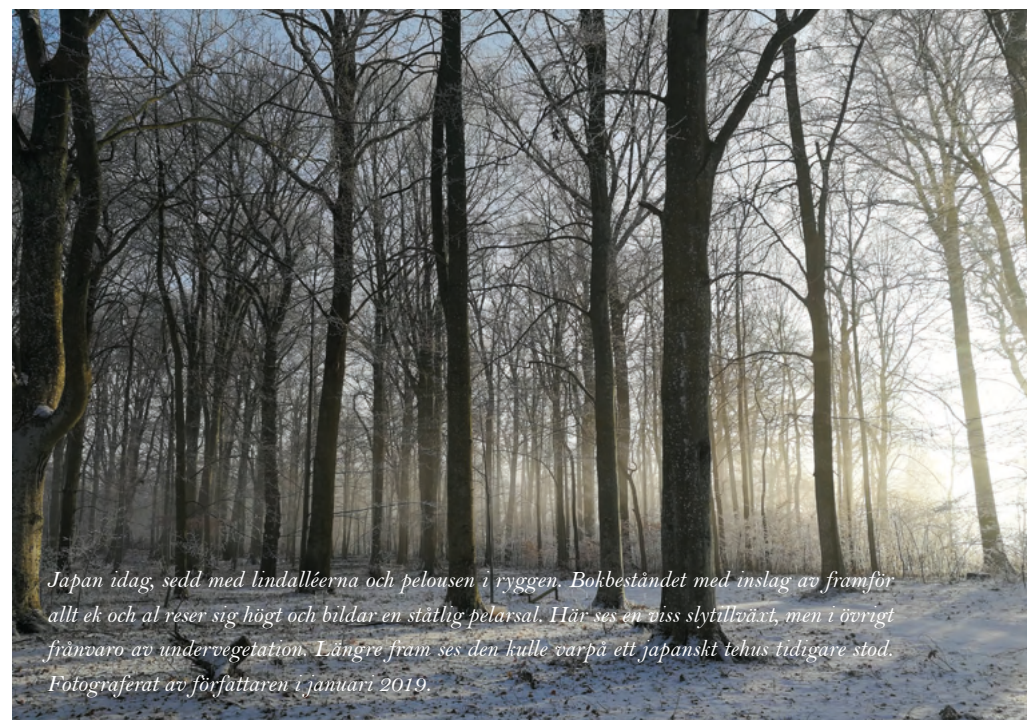
Japan ansluter i norr till *Parken åt Bråviken*, inramad av två dubbla lindalléer.

HISTORIK

Det japaninspirerade tehus som 1913 uppfördes i denna del av parken lär ha varit ett av de populärare inslagen när det begav sig. Den byggdes på en holme omgärdad av en näckrosbevuxen och överskuggad damm (Malmberg 1923). Samma år som tehuset uppfördes kan i en brevväxling mellan två av Philip och Ninni Trozellis barn (Erik och Beth) läsas: “*Så förtjusande ni måste ha haft det härom kvällen i japanska tehuset. Jag önskar att jag*

Pelarsalens krontak. Fotografi av författaren augusti 2018.

Japan idag, sedd med lindalléerna och pelousen i ryggen. Bokbeståndet med inslag av framför allt ek och al reser sig högt och bildar en ståtlig pelarsal. Här ses en viss slytillväxt, men i övrigt frånvaro av undervegetation. Längre fram ses den kulle varpå ett japanskt tehus tidigare stod. Fotograferat av författaren i januari 2019.

varit hemma? ". Brevet är skrivet av Erik och daterat 2 september 1913, då Erik var kring 18 år och studerade i Stockholm (Björnsnäs gårdsarkiv).

Björnsnäs japanska tehus omnämns även i *Något om Bråviken*, av Birger Mörner (1915) som en del av Svenska Turistföreningens årsskrift. Där beskriver Mörner;

/.../i ett hörn av den vidsträckta, ännu ganska unga parken ligger bakom skyddande kulisser ett näpet litet stycke japanesiskt landskap, där tehuset speglar sig i näckrosdammen, och du kan låta tankarna löpa fritt långt bort över hav och land mot körsbärsblom och purpurbövdade silvertranor.

(Mörner 1915, s.166)

Vegetationen runtomkring dammen ser genom fotografier ut att ha varit mycket ung och relativt vild.

En växtförteckning - enligt källan ej fullständig - i *Lustgården* 1921 anger att det i den japanska parkdelen ska ha funnits både röda och vita näckrosor, kranssvalting, randgräs, mannagräs, ledgräs, springkorn, gul svärdsilja, strandklo, äkta förgätmigej, skogssäv, grenigelknopp, strutbräken och bredkaveldun (Sylvén 1921). 1921 beskrevs den nu mer utvecklade vegetationen såhär;

Vid dammen hade så gott som uteslutande inhemska sump- och vattenväxter kommit till användning. Resultatet var det bästa tänkbara! På vattnet summo vita

Den japanska teaviljongen omgärdad av en näckrosdam. En teori är att detta skulle kunna vara den gamla ruddammen. Små lyktor, möjligen av rispapper, är upphängda utmed taket. På detta foto ses även lite av kantzonväxterna som beskrevs av Sylvén (1921) i Lustgården. Fotografi troligen från tidigt 1920-tal, Alnberg & Preinitz, i Malmberg (1923).

och röda näckrosor, och stränderna voro kantade med delvis ut i vattnet gående arter, planterade gruppvis eller blandade om varandra.

(Sylven 1921, s.143)

Gällande dammen som det ”japanesiska landskapet” skapades kring, har teorin tidigare i arbetet presenterats att det kan ha handlat om gårdens gamla ruddamm. Området anges även ha varit ett gammalt alkärr (Sylven 1921). Dammen ska ha varit vattenfylld till fram på 50-talet, och även tehuset försvann någon gång inte långt efter (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

KULTURVÄRDEN

Topografin har definitivt ett värde som berättare av platsens tidigare gestaltning och användning. Att den möjligen pekar ut platsen för ruddammen innebär ett markhistoriskt värde, medan kopplingen till hur miljön tidigare var gestaltad snarare utgör ett arkitekturhistoriskt värde.

Av vegetationen är det träden som klarat sig över tid. Möjligen hade en del av de mer fuktkrävande och lättförlidade perennerna kunnat överleva om vattennivån inte hade sänkts i den utsträckning som skett, vilket lämnat marken betydligt torrare idag än förr.

Utblick mot Kolmårdsbranten sett inifrån den japanska tepaviljongen. Japanska ljuslyktan från takkanten, växter planterade i vita trälådor och teservisen iordningsställd. Ärtal och fotograf okänt. Björnsnäs gårdsarkiv.

Fotografi daterat mars 1947. De två små flickorna är Lotta (Charlotte) och Line (Caroline) Trozelli. Vegetationen ser ut att vara äldre och glesare, och vattennivån är lägre jämfört med tidigare fotografier. Själva tepaviljongen ser ut att ha förenklats något jämfört med vissa fotografier, bland annat med borttagande av väggar. Privat fotografi, tillgängligt tack vare Lotta Ehrenborg (en av barnen i fotot).

PARKEN ÅT BRÅVIKEN

NULÄGE

Från herrgårdens östra långsida leder en glasad pardörr ut till parken åt Bråviken. Marken närmast byggnaden är terrasserad, och den övre terrassen omgärdas av en lågt klippt ligusterhäck. Här återfinns två rektangulära planteringsbäddar med gamla plantor av buxbom som klippt kantväxt med röda klasblommiga rosor planterade innanför.

Generellt innehåller terrassen mycket blomsterprakt under växtsäsongen i form av rosor, perenner och utplanteringsväxter. Kring en prydd stenbrunn på terrassens norra del är fler floribundarosor *'Friesia'* planterade. Längs terrassens övre krön på samma sida löper en rabatt av kantnepeta *'Walkers Low'*, och mellan denna och häcken av liguster har en

halvcirkelformad rabatt med rosor tillskapats.

På den norra sidan av terrassen finns en brunn i sten och på den södra sidan finns en låg damm i samma material. Denna är idag planterad med perenner så som olika sorters funkia.

En stentrappa leder ned mot nästa terrass, med betydligt mer odefinierade gränser, och därefter leder ytterligare några trappsteg ned till en stor gräsyta som sträcker sig till parkens yttre gräns åt Bråviken - parkens *pelouse* om man så vill. Framför krönet av den överste trappan står idag en exedra i sten, vilken har en tvilling i parken vid Adelsnäs, ett gods i Östergötland som också har en stark anknytning till både Rudolf Abelin och Isak Gustaf Clason (Fredriksson 2000, muntligt Johan Adelswärd, 190204).

I ytan av klippt gräs finns några enstaka buskar ned mot parkens

Övre terrassen inramad av ligusterhäck. Ytan närmast byggnaden är grusbelagd. Buxbomsparterrererna ses redan på bildmaterial från förra sekelskiftet. Innanför buxbomsramen är röda rosor planterade. Här ses en plantering i det som tidigare var en liten damm, liksom marmorbänken (exedran) placerad framför trappen som leder ned till en större gräsyta. Fotografi av författaren 2018.

Bakom exedran leder en trappa i två nivåer ned till en öppen gräsyta. Här ses hur denna del av parken förenklats jämfört med den anläggning som äldre bildmaterial vittnar om. Fotografi av författaren 2022.

östra slut, och allt inramas av två dubbla alléer av lind. Dessa lindalléer ses kring förra sekelskiftet som relativt nyplanterade träd, vilket ger dem en ålder på minst 120 år. Det finns inga tecken på att de ska ha hållits tuktade, om än lättare beskärning kan ha förekommit. Alléträden har den för parklinden karaktäristiska knotigheten. Avståndet mellan träden i de dubbla lindalléerna är cirka 6,5 m mellan sig inom raden och 6,5 m mellan raderna.

Under den södra lindallén som löper från mansgårdsbyggnaden

ned mot Bråviken sprider under våren ett hav av Blåstjärna ut sig. Under den norra allén utgörs fältskiktet under våren istället av en gul matta av vårlök blandad med svalört.

På det hela taget utgör denna del av parken ett väl definierat parkrum med en klar utblick mot Bråviken och det omgivande landskapet.

Under de senaste åren har terrassens norra slänt gjorts iordning med terrasserade odlingsbäddar för grönsaksodling. Nedanför dessa odlingar har en paviljong uppförts som nyttjas som hundrastgård för

Den norra allén idag. Träden har klarat sig olika bra och att vissa inte kunnat utvecklas väl visar sig i deras förkrympta och knotiga habitus. Till höger ses den öppna gräsytan mellan alléerna. Fotografii taget av författaren 2018.

familjens hundar.

I gränslandet mellan den södra alléen och Japan finns en milsten av röd kalksten som markerar 1/4 mil. Platsen för fornlämningen ska dock inte vara den ursprungliga (Riksantikvarieämbetet 1979c).

HISTORIK

Det finns gott om material i form av kartor och ritningar liksom fotografier och skriftliga källor som dokumenterat utvecklingen av parken åt Bråviken. I samband med att godsets nya corps de logis började uppföras 1848 skapades en park mot Bråviken som fick mjukt rundade men symmetriska promenadstråk runt större partier av trädplanteringar.

Kring sekelskiftet 1800-1900, efter att mangårdsbyggnaden genomgått sin ombyggnation, påbörjades även en omvandling av parkanläggningen. Terrasseringen av den sluttande parken ned mot Bråviken påbörjades direkt efter herrgårdens färdigställande.

Den övre terrassen ses inramad av en klippt häck sedan åtminstone 1899, precis som idag. Grusgången som tidigare gick i mangårdens mittaxel pryddes på ömse sidor av blomsterbäddar. När brunnen och den motsvarande dammen i sten som ses i parken idag tillkom har inte kunnat fastställas, men de återfinns på ett flertal fotografier, troligen tagna någon gång under 1930-talet. Då var den lilla stendammen vattenfylld och i dess mitt fanns en hög stenpelare. Pelaren ska ha fallit och skadats på grund av att den var dåligt fäst och återställdes aldrig (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

1901 tillkom den stora spegeldammen i herrgårdens mittaxel - det tidigare trädbeståndet försvann i och med detta och istället öppnades siktlinjen ut mot Bråviken och Kolmårdslandskapet upp. I linje med dammen gick en grusad mittgång, och i parkens bortesta gräns anlades 1904 en pergola (Malmberg 1923). Den grusbelagda promenadstigen var

Fotografi över parken åt Bråviken daterat "1895". Gångarna överensstämmer väl med kartan från 1862. Öppna gräspartier kontrasterar mot trädplanteringar. Herrgården var under ännu i sitt ursprungliga utförande. Fotograf okänd. Björnsnäs gårdsarkiv.

Utblick mot Bråviken, 1899. Övre terrassen med tapetgrupper enligt tidens mode (Nolin 1999). Parkens utbredning var densamma och gångstråken rundat. Trappan mellan terrasseringarna hade tillkommit. Fotograf Carl Nilsson. Björnsnäs gårdsarkiv.

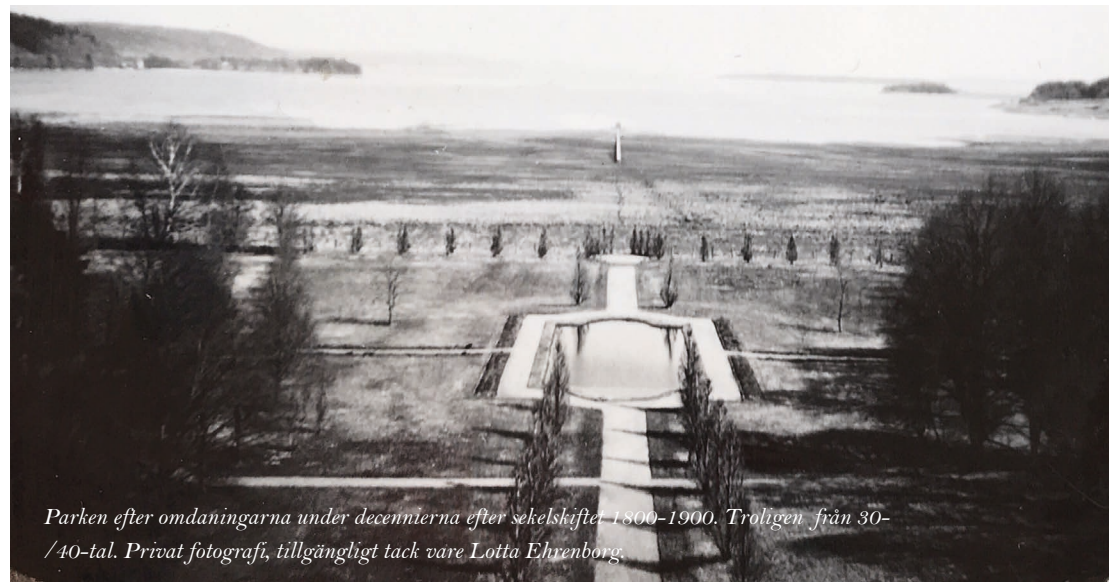
kantad av klippt liguster (Sylvén 1921).

Någon närmare beskrivning av pergolan har inte återfunnits i dem skriftliga källorna, däremot hittades ett fotografi liksom en ritning i Björnsnäs gårdsarkiv. Vid en närmare syning av fotot tycks stommen ha bestått av en relativt enkel konstruktion med en mer detaljerad mittdel. Den kupolformade mitten markerar mittaxeln från herrgårdsbyggnaden ut mot Bråviken. Av allt att döma var pergolan klädd i en vedartad klätterväxt, då den annars borde haft svårt att hinna täcka konstruktionen. Möjligen skulle det kunna röra sig om vildvin, en vanlig klätterväxt vid herrgårdar under början av 1900-talet. Den kallades förr även för jungfruvin (Ilminge 2002). På fotografiet tycks vildvinets karaktäristiska växtsätt och femflikiga blad kännas igen. Den är snabbväxande och fungerar bra att plantera i lerjord vilket Björnsnäs marker till största del består av.

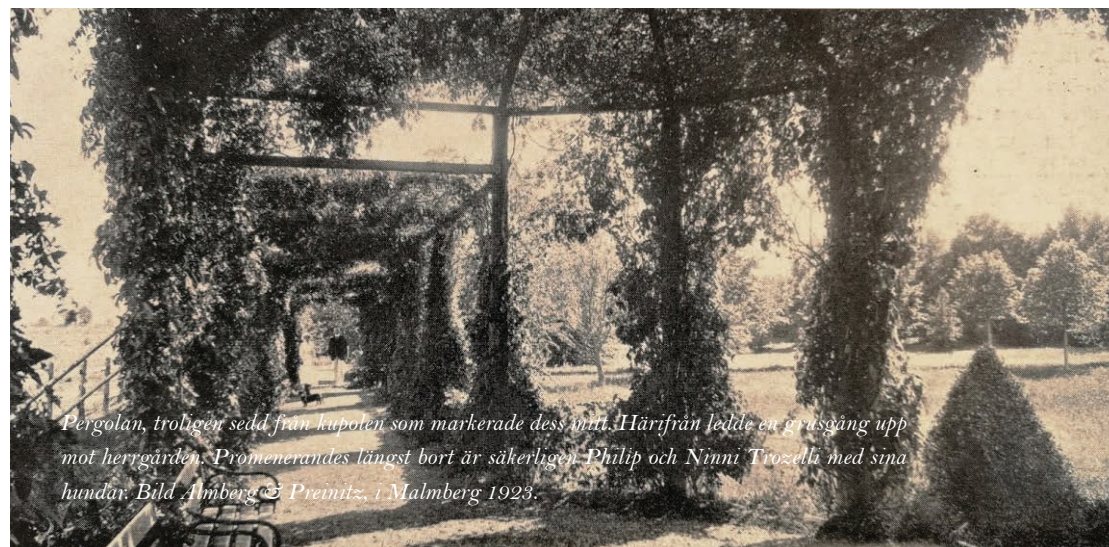
Andra vedartade klätterväxter som var vanliga i början av seklet var olika typer av klematis (ej förädlade sorter), kaprifol, vildkaprifol och klätterrosor. Även pipranka blev vanlig, men först efter 1920-talet (Ilminge 2002). Av dessa skulle eventuellt kaprifol kunna vara en alternativ gissning, även den fungerar väl i lerjord. Pergolan anges ha försvunnit någon gång innan 1930 (Östgötabygd 1930).

Ytterligare ett inslag som fanns i denna del av parken är Grenadjärtorpet, vilket låg i gränsen mot *Japan*. I torpet samlades lokala föremål till inredningen. Källorna går isär kring soldattorpets ålder och ursprung - enligt en källa ska det ha byggts 1916 på ett så historiskt korrekt sätt som möjligt efter de mått som en gång i tiden hade bestämts av Karl XI, med torvtak, timrade knutar och blyinfattade fönster (Malmberg 1923).

En annan källa menar att det var ett äldre soldattorp som flyttats till parken;

Parken efter omdaningarna under decennierna efter sekelskiftet 1800-1900. Troligen från 30-/40-tal. Privat fotografi, tillgängligt tack vare Lotta Ehrenborg.

Pergolan, troligen sedd från kupolen som markerade dess mitt. Härifrån ledde en gråsgång upp mot herrgården. Promenerandes längst bort är säkerligen Philip och Ninni Trozella med sina hundar. Bild Amberg & Premitz, i Malmberg 1923.

Överst: "Skiss å pergola i Björnsnäs park". Björnsnäs gårdsarkiv.

Utblick från pergolans mitt upp mot herrgården. Krattad grusgång kantad av ligusterhäck och med någon form av pelarväxande lignoser paraderande längs med. Fontänen med självtryck. Lindarna i norra och södra allén ses här som unga träd. Idag slutar parken ungefär vid fontänens mitt. Björnsnäs gårdsarkiv.

Inbäddat i parkskogen skymtade åt ena sidan ett inflyttat gammalt soldattorp, ett fornminnesmuseum i smått /.../. Den gamla stugan med torvtak och gammaldags prydnadsväxter kring knutarna var lyckligt inpassad i omgivningen.

(Sylvén 1921, s. 143)

På fotografier från 1900-talets mitt ses att den omgivande vegetationen utgjordes av en hel del björk, medan beståndet idag främst består av bok, ek och al. Björk, liksom andra pionjärarter, har svårt att föryngra sig i slutna skogsbestånd då de är ljuskrävande som unga plantor. Att det funnits mer björk tidigare indikerar att denna del av parken varit mer öppen och ljus (Lennartsson 2013). Soldattorpet donerades senare av Lars Magnus och Anita Trozelli till Åby hembygdsförening (Anita & Lars Magnus Trozelli 181229).

KULTURVÄRDEN

Trots att mycket av det som tidigare fyllde parken åt Bråviken försvunnit besitter den ändå arkitekturhistoriska värden sett till både växtmaterial bestående av dem dubbla lindalléerna, buxbomsparterren och ligusterhäcken, liksom av fasta inredningselement så som trapporna, exedran, dammen och brunnen. Grundstrukturen med den öppna sikten ut mot Bråviken som bjuder in den omgivande landskapet som del av gestaltningen är en viktig rest av Abelins sätt att formge anläggningar. Även topografin i form av terrasseringarna utgör en del av det arkitekturhistoriska värdet som en del av en medveten gestaltning med paradanläggning närmast herrgården.

Fotografi av Grenadjärtorpet, daterad april 1947. Dem två små flickorna är Lotta (Charlotte) och Line (Caroline) Trozelli. Privat fotografi, tillgängligt tack vare Lotta Ehrenborg, född Trozelli.

NORRA PARKEN OCH MONUMENTHOLMEN

NULÄGE

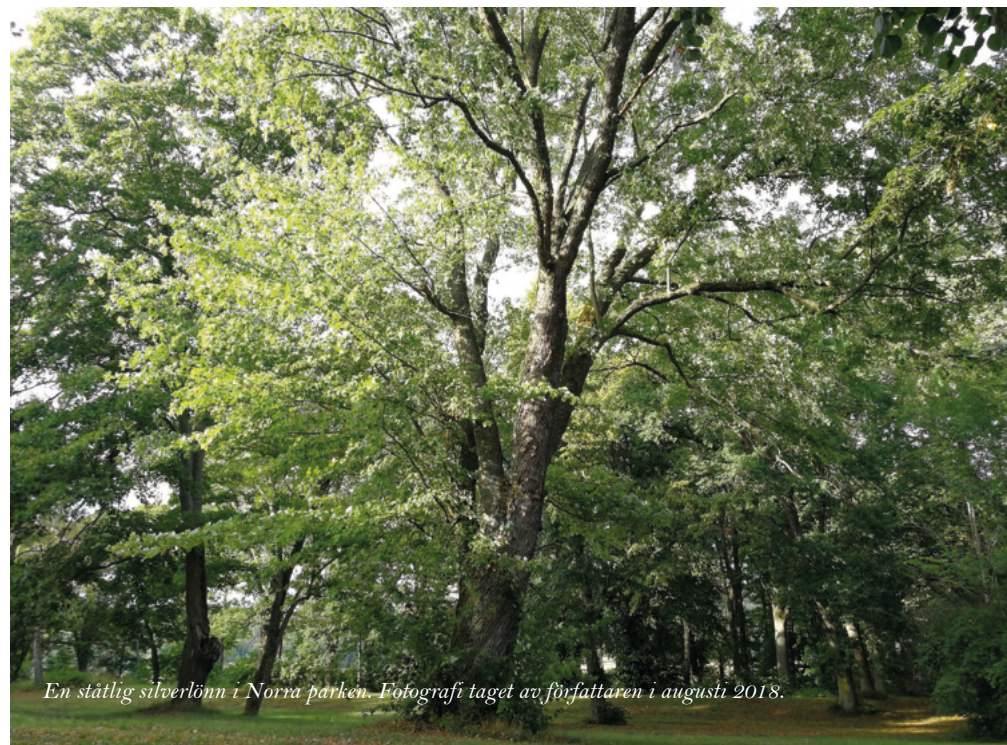
Efter den norra allén tar *Norra parken* vid och sträcker sig fram till odlingsmarken som markerar parkens norra gräns. Denna parkdel består av både öppnare ytor och tätare vegetation. Ytan närmast lindallén och upp till den norra infartsvägen är mer öppen med stora solitärträd vars kronor haft plats att breda ut sig. Fältskiktet består av klippt gräs, förutom ett stråk som utgör en lågpunkt och där marken är betydligt fuktigare. Istället för gräs växer här ett frodigare fältskikt. Några utmärkande träd i beståndet är en stor silverlönns liksom en större respektive en mindre avenbok.

Mellan den mer öppna delen och odlingslandskapet som markerar parkens gräns finns istället en tätare vegetation. Karaktärsarter utgörs bland annat av ek, lönn och ask. Här klipps gångar under somrarna precis som i den södra motsvarigheten. Detta möjliggör promenader i den ganska vilda undervegetationen. På sina ställen där undervegetationen är låg, gör en pelarsalskänsla likt den i *Japan* sig känd.

I skogspartiet generellt, men främst i utkanten mot odlingslandskapet i norr, ligger en del död ved. På dessa solbelysta ställen utgörs fältskiktet främst av gräsarter, till skillnad från kirskalet i dem mer skuggiga delarna.

Precis invid den norra infarten står ett minnesmonument av general Abelin, Rudolf Abelins och Ninni Trozellis pappa. Minnesstenen och hur den kom att resas i parken beskrivs mer under den följande historikdelen.

Parkdelens nordöstra hörn utmärker sig med att bland annat avvika topografi med form av en kulle med platt topp - en holme om man så vill. Uppe på platån växer fyra stycken högvuxna, flertoppiga thujor

En ståtlig silverlönns i Norra parken. Fotografi taget av författaren i augusti 2018.

Utblick mot norra allén och terrasserna. Delar av parkområdet är betydligt fuktigare vilket har resulterat i en avvikande fältvegetation. Fotografi taget av författaren i augusti 2018.

som sticker ut i det övriga trädbeståndet av främst lövträd. Krossade stenrester återfinns bland det uppvuxna slyet vid holmens slänt. Detta är resterna av den monumentholme varpå General Abelins monumentsten ursprungligen stod, liksom exedran och de två lejonerna i italiensk sten.

Platsen är idag svår att nå på grund av all omkringväxande sly, men när den väl upptäckts är det inte alltför svårt att urskilja att det varit en plats av vikt. De överväxta thujorna som tydligast markerar platsen gör sig enklast tillkänna under vinterhalvåret när de inte döljs av den resterande grönskan. Stenkrosset och rester av en stenkonstruktion är troligen resterna av en trappa. Förutom barrväxterna hittades under sommaren 2019 någon form av iris i närheten av stenkrosset, den blommande inte vid tillfället.

HISTORIK

Holmen tillkom troligen i samband med uppförandet av minnesmonumentet över general Abelin 1911. Det lär ha varit Ninni Trozelli som lät uppföra minnesstenen efter sin far. Familjen Abelin hade som tidigare nämnt hyrt mangårdsbyggnaden vid Björnsnäs under en längre period i slutet av 1800-talet. Minnesstenen, i form av en obelisk, är utförd i granit och har generalens porträttmedaljong infälld, utförd av A. Lindberg i brons (Malmberg 1923). Holmen varpå minnesstenen uppfördes var oval med en utbredning om 20 x 10 m (Riksantikvarieämbetet 1979b).

På fotografier från tiden kring monumentholmens tillkomst visas vegetationen som i princip nyplanterad. Platsen har således varit betydligt ljusare och öppen jämfört med idag. Platsen omgärdades tidigare av en damm, och en trappa i sten ledde upp till platån. På var sida om trappan vaktade två marmorlejon - dessa vaktar idag istället den centrala infarten till mangården från väst.

Utöver monumentet ses på fotografierna även en välvd italiensk

De överväxta barrväxterna som står uppe på platån. Lars Magnus Trozelli d.y. agerar skalgubbe. Fotografi taget av författaren i april 2017.

stenbänk - en så kallad exedra som idag är placerad framför trappen på den övre terrassen. Genom muntliga källor (Johan Adelswärd, 190204) har framkommit att dess tvilling står i Adelsnäs park. Detta stärks när fotografier av dem båda jämförs.

Sedan slutet av 1900-talet är monumentet placerad på en kulle vid den nordliga infarten till herrgården.

KULTURVÄRDEN

Det kulturhistoriska värdet i Norra parken utgörs generellt av växtmaterialet i form av de utmärkande trädarter som planterats - dessa visar på en medveten tanke att tillskapa en mångfald i parkens trädbestånd vilket den i övrigt har dåligt av idag. Parken beskrivs i olika källor som att den varit betydligt artrikare förr.

Resterna av monumentholmen i form av topografin och vegetationen har ett arkitekturhistoriskt värde i och med att de är viktiga återberättare av platsens tidigare roll och utformning.

Monumentholmen sedd österifrån omgärdad av vatten, med frodig grönska som bakgrund. Fotografi troligen från tidigt 1920-tal, av Almberg & Preinitz, i Malmberg (1923).

Monumentholmen med ett ungt trädbestånd liksom nyplanterade exemplar. General Abelins monument sett från den centrala mittgången. Årtal och fotograf okänt, men åtminstone år 1923 ska lejonerna ha funnits på var sida om trappen (Malmberg 1923). Björnsnäs gårdsarkiv.

IDENTIFIERADE GRUNDIDÉER

Parken vid Björnsnäs har genomgått stora förändringar sedan den först anlades i mitten av 1800-talet, och framför allt har den förenklats. Trots detta finns det några gemensamma nämnare oavsett hur den fysiska miljön sett sig. Genomgående verkar parken ha varit ämnad att vara till glädje för dem boende och deras gäster, liksom att den varit rik på inslag ämnade att inbjuda till vistelse och att skapa upplevelsevärden så som promenadstigar, lusthus, tennisbanor och japanska tehus. Det fanns tidigare fler *rumsliga sammanhang* och platser att uppehålla sig i och vistas på med *sittmöjligheter* och *utblickar* - antingen mot parken eller det omgivande landskapet. Inslag för fysisk aktivitet så som tennisbanan liksom för rekreativ beskådan som blomsterplanteringar och damm med fontän erbjuder en *variation*.

Om än sättet att umgås i och uppleva parken på möjligen har förändrats över tid är *upplevelsevärde* något som identifierades som centralt i anläggningens historia, och något som med fördel fortsatt får vara ett centralt begrepp i parkens fortsatta utveckling. Att miljön fortsatt tillåts anpassas efter brukarna skulle kunna ses som en viss kontinuitet.

I frånvaro av anlagda promenadstigar fyller idag de gångar som klipps i parkens mer vilda delar (Norra skogen, Japan och miljön längs Torshagsån) funktionen att de möjliggör promenader runtom i parken. Däremot finns det inte längre några målpunkter som promenaderna kan leda till eller platser som bjuder in till att stanna upp för vistelse. Parkens upplevelsevärde utgörs idag främst av de subtila skiftningar som markerar de olika parkrummen. Om en viss förförståelse för platsens historik finns

så utgör även dess spår intressanta inslag - men kan inte sägas inneha något direkt rekreativt värde. Det är framför allt ytorna i direkt anslutning till mangården som idag innehar rekreativa inslag med planteringar och inslag som inbjuder till vistelse så som sittmöjligheter

Utifrån dessa observationer är slutsatsen att till skillnad från hur den använts tidigare är parken idag främst för betraktelse inifrån, eller i den direkta närheten av, herrgården. Det är mycket lite i resterande av parken som inbjuder till att *upplevas* eller *upptäckas*.

Förutom för vistelse har parken troligen även spelat en viktig roll som representationsanläggning - Björnsnäs mer sentida *corps de logis* tillsammans med parkanläggningen utgjorde en pampig helhet att visa upp. Denna relation är ännu tydlig men med utvecklingsmöjligheter.

När det kommer till den arkitektoniska aspekten är det främst spår av anläggningen från tiden kring 1900-talets inledning med Rudolf Abelins stilgrepp som ses. Björnsnäs park är egentligen för ung för att knytas till någon av de stora stilepokerna men de grepp som Rudolf Abelin använde sig av gör att de historiska referenserna ändå är tydliga. Vad Abelin gjorde på Björnsnäs, liksom i andra anläggningar, var att låta sig inspireras av renässansens symmetri och barockträdgårdens centrala mittaxel ut mot landskapet. Ett av de grepp som Abelin arbetade med och som är mycket framträdande på Björnsnäs är tanken att det omgivande landskapet bör bjudas in i anläggningen.

Något som de olika litterära källorna vittnar om är att parken tidigare innehållit en stor artrikedom. Detta försvann i takt med förenklarna under 1900-talets andra hälft och utgör därmed en utvecklingspotential.

Uppsidan av att miljön främst genomgått förenklingar är att det heller inte tillförts en mängd nya inslag eller att miljön genomgått någon total omgestaltning som, om den genomförts ovarsamt, hade kunnat försvåra utläsandet av platsens tidsdjup.

Med utgångspunkt i de kulturhistoriskt värdefulla elementen vore sammanfattningsvis förändringar som ökar parkens förmåga att locka till upptäckarlust och långvarig vistelse ett bra mål. Förändringarna bör alltså syfta till att öka parkens upplevelsevärde genom att vidareutveckla de kulturhistoriska värdena.

De förslag som ges för anläggningen har som mål att förstärka befintliga kvaliteter med hänsyn till att förslagen ska vara reversibla och inte försvåra utläsningen av tidigare årsringar. Vidare bör Abelins grundidéer med att bjuda in det omgivande landskapet värnas, liksom tankarna kring symmetri som varit central ända sedan parken anlades.

UTVECKLINGSFÖRSLAG

Ett förslag på hur gårdskärnan skulle kunna utvecklas är att enligt traditionen på platsen markera ut huvudinfarten med en allé. Den väg som leder till Björnsnäs gårdscentrum söderifrån var troligtvis tidigare gårdens huvudinfart och visas i dem historiska källorna som alléprydd. Vägen har dock inte samma status idag utan snarare får den norra infarten anses vara gårdens huvudinfart. Att anlägga en allé längs denna väg vore ett sätt att fortsätta traditionen men ändå anpassa den utifrån rådande förutsättningar och omständigheter.

Alléer utgör även ett viktigt inslag i öppna jordbruksmiljöer sett till naturvärden eftersom de möjliggör sammankoppling av biotoper som annars består av isolerade öar. En allé längs norra infarten skulle i detta fall bidra till att koppla samman parken med Kolmårdsskogen. På så sätt främjar planteringen av en allé biologisk mångfald. Alléer bidrar generellt med fler ekosystemtjänster så som att erbjuda skugga under varma dagar liksom minska utsattheten för vind och nederbörd vid dåligt väder.

För parken föreslås utifrån de identifierade grundidéerna att parkens upplevelsevärde försöker höjas i två skalor - dels genom att förstärka upplevelsen av att anläggningen består av flera parkrum, därefter genom att förstärka upplevelsevärdet inom respektive rum. Genom att tänka i rumsligheter kan parkens upplevelsevärde förstärkas eftersom respektive rum innehar egna karaktärsdrag och därmed kan erbjuda något särskilt.

Ställningstaganden behöver göras kring hur detta mål uppnås. Utvecklingen av *Frukträdgården* kan tas som exempel - är det fruktarterna som historiskt odlats det primära, eller är det den fortsatta upplevelsen av en fruktlund? Dessa ställningstaganden diskuteras vidare under respektive parkdel.

Ett generellt förslag genomgående för parken är en successiv förnygringsplantering. Många av träden är planterade kring förra sekelskiftet eller tidigare och börjar därmed uppnå en relativt hög ålder. Idag minskar trädbeståndet successivt i takt med att äldre träd dör bort, varför ett aktivt arbete med en förnygring av beståndet är den viktigaste åtgärden som föreslås i detta arbete.

I kommande stycke diskuteras endast förslag kring de kulturvärden som identifierades under analysen, varför alla delar av parken inte behandlas.

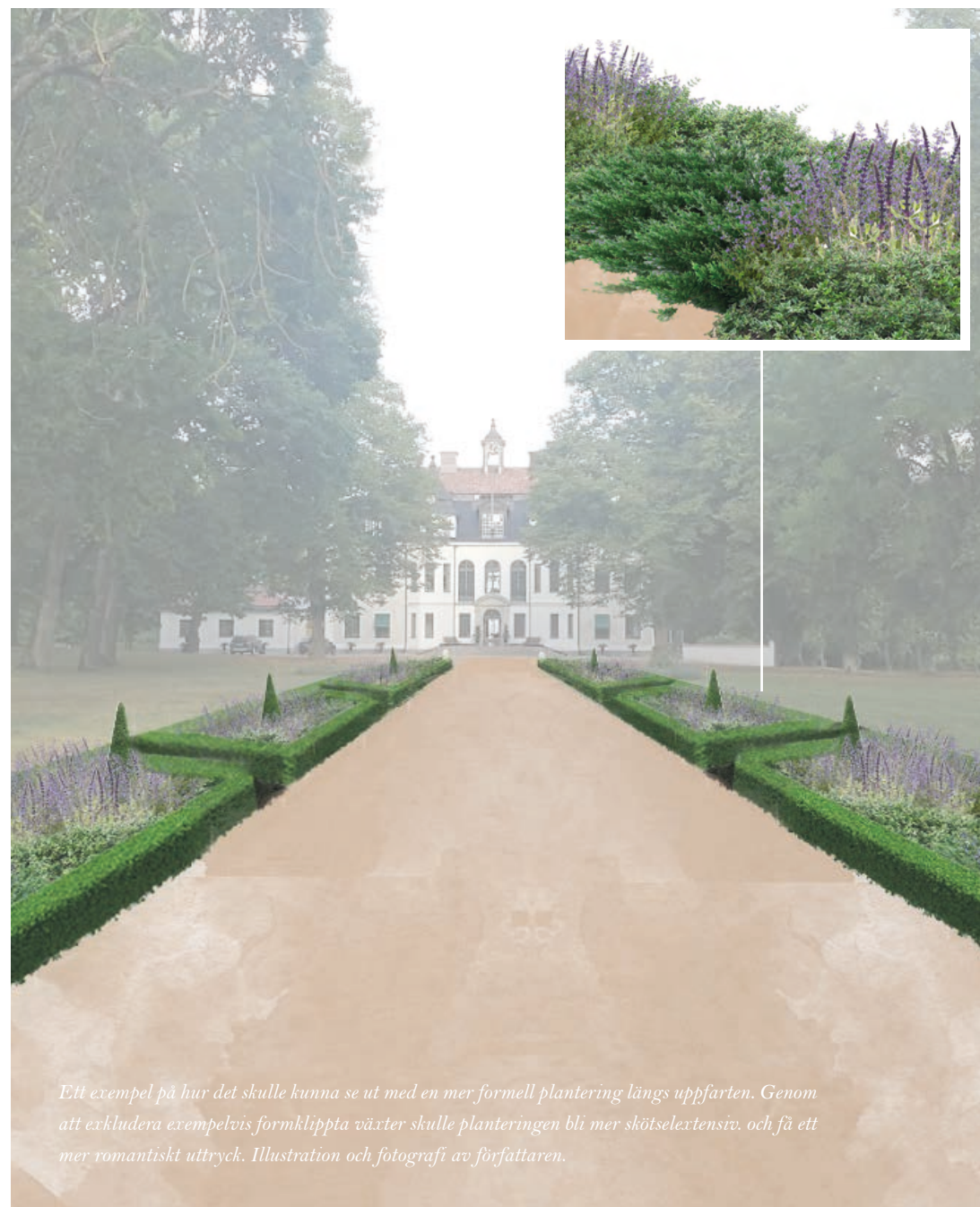
VÄSTRA PARKEN

Identifierade kulturvärden; funktionen som entré och fond till mangårdsbyggnaden med fokus på huvudinfarten och trädbeståndet, stenlejonen, branddammen, kapellet

Det främsta kulturhistoriska värdet som i analysen tillskrevs denna del av parken var dess funktion som representationsanläggning och entré till gårdens corps de logis - den utgör ett första intryck av parken för både besökare och förbipasserande.

Utifrån Västra parkens historiska funktion och utformning, liksom det faktum att den är mer publik jämfört med parkens i övrigt mer privata delar, föreslås åtgärder som fokuserar på att förhöja det estetiska värdet men som nödvändigtvis inte behöver inbjuda till aktivitet eller långvarig vistelse. För att uppnå detta behöver åtgärderna kunna upplevas på långt avstånd och därmed förespråkas att ”måla med bred pensel” - allt för små inslag sväljs av den storskaliga miljön och kräver att åskådaren kommer nära inpå för att kunna upplevas.

Huvudinfartens centrala roll som värdeskapare i miljön motiverar att den lyfts fram. Ett inslag som skulle stärka miljön som välkomnande förgrund och inramning till mangården är med längsgående planteringar på infartens ömse sidor - det är via denna väg besökare främst är tänkta att

Ett exempel på hur det skulle kunna se ut med en mer formell plantering längs uppfarten. Genom att exkludera exempelvis formklippta växter skulle planteringen bli mer skötselintensiv, och få ett mer romantiskt uttryck. Illustration och fotografi av författaren.

anlända och förbipasserande har som tydligast insyn över byggnaden från järngrindarna som markerar infartens början. Även den som befinner sig inne i herrgården har en god utblick mot infarten - här skulle åtgärder ge stor effekt vilket vore fördelaktigt ur en ekonomisk aspekt.

Genom att utforma planteringen som en artrik sammansättning av prydnadsbuskar, perenner, prydnadsgräs och lökväxter för att täcka in skönhetsvärden under årets alla säsonger, liksom bidra med ekosystemtjänster så som föda för pollinerare. Årstidsvärden kan bestå av blomning under vår, sommar och höst, liksom avvikande bladfärg, fröställningar, vintersiluetter och vintergröna inslag. Stenlejonen behåller sin plats där planteringarna övergår i grusplanen. Planteringarna kan utformas mer strikt eller åt det mer romantiska, vilda hållet.

I västra parken har familjen börjat plantera nya träd, främst längs den norra, mer informella, infarten. För en större variation och fler prydnadsvärden liksom långsiktigt hållbar mångfald inkluderas med fördel andra arter än de som finns representerade i beståndet idag. Kontrasterande blickfång i det i övrigt relativt likartade beståndet skulle kunna utgöras av träd med avvikande bladfärg och växtsätt.

Någon fontän enligt Lindéns förslag 1898 (s.75) verkar aldrig ha blivit realiserad i Västra parken - däremot har branddammen utgjort ett konstant vatteninslag. Läget utmed den passerande vägen och inte allt för långt från infarten gör att det finns potential att stärka dammens värde som blickfång, exempelvis genom att plantera ett karaktärsfullt träd. Förslag på träd som skulle passa är kaskadpil, *Salix x sepulcralis 'Chrysocoma'* ('*Tristis*') eller den mindre fontänpilen, *Salix pendula 'Elegantissima'*. Deras habitus med omslutande grenverk skulle potentiellt kunna bidra med att tillskapa en plats för en parkbänk att avnjuta kvällssolen ifrån.

SÖDRA TERRASSEN

Identifierade kulturvärden; -

För denna plats föreslås egentligen inga konkreta åtgärder, utan andemeningen är att detta borde få fortsätta vara en vilsam och privat oas. Hur detta tar sig uttryck är rimligen upp till dem boende.

FRUKTRÄDGÅRDEN

Identifierade kulturvärden; fruktträden sett till både sorter och habitus

Genom att plantera in fler fruktträd bland dem befintliga skulle ett något tätare bestånd uppnås vilket förstärker upplevelsen av en fruktlund så som den verkar ha tett sig förr. De befintliga fruktträden börjar även bli gamla och en kontinuerlig nyplantering skulle säkerställa Fruktträdgårdens kontinuitet. Nyplanterade träd uppbyggnadsbeskärs fördelaktigen enligt samma form som de tidigare träden för att bevara en enhetlig karaktär och fortsätta beskärningstraditionen. Arbetet med nyplantering har redan påbörjats av familjen Trozelli. Även de befintliga träden behöver en kontinuerlig skötsel med beskärning.

Utifrån frågeställningen kring prioritering mellan "autentiskt" växtmaterial och bevarad karaktär som togs upp tidigare kombineras förslagsvis de båda inriktningarna - genom att inventera och dokumentera vilka äppelsorter som växer där idag möjliggörs en uppföljning av förändringar i beståndet. Samtidigt underlättar det möjligheten att undersöka om det går att få tag på sorterna eller rentav bygga upp en egen växtbank genom att driva upp sorterna själv om intresset och möjligheten skulle finnas. Samtidigt kan nyplantering av mer moderna sorter utgöra en slags årsring - vilken tydliggörs genom dokumentation. På så sätt kan Fruktträdgårdens upplevelsevärde förstärkas utan för hårda begränsningar kopplade det växtmaterialet.

Ytterligare en nivå för att förstärka platsens karaktär vore att lyfta

fram historiskt viktiga kopplingar - i det här fallet mellan mangården och Brygghuset där det tidigare fanns promenadstigar. Genom relativt enkla medel och rimliga skötselinsatser skulle gångstigar kunna ordnas genom att fältskiktet släpptes upp vari promenadslingor kunde klippas. Att låta delar av parkens stora gräsytor växa mer fritt skulle bidra med naturvärden men även vara fördelaktigt ekonomiskt sett till minskade skötselinsatser. En sådan åtgärd skulle även skapa intresse och inbjuda till aktivitet i form av promenad längs med gångarna. Större ytor skulle även kunna klippas i anslutning till några utvalda fruktträd för att tillskapa platser att vistas på under krontaken.

BRYGGHUSET OCH TORSHAGSÅN

Identifierade kulturvärden; Brygghuset

Ytan ned mot Brygghuset var tidigare mycket öppen och med grusbelagda promenadstråk. Att gallra bland den idag relativt täta vegetationen skulle bidra till att Brygghuset fick en mer direkt visuell koppling till herrgårdsbyggnaden. Samtidigt bidrar vegetationen som den är idag med ett rumsskapande värde. Det skulle därmed kunna sägas att det finns två vägar att gå - genom att stärka den visuella kopplingen ned mot Brygghuset genom gallring av träden samt möjliggöra plantering av fler fruktträd återställs ytan mer som den varit tidigare. Alternativet med att utveckla den befintliga vegetationen bidrar istället till att bevara och förstärka känslan av två separata parkrum och det upplevelsevärde det medför.

Bedömningen är att upplevelsen av Fruktträdgården bevaras och förstärks i tillräcklig grad genom de förslag som lämnats på föregående sida. Genom att utveckla och förstärka vegetationen på resterande yta ned mot Brygghuset gynnas istället parkens upplevelsevärde vilket mer går i linje med identifierade grundidéer.

De tidigare anlagda promenadslingorna uppmuntrade till att parkens alla delar upplevdes - den kreativa skötseln som idag utförs med gångar som klipps genom fältskiktet går i samma anda som parken historiskt varit gestaltad och använts eftersom de bjuder in till promenad.

Träden står allt för tätt planterade för att kunna utvecklas optimalt - en del har delvis börjat dö tillbaka och andra har helt stukat under på grund av konkurrensen. En gallring skulle gynna trädbeståndet på längre sikt, liksom möjliggöra att successivt plantera in ett mer medvetet artval. För att bevara det täta men låga krontaket som är karaktäristiskt för platsen idag skulle hassel kunna planteras in som undervegetation. Genom att gynna ett urval av lindarna skulle en gynnsam ståndort skapas för hasseln sett till ett skuggande övre krontak.

En plats som däremot bör hållas fri från högre vegetation är i direkt anslutning till Brygghuset. Grenar riskeras slå sönder dem gamla glasrutorna och lövverket hindrar sol och luft att komma åt fasaden vilket skapar ett fuktigt klimat.

JAPAN

Identifierade kulturvärden; topografin som potentiellt vittnar om ruddamm och senare rekreativ damm med holme, vegetation i form av träd, namnet "Japan"

Sett till parkdelens tidigare utformning med en karaktär som namnet tydligt antyder på har Japan stor potential att med relativt enkla medel utvecklas till ett parkrum med stark karaktär och höga upplevelsevärden. Grunden finns där - ett uppvuxet trädbestånd vilket är tacksamt att utgå ifrån och bokbeståndets pelarsalskänsla ger platsen en viss mystik.

Genom att utgå ifrån befintlig vegetation och komplettera den med växter valda utifrån målet att förstärka upplevelsen av ett japaninspirerat parkrum skulle den pedagogiska kopplingen till miljöns historiska användning och gestaltning kunna stärkas. Växtvalet görs fördelaktigen

med fokus på mer robusta arter, med målet att vegetationen efter etablering mer eller mindre ska kunna klara sig utan större skötselinsatser.

Arter väljs förslagsvis för att utgöra ett mellanskikt i den i övrigt mer eller mindre enskiktade vegetationen. Om buskar och buskträd planteras medvetet kan rumsbildningar, siktlinjer och blickfång bidra med ett större upplevelsevärde till parkrummet.

Förutom att välja växter för en eftersträvad karaktär behöver växtvalet även utgå ifrån ståndorten. Beståndet av bok och ek bidrar till en jord med lägre pH, mer ljusinsläpp under våren innan trädens bladutspring, och skuggigare miljö under sommaren. Detta håller urvalet av möjliga växter naturligt begränsat. Som växtförslag är det således växter som klarar av ståndorten - halvskugga till skugga, och sur jord som kan väljas. Växterna ska dels fungera som rumsavskiljande och dels som vackra blickfång - både buskar och mindre träd kan vara aktuella.

Japan är perfekt för vårbloppmande växter då mer sol når marken innan trädens bladutspring, men det skulle även gå att få in mer ljusinsläpp genom att på några utvalda platser gallra i trädbeståndet. På så sätt skulle mer ljusinsläpp skapas även under den vegetativa säsongen genom att krontaket glesats ut. Detta skulle möjliggöra plantering av växter som kräver något ljusare förhållanden, och därmed kunna utöka växtutbudet.

Växter som går att använda för att styra siktlinjer hade kunnat vara olika sorters Rhododendron, liksom bambu och olika slags korneller. Även mer lågväxande Magnolior hade fungerat för ändamålet. Detta vegetationsskikt bidrar även till att skapa ett bättre mikroklimat på platsen genom att agera vindskydd.

Vid val av växter kan den eftersträfvade karaktären fås utan att arten nödvändigtvis kommer från den del av världen som platsen ska spegla. En anledning till ett sådant val är exempelvis hårdigheten. Många arter har motsvarigheter från flera platser i världen, exempelvis blomsterkornellen.

För denna plats skulle ett val av koreansk blomsterkornell, *Cornus kousa*, kunna väljas, eller den kinesiska blomsterkornellen *Cornus kousa var. chinensis* för en mer uppseendeväckande vårbloppning men enligt källor något mindre skuggtålig. I USA finns motsvarigheten *Cornus florida*, som blommar cirka en månad tidigare. Björnsnäs ligger dock i växtzon 2 vilket gör den kinesiska eller koreanska blomsterkornellen till ett bättre val, då *C. florida* i Sverige inte bör planteras högre än zon 1.

Som vackra blickfång har precis kinesisk blomsterkornell nämnts, och på mer vindskyddade platser och med halvskugga skulle Magnolia och japanska lönnar kunna planteras.

Parallellt med att nya växter planteras, bör även en medveten självföryngring av bokbeståndet ske genom att välja ut självsådda plantor och gynna dessa.

PARKEN ÅT BRÅVIKEN

Identifierade kulturvärden; de dubbla lindalléerna, terrasseringen med innehållet av buxbomsparterr, ligusterbäck, exedran, fasta inredningselement så som trapporna, dammen och brunnen, den öppna vyn mot Bråviken och mittaxeln från herrgården

De kvarvarande delarna av de dubbla lindalléerna ned mot Bråviken är en av de mest tongivande kvarlevorna från anläggningens glansdagar kring förra sekelskiftet, liksom en tydlig rest som vittnar om Rudolf Abelins stiluttryck. Den har däremot inte samma omfattning sedan parkens utbredning förkortades ut mot Bråviken och del av parkmiljön omvandlades till odlingsmark.

Utöver detta har många av de tidigare elementen försvunnit, så som gångar, häckar, träd, planteringar och vatteninslag. Att försöka återskapa anläggningen från förra sekelskiftet vore mer eller mindre som att starta från noll och är enligt tidigare diskussioner kanske heller inte önskvärt.

Abelins stilgrepp att bjuda in landskapet finns delvis bevarat genom att ytan mellan alléerna hållts fortsatt öppen. Den centralaxel som Abelins gestaltning utgick ifrån för att leda blicken mot Bråviken och Kolmårdslandskapet markeras idag endast av trapporna mellan terrasserna och buxbomsparterrerna på den övre terrassen. Andra viktiga inslag som tidigare stärkte intrycket av centralaxeln är borta. Bland dessa kan räknas den centrala grusgången, planteringsbäddar och vattenspegeln - den sistnämnda med den ytterligare funktionen att reflekterade omgivningen och himlen.

Utöver den övre terrassens ros- och perennplanteringar är parken ut mot Bråviken artfattig och med få rekreativa inslag. Det finns inga målpunkter och trapporna har förlorat sitt sammanhang när dem leder ned till ingenting. Parkens borte gräns mot Bråviken övergår diffust i åkermark.

Ett sätt att arbeta vidare med Abelins stilgrepp samtidigt som rekreativa upplevelsevärden tillskapas är genom insatser som tydliggör centralaxeln och förstärker siktlinjen ut mot landskapet. Utifrån ett skötselperspektiv föreslås inte anläggandet av skötselkrävande promenadstigar som tidigare fanns här. Tvärtom skulle en utveckling av miljön kunna innebära ett lägre skötselbehov jämfört med den klippta gräsmattan idag. Beroende på vilken ambitionsnivå som väljs skulle det gå att göra ytan mer skötlextensiv samtidigt som det rekreativa värdet liksom naturvärdet höjds.

Genom att låta en bred remsa från den nedersta trappavsatsen och ut mot Bråviken till parkens yttersta gräns fortsatt vara kortklippt gräs, och på var sida om denna tillskapa stora växtkvarter så tydliggörs mittaxeln. Den klippta gräsgången inbjuder till rörelse ut i parken.

Idén inrymmer en flexibilitet i ambition sett till anläggningskostnad och fortsatt skötsel. Vegetationen inom varje växtkvarter kan exempelvis

Principskiss på hur Parken åt Bråviken skulle kunna gestaltas med blomsterkvarter fyllda av ängsblom eller perenner. Den klippta gräsgången i centralaxeln leder blicken ut mot landskapet. För ett mer ordnat och formellt uttryck kan med kantväxter få rama in kvarteren. Illustration och fotografi av författaren.

utgöras av perenna växter eller ängsvegetation som sås om våren och slås på hösten. Växtkvarteren kan med fördel ramas in - antingen av växter som återfinns i parken historiskt liksom idag så som liguster eller buxbom, eller så väljs naturligt lågväxande buskarter eller perenner för att minska skötselbehovet i form av klippning. En tydlig inramning av växtkvarteren kan kombineras med att artsammansättningen i bädden tillåts vara av en vildare karaktär.

I och med lindalléernas viktiga roll i parken skulle en långsiktig strategi behöva finnas för hur den hanteras i takt med att träden åldras. Det finns källor som behandlar olika lösningar mer utförligt, men generellt brukar trädens livslängd kunna utökas genom beskärningsinsatser som minskar risken för exempelvis stormfällning.

NORRA PARKEN OCH MONUMENTHOLMEN

Identifierade kulturvärden; utmärkande växtmaterial, topografien som rest av monumentholmen

Monumentholmen som tidigare utgjorde en viktig del av anläggningen är idag dold i tät och svårframkomlig vegetation. Genom gallring skulle platsen enkelt kunna göras mer tillgänglig. Då skulle promenadslingor kunna klippas även hit.

Monumentholmen har goda förutsättningar för att kunna erbjuda en skyddad och privat plats för vistelse, med utsikt mot det omgivande Kolmårdslandskapet, mer ljusinsläpp än i Japan och mer lä än i parken åt Bråviken.

Gallringen av vegetationen kring holmen bör inte ske allt för hårt så att dess bidrag som vindskydd liksom insynsskydd försvinner. De lösa föremål som flyttats härifrån, så som exedran, lejonen och minnesstenen har fått nya placeringar i parken - och kanske är det också en del av platsens historia att beakta. Att tillskapa någon sorts sittmöjlighet som bjuder in till

vistelse skulle däremot bidra med mervärden - då kan monumentholmen bli ett parkrum för kontemplation och vila.

De förvuxna thujorna som ramar in holmen är i princip kala nedtill. Genom att bestämma en gemensam höjd för alla individer där stammen hålls fri från barr skulle en mer medveten gestaltning kunna uppnås.

För att säkerställa en kontinuerlig förnygring av beståndet i norra parken väljs med fördel exemplar ut och gynnas genom gallring av omkringliggande vegetation. Utifrån tecken på askskottsjukan som ses på askarna i parken bör andra arter främjas.

För trädansammansättningen i den mer öppna delen förespråkas inplantering av fler avvikande trädsorter för att öka anläggningens artrikedom och fortsätta med den tradition som de skriftliga källorna vittnar om.

Ur ett naturvärdesperspektiv är det positivt att i dessa mer perifera delarna av parken som den norra parken utgör låta död ved ligga. För den biologiska mångfalden kan även döda träd omvandlas till högstubbar.

DISKUSSION
& SLUTSATS

RESULTATDISKUSSION

Arbetets resultat består av två delar - den framtagna arbetsprocessen för landskapsarkitekten liksom informationen som fallstudien mynnade ut i med fokus på utvecklingsförslagen. Utifrån det första resultatet har frågeställningen *Hur skulle en ändamålsenlig arbetsprocess för landskapsarkitekten att bygga upp en kunskap om tidsdjupet hos en plats kunna definieras?* besvarats. Arbetets andra frågeställning *Hur kan landskapsarkitekten ta stöd i platsens historia vid utvecklingen av miljön?* besvaras främst genom resultatet från fallstudien. Dessa två resultat diskuteras här under varsin rubrik.

LANDSKAPSARKITEKTENS ARBETSPROCESS

Den framtagna arbetsprocessen utgörs av fyra moment som numrerats *1. Historisk dokumentation, 2. Nulägesbeskrivning, 3. Värdeanalys* och *4. Utvecklingsförslag*, vilket indikerar en linjär process. Detta stämmer bra på så sätt att momenten onekligen bygger på varandra och den kunskap som byggts upp i varje steg - utvecklingsförslagen baseras på den kulturhistoriska värderingen som i sin tur bygger på kunskapen från nulägesbeskrivningen och den historiska dokumentationen. Något som delvis talar emot det linjära processtänkandet är att det genomgående i arbetet framförts att den historiska dokumentationen och nulägesbeskrivningen med fördel utförs parallellt, så möjligen hade en mer rättvisande numrering varit *1a. Historisk dokumentation, 1b. Nulägesbeskrivning, 2. Värdeanalys* och *3. Utvecklingsförslag*. Samtidigt bedöms det som en god idé att inledningsvis få en överblick över anläggningens historiska sammanhang varför den numrering som använts i arbetet behövs. Det är således rimligt att tänka på arbetsprocessen som linjär där arbetet inleds med den historiska dokumentationen och parallellt med denna utföra fältinventeringar och nulägesbeskrivningen.

Därefter görs den kulturhistoriska värderingen för att identifiera vilka kulturhistoriska värden som gestaltningen kan utgå ifrån.

Hur väl den framtagna arbetsprocessen fungerade när den applicerades i fallstudien diskuteras nedan under respektive moment.

1. HISTORISK DOKUMENTATION

1. en källpluralistisk metod appliceras där information från flera olika källor nyttjas för att bilda en sammanhängande berättelse om platsen. Exempel på källor är litteratur och andra tryckta källor, arkiv, bildmaterial och intervjuer. En bra utgångspunkt är att börja i litteraturen och bilda sig en uppfattning om hur stort allmänintresset varit för anläggningen

I fallstudien användes många olika sorters historiska källor, och utifrån att det alltid finns en risk att dokument som återger historiska skeenden är skrivna utifrån en individs tolkning eller "verklighet" bedöms det att angreppssättet bör bidra till en mer nyanserad och levande skildring. Att göra en historisk kartläggning av en plats kan liknas med att lägga ett pussel. Små fragment, vid första anblick obegripliga eller obetydliga, kan vid ett senare skede få stor betydelse när det genom nyvunnen information får ett sammanhang. På så sätt vävs ledtrådarna ihop till en helhet, och de tomma platser där bitar saknas kan ibland ändå fyllas genom slutsatser eller teorier. Så det är inget tätt pussel med perfekt skarvade bitar, men i slutändan finns ändå stor potential till att ett sammanhängande motiv framträder genom att information från flera källor samverkar.

2. undvik att fastna i överväldigande informationsmängder genom att återkommande ställa frågan - är informationen relevant för förståelsen av platsens tidsdjup utifrån målet att det ska utgöra en resurs för platsens fortsatta utveckling?

Syftet med den historiska dokumentationen för landskapsarkitekten är att bidra till en kunskapsuppbyggnad om platsen som i slutändan utgör

en resurs i gestaltungsprocessen. Målet är alltså inte att skildra *exakt allt* som hänt och *exakt när* det skedde, vilket är viktigt att påminna sig om eftersom det beroende på plats i princip kan gå att fördjupa sig oändligt i dess historia. Gällande Björnsnäs var det lätt att grota ned sig i detaljer och fastna i labyrinten av information - och därmed tappa bort det slutgiltiga målet. Under arbetet framträdde insikten att snarare än mängden detaljer så är det primära att skapa sig en förståelse för de personer och skeenden som påverkat platsen och drivit på den förändring som lett fram till dess skepnad idag. Denna insikt fanns inte när fallstudien påbörjades utan är ett direkt resultat av att det praktiska utforskandet. I fallstudien drog de historiska efterforskningarna ut på tiden vilket resulterade i att en hel del information i slutändan var överflödigt och valdes bort eftersom det inte bidrog till syftet. Lärdomen är att det är nödvändigt att hålla fokus på målet med efterforskningarna och att momentet behövde formuleras på ett sätt som uppmuntrar till avgränsning.

3. intervjuer hålls vid behov för att fylla eventuella kunskapsluckor liksom för att levandegöra platsens berättelse. Till eventuella intervjuer förbereds frågor som behöver bli besvarade men dessa ställs med fördel öppna för att lämna rum för informanterna att även berätta fritt. För att väcka minnet kan bilder tas med. Intervjun kan även genomföras på plats.

Även om intervjuer kan bidra till att fylla i kunskapsluckor upplevs detta steg framförallt *berika* den historiska dokumentationen och skulle därmed kunna exkluderas ur processen beroende på projektets resurser.

4. informationen presenteras så pedagogiskt som möjligt och delas med fördel upp utifrån tidsperioder som identifieras utifrån framkommen information om platsens utveckling

Att identifiera tidsperioder var en process som pågick kontinuerligt under

fallstudien eftersom indelningen återkommande ändrades i takt med att kunskapen om studieplatsens utveckling växte. Indelningen underlättade arbetet att strukturera informationen och bedöms vara ett bra verktyg för att bidra till en pedagogisk redogörelse av platsens utveckling. Utöver tidsperioder delades informationen i fallstudien även upp utifrån två skalor - den storskaliga godsmiljön (kulturlandskapet) och parkanläggningen.

Arbetet att strukturera informationen och besluta hur den bäst skulle presenteras var en av de mer tidskrävande uppgifterna i fallstudien. Det upplevdes innebära en avvägning mellan att få en sammanhängande historia och att tydliggöra kopplingen mellan historik-nuläge och kulturvärdet. För fallstudien valdes det senare angreppssättet utifrån arbetets syfte att belysa tidsdjupet som en resurs, så informationen delades upp och presenterades utifrån de tre skalorna godsmiljö, gårdskärna/park och därefter parkrummen.

2. NULÄGESBESKRIVNING

1. Nulägesbeskrivningen baseras huvudsakligen på fältinventeringar

- om möjligt görs åtminstone ett besök per säsong för att täcka in olika värden. Extra besök görs vid behov för mer riktade inventeringar

- vid första tillfället promeneras en oplanerad eller förbestämd slinga som täcker in hela anläggningen

- vandringen upprepas på samma sätt vid varje tillfälle som vid det första besöket för att uppnå en systematik och säkerställa att ingen yta missas

Resultatet från fallstudien gör att den samlade bedömningen är att beskrivningen av hur fältinventeringarna kan utföras ligger på en rimlig nivå och kan utgöra ett stöd för landskapsarkitekten utan några

större inventeringskunskaper. Samtidigt är resultatet av fallstudien så tätt sammanlänkad med processen att få fram ramarna för momentet *nulägesbeskrivning*, att resultatet kan ha påverkats mycket av den läroprocessen. För att verkligen kunna utvärdera hur väl momentet fungerade skulle det behöva utföras i ett separat projekt, vilket egentligen gäller även för resterande moment av den framtagna arbetsprocessen.

Att utföra fältinventeringen på liknande sätt vid varje tillfälle upplevdes vara bra för systematiken, samtidigt som det kanske öppnats upp för fler intryck om fältinventeringen skett genom att exempelvis gå slingan åt olika håll. På så sätt skulle möjligen delar eller inslag i parken ses ur olika vinklar och upplevas på olika sätt. En kritik mot momentet är således att systematiken blev överordnad möjligheten att uppleva anläggningen på olika sätt, vilket snarare borde uppmuntras.

Genom att praktiskt utföra fältinventeringar kan landskapsarkitekten successivt öva upp sig i att utläsa platsers historiska kontext och på så sätt utvidga yrkesgruppens redan breda kompetens ytterligare. Samtidigt lyfter en del källor fram att det kan vara bra att koppla in spetskompetens vid genomförande av fältinventeringar, vilket säkerligen skulle utgöra ett positivt bidrag i kunskapsinsamlandet. Utifrån syftet med denna studie att få fram en arbetsprocess som landskapsarkitekten enkelt kan inkorporera som del av gestaltungsarbetet bedömdes det en aning kontraproduktivt om delar skulle kräva specialistkompetens. Däremot kan vetenskapen om att expertis finns som kan bidra med en ännu bättre kunskapsbild vara positiv om det inryms i ett projekt utifrån ekonomi och tid.

2. Fokus för inventeringarna kan styras utifrån tid och resurser, men bör åtminstone inkludera;

- större strukturer (alléer, gångar, topografi, byggnader)

- innehåll (karaktersväxter, vatteninslag, lösa och fasta föremål)
- identifiering av eventuella rumsliga sammanhang (delområden)
- siktlinjer, genomsiktighet och täthet/väggar av vegetation
- upplevelsequaliteter (ljud, vind, ljus, lukter)

Vissa källor som använts i arbetet förespråkar en detaljnivå för fältinventeringarna som i fallstudien bedömdes som överkurs. Den detaljeringsgrad för inventeringen som arbetet landade i bedöms vara lagom för landskapsarkitektens gestaltungsprocess. Denna insikt kom efter att mer nischade inventeringar påbörjats, vilka, när de ställdes mot studiens frågeställningar, inte kunde motiveras. Bland annat påbörjades en detaljerad trädinventering som inte fullföljdes när det under arbetets gång började framträda mer tydligt vilken information som var nödvändigt för syftet. Det är lätt att bli lite "blind" och försöka samla in all tillgänglig information - det gäller att hålla fokus på målet med inventeringarna.

3. Vid större och komplexa anläggningar identifieras delområden genom att anläggningen lär kännas under inventeringstillfällena. Eventuell förkunskap om platsens historik kan bidra till en lämplig indelning

Detta steg var centralt i fallstudien för att strukturera upp informationen från fältinventeringarna. Indelningen underlättades genom att den historiska dokumentationen pågick parallellt eftersom det bidrog till att fysiska spår av platsens tidsdjup lättare kunde utläsas av mig utan djupare kunskaper i detta.

4. Inventeringarna kan vid behov kompletteras med intervjuer för att exempelvis svara på hur anläggningen används idag

En del av den framtagna metoden som i slutändan inte applicerades i fallstudien var intervjuer med relevanta personer, exempelvis de boende

eller skötselpersonal. Detta steg utfördes inte eftersom anläggningen ändå kunde lära kännas genom många platsbesök samt att det är en privat anläggning där det upplevdes vara tydligt vilka delar som brukas mest frekvent. Steget bedöms ändå vara ett effektivt sätt att snabbt få information om platsen så som hur den sköts och används, vilket är bra i projekt med offentliga anläggningar eller med begränsad tid.

5. Resultatet dokumenteras genom fotografier, skriftlig text liksom framställande av situationsplan

Detta säkerställer att informationen från fältinventeringarna presenteras på flera sätt vilket ger en mer heltäckande bild av anläggningen vilket ökar förståelsen för mottagaren av informationen. Här hade jag troligtvis kunnat vara mer systematisk för att i slutändan ha fotografier att bättre jämföra med varandra. I fallstudien togs bilder mer sporadiskt och på olika saker beroende på årstider, vilket troligtvis inte hade någon avgörande effekt på slutresultatet men hade kunnat ge ett mervärde i analysarbetet och för presentationen av anläggningen. Detta moment hade kunnat utvecklas något för att uppmuntra en sådan systematik så att det fanns med redan från första inventeringstillfället.

3. VÄRDEANALYS

Värdeanalysen ämnar beskriva platsens kulturbeskrivning genom att besvara frågan - vilka inslag vittnar om miljöns historia och på vilket sätt.

I de källor som använts för studien beskrivs värdeanalysen generellt som ett verktyg för att bedöma om en anläggning är bevaransvärd eller inte, bland annat genom att anläggningen jämförs med andra. Ofta utförs analysen och bedömningsarbetet för att tillskapa något officiellt skydd av miljön. Det här arbetet har istället utforskat värdeanalysens möjliga roll som verktyg i en vidare användning - att hjälpa till med att identifiera inslag

i den befintliga miljön som vittnar om miljöns historik. Utgångspunkten för den framtagna analysmetoden är att inslag som vittnar om miljöns historia tillskrivs ett kulturhistoriskt värde. Efter att den framtagna analysmetoden applicerades på studieplatsen görs bedömningen att värdeanalysen kan utgöra ett stöttande verktyg även när målet inte är att tillskapa något officiellt skydd.

Grunder för analysen är att;

1. den fysiska miljön idag ställs mot den samlade kunskapen om miljöns historiska utveckling

De föregående momenten historisk dokumentation och nulägesbeskrivningen behövde genomföras för att möjliggöra värdeanalysen.

2. beskrivningen av kulturvärdet hos platsen eller ett inslag kan underlättas med stöd av att placeras under något av de övergripande värdebegreppen:

Markhistoriskt värde

Spår av mänsklig aktivitet i landskapet och vad de säger om hur människor levt. Inkluderar exempelvis fornlämningar, alléer, markanvändning och ortnamnshistoria

Arkitekturhistoriskt värde

Inrymmer värden kopplade till en anläggnings arkitektur, gestaltning och stil under en eller flera perioder. Här ingår även kopplingar till anläggningens arkitekt eller upphovsman

Personhistoriskt värde

En miljö eller ett element som förknippas med någon speciell person eller flera, som tydligt kan berätta något om denne eller dessa

Att använda värdebegrepp i arbetets värdeanalys inspirerades av flera etablerade modeller. Värdebegreppen hjälpte till genom att de bidrog med

struktur och inspirerade till att analysera anläggningen utifrån flera olika perspektiv. De modeller som ingick i litteraturstudien innehöll generellt många fler värdebegrepp, vilket för det här arbetets syfte bedömdes försvåra analysprocessen. Resultatet av litteraturstudien men framför allt fallstudien är en förenklad version som endast innehåller tre värdebegrepp vilka bedöms vara tillräckligt omfattande för att utgöra ett stöd utan att bli för detaljerade.

Det hade däremot varit mycket intressant att testa dem tre värdebegreppen i arbeten med fler platser för att verkligen se om de förmår täcka in de olika värden en miljö kan besitta, eller om urvalet blev för tätt knutet till det här arbetets fallstudie. En fördel med arbetets slutliga formulering av analysmomentet är dess flexibilitet sett till att det går att addera fler värdebegrepp om så önskas.

Vidare studier hade även kunnat bidra till att se hur väl uppdelningen mellan arkitekturhistoriskt och personhistoriskt värde fungerar. I fallstudien av Björnsnäs har exempelvis Rudolf Abelin både ett starkt personhistoriskt värde och ett arkitekturhistoriskt värde som upphovsman - värdet blir därmed ganska personbundet. En viktig distinktion är dock att personhistoriskt värde inte har med en anläggnings gestaltning att göra till skillnad från det arkitekturhistoriska. Det hade varit givande att se hur vanligt det är att samma person är så tätt knuten till båda värdekategorierna genom ytterligare studier.

3. värdet hos en anläggning eller ett inslag förtydligas genom att sättas i ett sammanhang
Genom fallstudien kom förståelsen av hur viktigt det är att sätta kulturvärdena i en kontext - att analysera värdena och beskriva deras sammanhang var nödvändigt för att värdeanalysen skulle kunna utgöra ett underlag för utvecklingsförslaget eftersom det säkerställde en djupare analys och insikt om *varför* inslagen var viktiga. Detta tvingade fram en

förståelse för vilka drivkrafter, motiv eller influenser som låg bakom inslagen vilket möjliggjorde att i nästa steg identifiera anläggningens grundidéer.

4. estetiska och andra upplevelsevärden ingår inte i den kulturhistoriska värdeanalysen utan vägs in i utvecklingsförslagen

Detta utgör främst en avgränsning för att hjälpa till att hålla fokuset under analysarbetet, samtidigt som dessa aspekter är svåra att bortse ifrån i nästa steg där utvecklingsförslagen tas fram.

4. UTVECKLINGSFÖRSLAG

Utvecklingsförslagen ska utgå ifrån;

1. att identifiera grundidéer utifrån platsens kultur och historiska sammanhang, och att dessa grundidéer försöker konceptualiseras

En av studiens syften var att undersöka hur studieplatsens historik kunde ge stöd i utformandet av utvecklingsförslag. Det fanns därmed inledningsvis ingen klar bild över i vilken form detta skulle ske, utan utgångspunkten var att det lika gärna hade kunnat landa i en tanke om att parken så som den tedde sig i början av 1900-talet borde återskapas, eller att det inte fanns några värden att utgå ifrån och att miljön därmed kunde utformas helt fritt. Genom den undersökande process som arbetet utgjort framträdde insikten att det kanske inte är ett återskapande som bör ligga närmast till hands. Snarare kan materialet som framkom genom arbetsmetodens olika steg ses som en tacksam kunskapskälla som möjliggör att försöka förstå och fånga *essensen* av det de tidigare skaparna försökte förmedla med dem olika parkinslagen - vilken känsla ville man förmedla? Vad var de huvudsakligen greppen för att åstadkomma detta?

2. att de kulturhistoriska värden som identifierats genom värdeanalysen tas tillvara och utvecklas

För att kunna starta processen att utforma utvecklingsförslag för platsen behövde frågeställningen *vad i det historiska materialet är motiverat att utgå ifrån vid utvecklingen av platsen* besvaras. Detta möjliggjordes genom att platsens kulturvärden analyserats i arbetsprocessens föregående steg.

3. att mervärden så som biologisk mångfald och upplevelsevärde - både genom materiella och immateriella kvaliteter - räknas in som ytterligare en dimension för att stärka och motivera ett förslag

Landskapsarkitekten besitter en bred kunskap för att kunna innefatta en mängd olika aspekter när ett utvecklingsförslag ska tas fram, och det har onekligen varit en utmaning att hålla sig till att endast utgå ifrån en historiska aspekt. Men utifrån arbetets avgränsningar sett till frågeställningarna var det nödvändigt att hitta ramar för detta. Andra aspekter, som normalt sätt kanske varit ledande i gestaltningsarbetet, försökte i arbetet istället användas som förstärkande argument. Det upplevdes väldigt utmanande att särskilja dessa aspekter från utvecklingstankarna, och jag lyckades nog inte helt i fallstudien. Detta gör kanske samtidigt inte så mycket med tanke på att här arbetet driver tesen väldigt långt att platsens historik ska vara det grundläggande motivet i gestaltningsförslaget. I verkligheten är det snarare tänkt att inspirera till att väga in tidsdjupet som en del likt andra aspekter.

4. målet att förslagen ska vara realistiska att genomföra, varför anläggningskostnad och skötsel aspekten vägs in

Under arbetet framkom ett behov av att även väga in ekonomiska aspekter så som anläggningskostnader men framför allt skötsel. Det skulle kunna diskuteras att detta riskerar begränsa utvecklingsförslagen, men

bedömningen gjordes att en verklighetsförankring i förslagen var central i arbetet. Förutsättningarna att sköta en anläggning som vid Björnsnäs ser helt annorlunda ut idag jämfört med för hundra år sedan. Att inte ta hänsyn till dessa samtida förutsättningar vore som att parkens utveckling inte förankras i sin samtid.

ARBETSPROCESSENS TILLÄMPBARHET

I arbetet har platsen i fallstudien varit en privatägd gård där fokus legat på parkanläggningen. En fundering är om den iterativa metoden att ta fram arbetsprocessen (att revidera den allt eftersom momenten testades i fallstudien) kan ha bidragit till att arbetsprocessens slutgiltiga form kom att påverkas av studieplatsens specifika förutsättningar? Med följdfrågan - fungerar arbetsprocessen för olika typer av anläggningar och projekt? Målet för studien var att ta fram en arbetsprocess som är tillämpbar i en bredd av gestaltningsprojekt, och det finns en spännvidd i att den kan göras mer eller mindre grundlig beroende på resurser. Däremot bedöms alla fyra moment i någon form vara nödvändiga för att säkerställa en tillräcklig förståelse för platsen och de kulturhistoriska värdena. Arbetsprocessens tillämpbarhet styrks vidare av att informationen i fallstudien presenterades utifrån de två skalorna godsmiljö och parkanläggning, vilket bidrog till att illustrera hur arbetsprocessen kan användas för olika detaljeringsgrader och skalor - mer översiktligt eller detaljerat för storskaliga landskap eller för väl avgränsade anläggningar.

I verkliga projekt är ofta resurserna begränsade sett till både budget och tid. Tidsaspekten berörs i studien genom att arbetsprocessen utformats för att vara enkel och kunna anpassas efter den tid som finns att tillgå. Den ekonomiska aspekten berörs däremot endast lätt i fallstudiens diskussioner kring utvecklingsförslagen. Det har inte funnits någon reell budget att förhålla sig till, vilket inte kan sägas spegla

verkligheten. Förhoppningen är dock att arbetet ska kunna bidra till att landskapsarkitekten kan finna argument för att motivera att tid avsätts för att studera platsens tidsdjup i olika typer av projekt.

Tanken är att arbetsprocessen ska kunna utföras av en ensam landskapsarkitekt utan någon direkt förkunskap om att arbeta med platsers tidsdjup. Att utföra arbeten som detta ensam innebär dock att slutresultatet och bedömningen till viss del blir subjektiv eftersom det grundar sig på den utförande personens kunskap, erfarenhet och intresseområde. Slutsatser som i fallstudien dragits om Björnsnäs utveckling skiljer sig troligen från om någon med stor vana utfört samma arbete. På samma sätt minskar en bredare kompetens risken att resultatet blir fullt så subjektiv. Detta bedöms dock viktigare om målet med ett arbete är att miljön eller byggnaden ska få ett rättsligt skydd, och i sådana fall finns det mer utförliga och vedertagna analysmetoder att luta sig mot. När gestaltungsförslag tas fram av ett team landskapsarkitekter ökar möjligheten för goda diskussioner inom teamet, även kring frågor som rör kulturmiljön.

PLATSENS TIDSDJUP SOM STÖD I UTVECKLINGSFÖRSLAG

Arbetets andra frågeställning fokuserade kring hur landskapsarkitekten kan ta stöd i en plats tidsdjup vid framtagandet av utvecklingsförslag och besvarades genom litteraturstudien och fallstudien. En intressant insikt från fallstudien var att anläggningens utmärkande kvaliteter visade sig vara tätt sammankopplade med inslagen som besatt kulturhistoriska värden. Dessa inslag var karaktärsskapande för anläggningen men förståelsen för *varför* framkom först efter det att en kunskap kring platsens tidsdjup byggts upp genom arbetsprocessens olika moment. Kunskapen om platsens historiska utveckling innebar att det gick att analysera och sätta ord på varför inslagen var viktiga genom en förståelse för vilka drivkrafter och gestaltungsidéer som låg bakom dem karaktärsskapande inslagen. Utan att ha gått igenom arbetsprocessens olika moment hade platsens tidsdjup inte kunnat utläsas lika tydligt. Sammantaget bidrog en god kännedom om platsen i fallstudien att kvaliteter upptäcktes som annars lätt hade missats.

För fallstudiens utvecklingsförslag bidrog den insamlade kunskapen till att identifiera grundidéer som påverkat anläggningens utveckling. Trots att själva steget att konceptualisera dessa grundidéer upplevdes svår och att det säkert gått att utveckla än mer så bedöms angreppssättet bidragit till att de kulturhistoriska värdena kunde säkerställas och utgöra en resurs utan risken att fastna i försök att återskapa eller efterlikna anläggningens tidigare utseende. Att utvärdera och konceptualisera de grundidéer som format anläggningen fram till idag borde kunna möjliggöra ett friare förhållningssätt vilket bland annat bidrar till att rimligare förslag utifrån dagens förutsättningar kan utformas. Samtidigt vore det intressant att analysera om steget att konceptualisera grundidéerna är ett tillskott eller om det är att komplicera processen genom att testa i fler projekt. Kanske skulle det räcka att identifiera grundidéerna och arbeta utifrån dessa.

I arbetet har utvecklingsförslagen formulerats som riktlinjer, vilket inte helt resonerar med hur landskapsarkitektens uppdragsbeskrivning

vanligtvis ser ut utan normalt sett tas ett komplett gestaltningsförslag fram. Om det inom studiens tidsram inrymts att utforma ett komplett gestaltningförslag grundat på platsens historik, och som ett nästa steg diskutera hur gestaltningen kunnat berikats utifrån andra aspekter som normalt vägs in i projekt (inte minst önskningar från brukaren) hade troligtvis ytterligare slutsatser kunnat dras för hur historiken i verkligheten kan utgöra en resurs på samma sätt som resterande aspekter.

Att de kulturhistoriska värdena tillvaratas i utvecklingen av en plats bedöms bidra till att utvecklingen kan ske på ett mer epitetsfullt sätt. Genom att känna till dessa värden kan landskapsarkitekten bygga vidare på befintliga kvaliteter snarare än att sudda ut och börja om från början vilket bidrar till utvecklingsförslag bättre förankrade i platsen och en naturlig utveckling av platsen. Även om gestaltningen i slutändan inte aktivt vidareutvecklar en plats kulturvärden så bedöms ett minst lika viktigt resultat av en god kännedom om tidsdjupet vara att risken för att kulturvärdet istället förstörs minskas.

I sammanhang där exempelvis en offentlig plats ska utvecklas ställs generellt andra typer av krav än för privata anläggningar som fallstudien kretsat kring. Kraven kan handla om behovet av adekvata dagvattensystem, en gestaltning som lämpar sig för diversifierade brukargrupper samt val av växtmaterial som förutom att bidra med estetiska och praktiska värden även måste klara av den ofta hårdgjorda urbana ståndorten. Även den ekonomiska realiteten i verkliga projekt gör att prioriteringar behöver göras för var man ska lägga resurserna. Genom att i det här arbetet belysa att kunskap om platsens historik kan bidra till en mer platsspecifik och förankrad gestaltning kan landskapsarkitekten förhoppningsvis finna argument för att ekonomiska medel ska avsättas för att utforska en plats tidsdjup, vilket på sikt kan bidra till att den kulturhistoriska frågan i större utsträckning lyfts fram som en resurs.

METODDISKUSSION

Framtagandet av en arbetsprocess för landskapsarkitekten i arbetet med platsers tidsdjup handlade om att utforska vilka moment som behövde ingå och hur dessa behövde vara formulerade för att få tillräckligt mycket kunskap om platsen för att utgöra ett bra stöd i gestaltungsarbetet. Detta uppnåddes slutligen genom en process där litteraturstudien och fallstudien pågick parallellt. Inledningsvis utforskades dock olika metoder främst med stöd i litterära källor - både sett till hela processen från start till slut för att se vilka moment som vanligtvis ingick i arbetet med platsers tidsdjup, liksom källor som mer specifikt behandlade hur de olika momenten skulle utföras. Detta gav ganska snart en god idé om vilka moment som utgjorde nödvändiga steg i processen, liksom vad dessa moment innebar.

En uppgift som var desto svårare var att avgränsa hur djupgående varje moment skulle utföras - genom att läsa en källa som exempelvis fördjupat sig i hur en plats kulturhistoriska värde bäst kartläggs, eller en annan som beskriver vilken detaljnivå en fältinventering bör ha så är det lätt att uppfatta att alla delar måste vara så utförliga och uttömmande som möjligt. Detta applicerades först i fallstudien men upplevdes snart som övermäktigt. Genom att gå tillbaka till studiens andra frågeställning som har fokus på relationen mellan en plats historik och dess fortsatta utveckling lyckades en bra avvägning tillslut uppnås. Det gällde att kontinuerligt under arbetets gång stämma av mot denna utgångspunkt för att hålla rätt fokus och var definitivt en process av ”trial and error”.

Den iterativa metoden att testa sig fram och återkommande backa för att revidera arbetsprocessen innebar att en del arbetsmoment som påbörjats - som en detaljerad trädinventeringen - fick skrotas eftersom den efterhand bedömdes ha en detaljeringsgrad som inte var förenlig med arbetets frågeställning och syfte. Eftersom arbetsprocessens tillämpbarhet

var i fokus var just testfaktorn mycket viktig, och att arbetsprocessen genomgående analyserades och omarbetades utifrån erfarenheter från fallstudien får ändå sägas ha varit lyckad eftersom det resulterade i en avskalad och förenklad modell i jämförelse med de källor som legat till grund och inspiration. Just denna *förenklning* bedöms som en viktig faktor för arbetsprocessens tillämpbarhet för landskapsarkitekten i sin gestaltande roll. Om endast en litteraturstudie gjorts hade inte de egna erfarenheterna kunnat vägas in, vilket hade stor inverkan på arbetsprocessens slutgiltiga utseende.

SLUTSATS

Genom studien har en arbetsprocess för att arbeta med platsers tidsdjup lämpad för landskapsarkitekten utifrån sin gestaltande roll tagits fram. Arbetsprocessen består av momenten *1. historisk dokumentation*, *2. nulägesbeskrivning*, *3. värdeanalys* och *4. utvecklingsförslag*. Momenten bygger på en stegvis kunskapsuppbyggnad och utförs därför i den presenterade ordningen med undantag för de första två momenten som med fördel utförs parallellt.

Att arbeta fram arbetsprocessen genom en kombination av en litteraturstudie och praktisk testning i en fallstudie bedöms ha varit lyckad. Genom att arbetsprocessen genomgående analyserats och omarbetats har slutresultatet blivit en avskalad och förenklad modell i jämförelse med de etablerade modeller som legat till grund för den. Resultatet från fallstudien indikerar att den förenklade arbetsprocessen kan stötta landskapsarkitekten i arbetet med tidsdjupet hos en plats.

Målet att få fram en arbetsprocess tillräckligt enkel att landskapsarkitektens kunskapsuppbyggande kring platsers tidsdjup kan utgöra en naturlig del av gestaltningsprocessen bedöms ha uppnåtts, men för att verkligen kunna utvärdera dess applicerbarhet skulle arbetsprocessen behöva testas i flera fallstudier eller projekt. Dess enkelhet borde kunna bidra till en användarvänlighet och applicerbarhet att följa processen även för dem utan någon större förkunskap kopplad till att utläsa en plats historiska kontext. Samtidigt inryms en viss flexibilitet i det att arbetsprocessen är avskalad, eftersom det gör att den kan anpassas utifrån behov.

I studien har även utforskats hur tidsdjupet hos en plats kan utgöra en resurs för utvecklingen av platser. Slutsatsen är att en god kännedom om den utveckling anläggningen genomgått möjliggör utläsandet av

platsens tidsdjup och de kulturhistoriska värden den potentiellt besitter. Detta säkerställer att inga kulturvärden förstörs av misstag. De inslag i miljön som i fallstudien tillskrevs kulturhistoriskt värde var sådant som redan tidigt utmärkte sig som karaktärsskapande för anläggningen. Utifrån denna koppling dras slutsatsen att de kulturhistoriska värdena utgör en bra inspirationskälla för en anläggnings fortsatta utveckling. Kunskapen om platsens historik möjliggör även att tidigare arkitekters och upphovspersoners grundidéer lär kännas och eventuellt conceptualiseras. På så sätt kan utvecklingen ske epitetfullt men ändå utifrån vår tids ideal och behov.

Genom att ha besvarat studiens frågeställningar upplevs målsättningen - att inspirera landskapsarkitekter till att i större omfattning inkorporera platsens historik vid framtagande av gestaltningsförslag, liksom att kunna bidra till hur detta kan göras rent praktisk - ha uppnåtts. Den egna inläringen har onekligen varit stor.

KÄLLFÖRTECKNING

PUBLICERADE KÄLLOR

Abelin, Rudolf (1915) *Herrgårdsträdgården - en principbok om och för de större trädgårdarna på landet*. Kungl. Hofboktr. Stockholm: Iduns Tryckeri AB.

Abelin, Rudolf (1922) Norrviken. I: Föreningen för Dendrologi och Parkvård, *Lustgården*. V.06.

Abelin, Rudolf (1924) *Föreningen Norrvikens Trädgårdar, Årsskrift 1924*. Stockholm: Centraltryckeriet

Arhland, Åsa (1996) Utbildning för omhändertagande av historiska trädgårdsanläggningar. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. Utgåva 31–32

Ahrland, Åsa (1997) Trädgårdar och parker - går de att bevara? I: *Kulturmiljövård* nummer 4:1997. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Arhland, Åsa & Magnusson, Gert (1999) Forntiden i parker. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. Nr. 37

Arbman, Holger; Erixon, Sigurd; Anderson, Iwar (1958) *Östergötland - ett bildverk*. Malmö: Allhems förlag. (Bibliofilupplaga nr 49 av 330)

Arkeologikonsult (2005) *Ostlänken Järnvägsutredning - Kulturmiljöanalys, Underlagsrapport för MKB Delsträcka 3, Åby - Linköping*. Tillgänglig: <http://www.norn.se/AKWeb.nsf/AKWeb.nsf/66C91A95A61733A0C125714900511AF6?opendocument&lang=sve> [2019-03-11]

Bråbo hembygdsförening (1977). *Resa i Kvillinge 1*. Norrköping: Bråbo hembygdsförening

Cnattingius, Bengt (1968) Utställning av Östgötsk Trädgårdskonst i Östergötlands museum 1965. I: Föreningen för Dendrologi och Parkvård, *Lustgården*. v.04
Dee, Catherine (2012). *To Design Landscape - Art, Nature and Utility*. New York: Routledge

Douglas, Marietta (red) (2008) *Att hålla bus i Östergötland: Om Östergötlands fantastiska bebyggelse*. Linköping: Östergötlands länsmuseum

Edman, Victor (1999) *En svensk restaureringstradition*. Stockholm: Byggförlaget. ISBN91-7988-186-6

Flinck, Maria (1994) *Tusen år i trädgården - från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Värnamo: Rabén Prisma. ISBN91-518-3081-7

Flinck, Maria (2013) *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carson/ Riksantikvarieämbetet. ISBN: 9789173315975

Franzén, Gösta (1937) *Vikbolandets by- och gårdsnamn*. Uppsala: Appenberg boktryckeriaktiebolag

Fredriksson, Mats (1996) *Epitet eller vandalism?: Isak Gustaf Clasons herrgårdsprojekt i Östergötland*. Stockholm: Konsthögskolan. Avdelningen för restaureringskonst. ISBN91-86016-17-2

Fredriksson, Mats (2000) *Isak Gustaf Clasons herrgårdsrestaureringar*. I: Nordisk Arkitekturforskning 2000:1-2

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf (2015) *Plattform Kulturbeskrivning och urval - Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Hellspong, Mats (1994) *Byar och Herrgårdar. I: Göransson, Kenneth & Wagner, Ulf (red.) Land och Stad. 2:a upplagan.* Malmö: Gleerups Utbildning AB. ISBN91-40-61639-8

ICOMOS (1982) *Florens-deklarationen*. Tillgänglig: http://www.icomos.se/wp-content/uploads/2013/05/Florensdeklarationen_1982.pdf [2022-11-09]

Ilminge, Christina (2002) *Att bevara och sköta en gammal trädgård*. Stockholm: Bokförlaget Prisma

Johansson, Klara (2011) *Kulturbeskrivning av parker och grönområden – en metodutveckling*. Stockholm: Stockholms stadsmuseum. ISBN 978-91-86105-61-7

Lennartsson, Tommy (2013) *Träd och buskar - månghundraåriga historieberättare*. Riksantikvarieämbetets Vårda väl-serien. Visby: Riksantikvarieämbetet

Malmberg, Ernst (1923) Björnsnäs. I: Roosval, Albin (red.) *Svenska Slott och Herresäten - vid 1900-talets början*. Vol. VIII Småland, Östergötland. Stockholm: Lundquists Bokförlag

Mebus, Fabian (2018) Tolka landskapet genom det gröna kulturarvet. I: *Det gröna kulturarvet*, Rapport 2018:4, Alnarp. ISBN 978-91-576-8953-5
Tillgänglig: https://www.academia.edu/40983023/Det_gr%C3%B6na_kulturarvet [2022-11-10]

Müller, Daniel (1858) *Trädgårdsskötsel*. Del 1: Trädgårdskonst. Anvisning att anlägga och underhålla trädgårdar. Andra upplagan. Stockholm: Alb. Bonniers förlag

Myrdal, Janken (2007) Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket. I: Ericsson, Bo (red.) *Historisk Tidskrift* 127:3. Stockholm: Svenska Historiska Föreningen
Tillgänglig: http://www.agrarhistoria.se/pdf/K%C3%A4llpluralismen_och_dess_inkluderande_metodpaket.pdf [2021-08-18]

Månsson, Erik (1995) *Gods och Gårdar i Östergötland* : del 1. Linköping: Östergötlands hushållningssällskap

Mårtensson, Hans (1999) *Länge Leve Lusthuset*. Kalmar: Akantus. ISBN91-973529-0-X

Mörner, Birger (1915) *Något om Bråviken*. Särtryck ur Svenska Turistföreningens årskrift 1915. Stockholm: Centraltryckeriet

Nilsson, Pia; Ericsson, Alf; Ajnebord, Britt; Bergman, Jonas; Wikell, Roger; Molin, Roger (2015) *Ostlänken. Delsträckan kolmårdsbranten till länsgränsen (Östergötland–Södermanland)*. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7880> [2019-03-11]

Nisbeth, Åke (1971) *Slott och Herresäten i Sverige - Östergötland* : första bandet. Malmö: Allhems förlag

Nolin, Catharina (1999) *Till stadsbornas nytta och förlustande – Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Laholm: Byggförlaget. ISBN91-7988-155-6

Nolin, Catharina (2000) *Trädgårdskonsten. I: Konsten 1845-1890 – Signums svenska konsthistoria*. Bokförlaget Atlantis. ISBN9789187896415

Olsson, Patrik (2005) *Alléhandboken*. Regionmuseet Kristianstad. ISBN 91-972800-8-9

Tillgängligt: <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/6276566/1044572.pdf> [2022-02-08]

Ridderstad, Anton (1875) Björnsnäs, Björnviken, Malmö, Ekeby. I: *Historisk, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland* : förra delen A-L. Norrköping: M. W. Wallberg & Comp. boktryckeri, ss. 36-37, 92-93
Tillgänglig: <http://runeberg.org/osterlex/1/0046.html> [2018-01-30]

Riksantikvaren (2009) *Kulturmiljöanalys: En vägledning för användning av DIVE-*

analys. Oslo: Postboks. ISBN:978-82-7574-0

Tillgänglig: <https://www.raa.se/publicerat/9789172095380.pdf> [2019-10-10]

Riksantikvarieämbetet (2002) *Byggnadsminnesförklaring - Allmänna råd till 3 kap. lagen om kulturminnen m.m.* Underrättelser från Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer 1991:3. Andra upplagan. Stockholm: Riksantikvarieämbetes förlag. ISBN 91-7209-284-X

Tillgänglig: <http://diva-portal.org/smash/get/diva2:1287725/FULLTEXT01.pdf> [2021-08-24]

Riksantikvarieämbetet (2017) *Riksantikvarieämbetets historia*. Uppdaterad 2021. Tillgänglig: <https://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/> [2022-11-07]

Riksantikvarieämbetet (2014) *Biologiskt kulturarv - växande historia*. Riksantikvarieämbetet och Centrum för biologisk mångfald. ISBN 978-91-7209-687-5 (pdf) / ISBN 978-91-7209-688-2 (tryck)

Tillgänglig: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234832/FULLTEXT01.pdf> [2022-11-11]

Rosenberg, Carl Martin (1882a) Björnsnäs. I: *Geografiskt-Statistiskt handlexikon öfver Sverige* : förra bandet, A-K. Stockholm: A. V. Carlssons Förlag, s. 131. Tillgänglig: <http://runeberg.org/rosenberg/1/0135.html> [2018-01-24]

Rosenberg, Carl Martin (1882b) Qvillinge. I: *Geografiskt-Statistiskt handlexikon öfver Sverige* : senare bandet, L-Ö. Stockholm: A. V. Carlssons Förlag, ss. 371-372. Tillgänglig: <http://runeberg.org/rosenberg/2/0375.html> [2018-01-25]

Stockholms Länsmuseum (2021) *BAKSTUGA, BRYGGHUS OCH TVÄTTSTUGA*. Ansvarig: Länsmuseumchef Annelie Kurttila

Tillgänglig: <https://stockholmslansmuseum.se/byggwebben/bebyggelseguide/landsbygdens-ekonomibyggnader-och-uthus/bakstuga-brygghus-och-tvattstuga/#content> [2021-01-27]

Svala, Catharina & Nyman Nilsson, Maria (1998) Trädgård. I: Höök Patriksson, Kristina (red.) *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvården*. Jönköping: Jordbruksverket, ss. 174-193. ISBN9188264-20-3

Sylvén, Nils (1921) Genom Sörmland och Östergötland. I: Föreningen för Dendrologi och Parkvård, *Lustgården*. V.04

Ulväng, Göran (2008) *Herrgårdarnas historia – Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*. Halmstad: Hallgren och Björklund Förlag AB. ISBN978-91-86041-04-5

UNESCO (2016) *Världsarvskonventionen*. Tillgänglig: <https://unesco.se/kultur/varldsarvskonventionen/> [2022-11-09]

Unnerbäck, Axel (2002) *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*. Riksantikvarieämbetet. ISBN 978-91-7209-607-3

Waern, Kolbjörn (2003) Rudolf Abelin. I: Andersson, Thorbjörn (red.) *Svensk trädgårdskonst under 400 år*. Formas. ISBN9789179881832

Waern, Kolbjörn (2015) Restaurering av ruddammen vid Ulriksdals slott. I: *Haga-Brunnsviken Nytt* : nr. 2 februari. Tillgänglig: <https://haga-brunnsviken.org/wp-content/uploads/2013/06/restaureringen-av-ruddammen.pdf> [2018-12-28]

Östergötlands museum (2019) *Terra Ostrogothia*. Tillgänglig: <http://k-arv.se/pages/310> [2019-02-27]

Östgötabygd (1930) *På det ståtliga Björnsnäs - Ett besök hos kammarberre och fru Trozell*. Tillgänglig: Urklipp på Norrköpings stadsbibliotek, i pärmen "Slott och herrgårdar A"

ARKIV

BJÖRNSNÄS GÅRDSARKIV

Björnsnäs gårdsarkiv (1941) brev från Bride Trozelli till Erik Trozelli

Björnsnäs gårdsarkiv (1841) *Förteckning å Blommor = 1841*”

Björnsnäs gårdsarkiv (1862) *Karta öfver inegorna till Säteri-egendomen Björnsnäs med derunder lydande hemman uti Kvillinge Socken, Bråbo Härad och Östergötland län.* Axel W. Lodén

Björnsnäs gårdsarkiv (1869) Några lösa sidor daterade (18)-69. Carl Erik Ljungwall (den dåvarande trädgårdsmästaren)

LANTMÄTERIET

Lantmäteriet (1716) *Geometrisk avmätning.* Kvillinge socken Björnsnäs nr 1.

Lantmäteristyrelsens arkiv, aktbeteckning D57-5:1. Sven Ryding

Tillgänglig: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/D57-5:1/4c4d535f4435372d353a31/lms2/LMS/Kvillinge%20socken%20Bj%20C%20B6rnsn%20A4s%20nr%201/Geometrisk%20avm%20A4tning> [2022-02-28]

Lantmäteriet (1868-77a) *Häradseconomiska kartan.* Norrköping, 56-11. Rikets allmänna kartverks arkiv, rak-id J112-56-11

Tillgänglig: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/J112-56-11/52414b5f4a3131322d35362d3131/rak2/RAK/Norrk%20B6ping%202056-11/H%20A4radseconomiska%20kartan>

[2022-02-28]

Lantmäteriet (1868-77b) *Häradseconomiska kartan.* Graverfors, 56-11. Rikets allmänna kartverks arkiv, rak-id J112-56-6

Tillgänglig: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/J112-56-6/52414b5f4a3131322d35362d36/rak2/RAK/Graverfors%2056-6/H%20A4radseconomiska%20kartan>

[2022-02-28]

Lantmäteriet (1966) *Ekonomiska kartan.* Loddby 9G0e66. Rikets allmänna kartverkt, Stockholm

Tillgängligt: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/J133-9G0e66/52414b5f4a3133332d394730653636/rak2/RAK/Loddby%209G0e66/Ekonomiska%20kartan> [2022-02-28]

Lantmäteriet (2018) *ortofoto.*

Tillgängligt: <https://minkarta.lantmateriet.se/> [2022-02-28]

RIKSANTIKVARIÉÄMBTET

Riksantikvarieämbetet (1979a) Kvillinge 16:1 (Fast hällristning). Tillgänglig: <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10045400160001> [2019-02-18]

Riksantikvarieämbetet (1979b) Kvillinge 88:1 (Minnessten). Tillgänglig: <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10045400880001> [2019-02-19]

Riksantikvarieämbetet (1979c) Kvillinge 89:1 (Milstolpe). Tillgänglig: <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10045400890001> [2019-02-19]

RIKSARKIVET

Riksarkivet (1876-1880) *Qvillinge församling husförhörsbok 1876-1880.* Kvillinge kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VALA/00200/A I/22 (1861-1865). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0016625_00021#?c=&m=&s=&cv=20&xywh=79%2C-1%2C4424%2C2479 [2022-02-28]

Riksarkivet (1876-1880) *Qvillinge församling husförhörsbok 1876-1880.* Kvillinge kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VALA/00200/A I/28 (1876-1880). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0016631_00022#?c=&m=&s=&cv=21&xywh=-1096%2C282%2C6789%2C3624 [2022-02-28]

Riksarkivet (1886-1890) *Qvillinge församling husförhörskvillinge 1886-1890*. Kvillinge kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VALA/00200/A I/32 (1886-1890). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0016635_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-706%2C-138%2C4917%2C2755 [2022-03-01]

Riksarkivet (1891-1895) *Qvillinge församlingsbok 1891-1895*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/1 (1891-1895). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0030363_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-706%2C-138%2C4917%2C2755 [2022-03-01]

Riksarkivet (1896-1900) *Qvillinge församlingsbok 1896-1900*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/3 (1896-1900). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0015295_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-1705%2C149%2C4917%2C2755 [2022-02-28]

Riksarkivet (1906-1910) *Qvillinge församlingsbok 1906-1910*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/8 (1906-1910). Landsarkivet Vadstena

Tillgänglig: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0030365_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-460%2C0%2C4425%2C2479 [2022-03-01]

Riksarkivet (1910-1915) *Qvillinge församlingsbok 1910-1915*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/11. Landsarkivet Vadstena

Riksarkivet (1915-1926) *Qvillinge församlingsbok 1915-1926*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/14. Landsarkivet Vadstena

Riksarkivet (1932-1941) *Qvillinge församlingsbok 1932-1941*. Kvillinge kyrkoarkiv, Församlingsböcker. Bunden serie, SE/VALA/00200/A II a/20 (1932-1941). Landsarkivet Vadstena

MUNTliga Källor

Anita & Lars Magnus Trozelli (2018-12-29) Öppen intervju om deras minnen från Björnsnäs och den utveckling som skett under 1900-talets andra halva.

Johan Adelswärd (2019-02-04) Platsbesök på Adelsnäs och deras gårdsarkiv för att se om det gick hitta något material från Rudolf Abelin.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.